

NACRT

Izveštaj br: 28023-KOS

KOSOVO
Ekonomski memorandum

27 april 2004. godine

Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje
Region Evrope i Centralne Azije

Dokument Svetske banke

Valute i ekvivalenti

Jedinica valute US\$1 = €1.24
(na dan 2. marta 2004. godine)

Fiskalna godina

1. januar – 31. decembar

Akronimi i skraćenice

ATM	Automatska blagajnička mašina	MAFRD	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i seoskog razvoja
BEEPS	Anketa o poslovnom okruženju i radu preduzeća	MFI	Mikro finansijske institucije
BPK	Uprava za bankarstvo i platni promet Kosova	MIGA	Garantna agencija za multilateralne investicije
CRU	Centralna regulatorna jedinica	MoEST	Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije
EAR	Evropska agencija za rekonstrukciju	MoLSW	Ministarstvo rada i socijalnog staranja
EMIS	Informacioni sistem za upravljanje u obrazovanju	NGO	Nevladina organizacija
EU	Evropska unija	OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
FDI	Strane direktne investicije	OPIC	Korporacija za privatna ulaganja u inostranstvu
FTA	Sporazum o slobodnoj trgovini	PIP	Program javnih investicija
FYR Macedonia	Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija	PISG	Privremene institucije samouprave
GDP	Bruto domaći proizvod	POS	Mesto prodaje
GNI	Bruto nacionalni prihod	POE	Preduzeća u javnoj svojini
GNDI	Bruto nacionalni raspoloživi prihod	SAM	Srbija i Crna Gora
KCB	Kosovski konsolidovani budžet	SEE REM	Regionalno energetske tržište Jugoistočne Evrope
KEA	Kosovsko udruženje izvoznika	SFR Jugoslavija	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
KEM	Kosovski ekonomski memorandum	SME	Mala i srednja preduzeća
KPST	Kosovski trust za privatnu štednju	SOE	Preduzeća u društvenoj svojini
KTA	Kosovska poverenička agencija	SSTC	Sistem sposobnosti/profesionalnih standarda, testiranja i izdavanja uverenja
LC	Kreditno pismo	UN	Ujedinjene nacije
LFS	Anketa o radnoj snazi	UNMIK	Misija privremene uprave Ujedinjenih nacija na Kosovu
LMIS	Informacioni sistem tržišta rada	VAT	Porez na dodatu vrednost
LSMS	Anketa o merenju životnog standarda	WTO	Svetska trgovinska organizacija
MFN carina	Carina za status najpovoljnije nacije	IDA	Međunarodna asocijacija za razvoj

Potpredsednik:	Shigeo Katsu (ECAVP)
Direktor za zemlju:	Orsalia Kalantzopoulos (ECCU4)
Direktor sektora:	Cheryl W. Gray (ECSPE)
Upravnik sektora:	Bernard Funck (ECSPE)
Rukovodilac zadatka:	Tracey Lane (ECSPE)

Priznanja

Ovaj izveštaj pripremio je centralni tim kojeg sačinjavaju Tracey Lane (rukovodilac zadatka), Stuart Bell, Juan Carlos Ginarte, Mohinder Gulati, Silvia Minotti i Nand Shani. Poseban doprinos dali su i pripremili pomoćni materijal Constantine Michalopoulos, Vassellios Panousopoulos (trgovina), Jeanine Braithwaite (tržište rada), Marvin Lamoureux, (obrazovanje), V. Krishnaswamy (energetika), Paul-Andre Rochon i Michael Stanley (rudarstvo) i Christian Henckes, Rabih Karaky i Silvia Mauri (poljoprivreda).

Timu su takođe koristili rad i smernice koje su pružili Peter Darvas, Frauke Jungbluth, Alexandre Kolev i Boris Blažić.

Tim sa zahvalnošću odaje priznanje doprinosu datom kroz analitički rad MMF-a, Evropske komisije i RIINVEST-a.

Tim je zahvalan Bernardu Funcku, Ardu Hanssonu, Satu Kahkonenu, Marinu Wes, Sidiu Boubacar, Robertu Jauncey, Edgaedu Favaru, Dimitri Demekasu (MMF) i prof. Vladimiru Gligorovu (Bečki institut za međunarodne ekonomske studije) za njihovu podršku i savete.

Izrada ovog izveštaja ne bi bila moguća bez izuzetne podrške koju su dale Nancy Davies-Cole i Kathryn Rivera u obradi i sređivanju rukopisa.

Sadržina

IZVRŠNI REZIME	I
1. UVOD.....	1
2. MAKROEKONOMSKI UČINAK.....	6
A. ISTORIJAT I SKORIJI DOGAĐAJI	6
B. MAKROEKONOMSKA STABILNOST	8
C. IZGLEDI ZA RAST U SREDNJOROČNOM PERIODU	18
D. PREPORUKE ZA POLITIKU:	22
3. KLIMA ZA TRGOVINU, INVESTICIJE I FINANSIJE.....	24
A. UVOD	24
B. MEĐUNARODNA TRGOVINA	24
C. POSLOVNO OKRUŽENJE	30
D. RAZVOJ FINANSIJSKOG SEKTORA	39
4. POTENCIJAL I OGRANIČENJA ZA RAST NA SEKTORSKOM NIVOU ..	45
A. UVOD	45
B. SEKTOR ENERGETIKE.....	45
C. RUDARSKI SEKTOR	52
D. SEKTOR POLJOPRIVREDE	58
E. SEKTORSKI ZAKLJUČCI	64
5. DEJSTVO NA TRŽIŠTE RADA	65
A. UVOD	65
B. IZLAZNI PODACI SA TRŽIŠTA RADA	66
C. INSTITUCIJE TRŽIŠTA RADA	70
D. OMLADINA, SPOSOBNOSTI I PRISTUP POSLOVIMA	72
E. PREPORUKE ZA POLITIKU.....	74
ANEKS	75
REFERENCE:	85

Tabele

Tabela 1.1: Pokazatelji obnovljene i popravljene infrastrukture	2
Tabela 2.1: Ključni ekonomski pokazatelji	8
Tabela 2.2: Konsolidovane vladine operacije (€ miliona)	10
Tabela 2.3: Ekonomski i funkcionalni sastav Vladine potrošnje: Kosovo i izabrane zemlje 1/.....	Error! Bookmark not defined.
Tabela 2.4: Regionalno poređenje vladinih prihoda (u procentu GDP)	15
Tabela 2.5: Bilans plaćanja (u procentu GDP)	16
Tabela 2.6: Rezime rezultata simulacija	Error! Bookmark not defined.
Tabela 3.1: Tržište izvoza i uvoza (robna trgovina)	25
Tabela 3.2: Regionalni VAT i prosečne carinske stope.....	28

Tabela 3.3: Pokazatelji bankarskog posredovanja za region (2002. godine).....	40
Tabela 3.4: Kvalitet portfelja zajmova.....	42
Tabela 4.1: Predloženi program investicija u sektor energetike od PIP (€ miliona)	49
Tabela 4.2: Procene uslova stranih neposrednih investicija (FDI) u sektoru rudarstva....	56
(miliona US dolara).....	Error! Bookmark not defined.
Tabela 4.3: Uvoz na Kosovo prema vrsti i zemlji porekla (miliona €).....	62
Tabela 5.1: Karakteristike tržišta rada, 2002. godine	68
Tabela 5.2: Ocenjivanje radnika prema formalnim obrazovnim kvalifikacijama	73

Blokovi

Blok 2.1 Pretpostavke makroekonomskog scenarija	18
Blok 3.1 Vladavina i institucije povezane sa trgovinom	29
Blok 3.2 Struktura i skorašnja dinamika sektora preduzeća	30
Blok 5.1: Status radne snage registrovanih nezaposlenih lica, 2002. godine	68

Slike i grafikoni

Slika 3.1: Promene u prodaji (2002. do 2003. godine)	32
Slika 3.2: Procena opštih prepreka za poslovanje (celo Kosovo).....	34
(procenata firmi koje su kotirale prepreke kao "velike" ili "veoma teške")	34
Slika 4.1: Obrazac useva na Kosovu, 2001. godine.....	60

Grafikon 1.1: Donatorska sredstva potrošena i obećana, 1999.-2003. godine	1
Grafikon 1.2: Donatorska sredstva potrošena prema sektorima, 1999.-2003. godine	Error!
Bookmark not defined.	
Grafikon 5.1: Stope nezaposlenosti u gradskim i seoskim sredinama, 2000. do 2002. godine.....	67
Grafikon 5.2: Raspodela neto mesečnih plata u javnom i privatnom sektoru, 2002.	70

IZVRŠNI REZIME

1. **Privreda Kosova¹ nasleđena 1999. godine. godine bila je narušena lošom ekonomskom politikom, prekinutom međunarodnom trgovinom i finansijskim vezama, međunarodnim sankcijama, nedostatkom ulaganja i etničkim sukobom.** Početkom 1990-ih godina, društveni proizvod je bio prepolovljen, a opao je za još najmanje dvadeset procenata kao rezultat sukoba na kraju decenije. Inflacija je ostala na visokom nivou tokom devedesetih godina usled monetarnog finansiranja fiskalnih i kvazi-fiskalnih deficita koji su doveli do finansijske nesolventnosti. Do kraja decenije, prihod je opao, polovina stanovništva bila je nezaposlena, a više od polovine bilo je siromašno.

2. Od 1999. godine. godine, imali smo prelaz ka politici liberalnog tržišta. Uveden je režim otvorene trgovine bez kvantitativnih barijera i uz jedinstvenu poresku stopu od 10 procenata. Legalizovano je korišćenje strane valute za sve domaće transakcije, čime je prvobitno uvedena nemačka marka a kasnije i evro kao de fakto lokalna valuta. Uprava za bankarstvo i platni promet Kosova (BPK) osnovana je u cilju rukovanja domaćim plaćanjima, izdavanjem dozvola za rad i nadzorom nad radom u sektoru bankarstva. Takođe je ustanovljeno i Ministarstvo privrede i finansija (MOEF), uz odgovornost za budžet, kao i poreski sistem i administrativne strukture.

3. **Makroekonomski podaci ukazuju na to da smo imali oporavak ekonomskih delatnosti i pozitivan rast od 2000. godine.²** Rast GDP, koji odražava visok nivo javnih i privatnih ulaganja, dosegao je 21 procenat u 2001. godini a od tada u proseku 4,3 procenata. GDP po glavi stanovnika, oko 400 US\$ u 1995. godini, bio je povećan na oko 790 US\$ u 2003. godini. Nacionalni bruto raspoloživi dohodak (GNDI) procenjen je na oko 1.170 US\$ po glavi stanovnika u 2003. godini. Postignuta je stabilnost cena, uz stopu inflacije koja je opala sa dvocifrenog broja u 2000. godini na inflaciju skoro ravnu nuli u 2003. godini. Zahvaljujući snažnom učinku ubiranja prihoda i ograničenoj potrošnji, ostvareni su značajni budžetski viškovi i pozitivna javna ušteda tokom poslednje tri godine. Poboľjšani budžetski učinak i rastuća privatna štednja pomogli su da tokom ovog perioda deficit na tekućim računima bude više nego prepolovljen. Delatnost privatnog sektora pokazuje znake oporavka, uz građevinarstvo

¹ Kosovo, Srbija i Crna Gora, tokom teksta, Kosovo.

² Procene makroekonomskih podataka zasnovane su na procenama MMF-a i kosovskih vlasti iz novembra 2003. godine. Usled loše statističke osnove na Kosovu, mnogi od podataka sačinjeni su uz upotrebu pretpostavki. Oni podležu čestim revizijama i njima treba baratati uz izvesnu meru opreza. Uz podršku MMF-a, EU i SIDA-e, u toku su napori za jačanje statističkih kapaciteta u velikoj meri, naročito u oblasti sastavljanja ekonomskih podataka.

koje pokazuje veliku snagu i bankarske kredite koji se više nego udvostručuju u svakoj od poslednje tri godine.

4. Međutim, skorašnji rezultat rasta bio je vođen procvatom u situaciji posle okončanja sukoba finansiranim dotokom zvanične pomoći i verovatno da neće da bude održiv. Stopa rasta već je opala sa dvocifrene brojke (21.2 procenata u 2000) na procenjenih 4.7 procenata u 2003. godini. Makroekonomska situacija na Kosovu neuobičajena je u tom pogledu što su, tokom poslednjih četiri godine, inostrane finansije finansirale značajan trgovinski deficit, koji iznosi oko 125 procenata GDP. Između 1999. i 2003. godine, godine, međunarodna donatorska zajednica potrošila je procenjenih 1,96 milijardi € na Kosovo, pored čega su doznake iz inostranstva dodale još oko 550 miliona € godišnje u tom periodu. Od 2000. godine, donatorski grantovi opali su za 70 procenata, a predviđeno je njihovo dalje opadanje. Uz pad spoljnog finansiranja, postoji značajna neizvesnost u pogledu načina finansiranja preostalog trgovinskog deficita. Izazov koji leži pred kreatorima politike na Kosovu sastoji se u održavanju makroekonomske stabilnosti, sprečavanju daljeg pada proizvoda i potpori za višu stopu rasta.

5. Izgledi za ekonomski rast u velikoj meri zavisiće od uspeha dvaju izuzetno važnih i međuzavisnih činilaca (i) sprovođenja programa politike koja promoviše rast predvođen privatnim sektorom, uključujući završetak rada na rekonstrukciji; (ii) održavanja mira i bezbednosti za sve ljude u regionu i razjašnjenja političkih i pravnih utanačenja. Investitori će takođe da zahtevaju izvesna uveravanja u pogledu nastavka liberalne ekonomske politike bez obzira na politički razvoj događaja. Primena programa politike takođe trebalo bi da pomogne u uspostavljanju političke i institucionalne stabilnosti i vladavine zakona. Izgledi za rešavanje pitanja političkog statusa Kosova povezani su sa postizanjem jednog skupa standarda – načela ‘Standardi pre statusa’. Ti standardi imaju za cilj da obezbede postojanje funkcionisanja demokratskih institucija, vladavine zakona, zdrave zakone u oblasti privrede i okvirne politike, kao i slobodno kretanje svih ljudi. Jasno je da se zahteva obezbeđivanje stabilnog i bezbednog okruženja za investitore i postavljanje minimalnog funkcionisanja institucija radi olakšavanja rizika od neizvesnog okruženja, koje bi moglo da dovede do brzog opadanja prihoda i socijalnih pokazatelja.

6. U neposrednoj budućnosti, pristup tržištu kapitala i finansiranje koncesijama spolja i dalje će da budu ograničenog obima. Pored toga, neizvesnost povezana sa postojećom bezbednosnom situacijom, institucionalnom i pravnom postavkom i političkim ishodima u regionu, kao i mogućnost izvršenja pravnih ugovora, odvlače na drugu stranu neophodna neposredna inostrana ulaganja (FDI) koja bi revitalizovala

industrijske sektore. Procene pritoka FDI ukazuju na to da je manje od 30 miliona € bilo uloženo od 1999. godine³. Odloženi i sporadičan napredak privatizacije ranijih preduzeća u društvenoj svojini i restrukturiranje preduzeća u javnoj svojini (SOE i POE) ovo dodatno ometa.

7. **U međuvremenu, poboljšanje okruženja za mala i srednja preduzeća (SME) na najbolji način maksimizira izgleda za rast i izvoz.** Procena investicione klime zaključila je da u velikoj meri već postoji zdrav zakonski okvir za privredu slobodnog tržišta i da je opšte shvatanje tako da poslovno okruženje više pogoduje lokalnim SME nego što je to slučaj u mnogim zemljama u regionu. Primena i izvršenje nove politike i novog zakonskog okvira, međutim, nije dosledno na celoj teritoriji Pokrajine, tako da treba preduzeti napore za izgradnju kapaciteta u područjima lošije administracije.

8. **SME smatraju da je nepouzdan snabdevanje električnom energijom najveća prepreka za njihov rad.** Ovo je upravo ono najvažnije pitanje politike u kojem je napredak bio nedovoljan i koje je uveliko koštalo kako javni tako i privatni sektor. Ubrzano kratkoročno rešavanje problema snabdevanja energijom je preduslov za široko zasnovani rast.

9. **Reforma u sektoru energetike hitno je potrebna ne samo zbog tekućih ograničenja i dodatnih troškova za ostatak privatnog sektora, već i zbog potencijala za suštinski dobitak od pridruživanja regionalnoj energetske mreži i izvoza energije u regionu.** Ogromne naslage lignita na Kosovu jedne su od najekonomičnijih u Evropi. Nestašica novih alternativnih izvora energije u drugim delovima regiona Jugoistočne Evrope pruža priliku za eksploataciju lignita u cilju proizvodnje električne energije i njene prodaje u regionu. Korist od takve prilike zahtevala bi rehabilitaciju postojeće infrastrukture, uključujući rudnike lignita; restrukturiranje industrije usklađeno sa ustanovljavanjem regionalne mreže; i dovođenje operatora u privatni sektor u cilju širenja proizvodnje električne energije i rudarstva radi izvoza.

10. **Sektor rudarstva takođe bi mogao da stvori prilike za otvaranje novih radnih mesta, ali ne bez usklađenog napora za omogućenje izvoza i privlačenje FDI.** Kao deo SFR Jugoslavije, preduzeća u društvenoj svojini na Kosovu proizvodila su rudu i obrađivala minerale za snabdevanje ostalog dela zemlje. Nekad značajan deo industrije, ti poslovi rudarstva i obrade mnogo su pretrpeli u deceniji lošeg održavanja i loše uprave, pretrpeli su štetu za vreme sukoba i opterećeni su teškim socijalnim i ekološkim nasleđem. Rezultat toga je da danas uglavnom nisu u stanju da funkcionišu. Međutim,

³ Sve procene FDI su provizorne. Videti RIINVEST (2002. godine).

postoje izgledi za revitalizovanje industrije. Iako su prema svetskim standardima naslage lignita na Kosovu skromne, one imaju uporednu prednost u tome što su blizu Zapadnoj Evropi sa relativno niskom cenom troškova prevoza do tržišta. Najveća prepreka rastu u ovom sektoru je to što rad ne može da ponovo počne niti da se oporavi bez ubrizgavanja krupnog kapitala i tehnoloških poboljšanja. Privlačenje neophodno potrebnih FDI zahteva nalaženje rešenja koja bi se pozabavila političkim rizicima i prevazilaženje docnje i lažnih početaka procesa privatizacije.

11. Strategija rasta za sektor poljoprivrede treba da se usmeri na izgled za preradu poljoprivrednih proizvoda i interese komercijalnih gazdinstava. Kosovo ima sreću da je zemljište plodno a temperaturna klima pogoduje poljoprivrednoj proizvodnji. Šok nanet domaćoj proizvodnji sukobom doveo je do uništenja imovine na poljoprivrednim gazdinstvima i na oslanjanje na uvoz poljoprivredne robe i hrane. Od tada je mnogo imovine bilo zamenjeno, ali poljoprivredni uvoz i dalje predstavlja snažnu konkurenciju domaćim proizvođačima. Poljoprivredna produktivnost i prinos su mali što je rezultat gazdinstava malih po veličini, ograničenog kapitala, nedostatka tehnološke stručnosti i slabog korišćenja postojećih sredstava. Prema tome, nije verovatno da će Kosovo da stekne uporednu prednost u proizvodnji većeg obima, za robu male vrednosti kao što su žitarice. S druge strane, mala gazdinstva ukazuju na veći potencijal za proizvodnju povrća, mesa i živine, što je već doživelo rast komercijalne proizvodnje i izvoza..

12. Iako je bilo povećanja u delatnosti privatnog sektora, ovo još uvek nije preneto u smanjenje visoke stope nezaposlenosti. Najbolji kurs politike je onaj koji obezbeđuje rast uz intenzivno angažovanje radne snage. Kreatori politike treba da se odupru iskušenjima da opterete za sada fleksibilno tržište rada dodatnim propisima i većim porezima na zarade koje bi jedino dovele do povećanja troškova i smanjenja mobilnosti radne snage. Ženama i omladini pripada nesrazmerno visok udeo u nezaposlenim licima. Nezaposlenost nije tako daleko, rezultat prestrukturiranja sektora preduzetništva. Vlasti treba da osmisle dostupne, ciljane pakete prestrukturiranja radne snage za višak radnika u preduzećima u javnoj i u društvenoj svojini, koja će u budućnosti i sama da budu prestrukturirana.

13. Održavanje makroekonomske stabilnosti biće neophodno za maksimiziranje izgleda za rast. Uprkos neizbežnih devijacija povezanim sa velikim pritokom spolja, privreda ipak ima izvestan stepen ravnoteže: usvajanje evra kao valute daje stabilni devizni kurs i nisku inflaciju; a nedostatak resursa za pozajmljivanje bilo na domaćem ili međunarodnom planu obezbeđuje vlastima konačna budžetska ograničenja. Fiskalna disciplina zajedno sa ubiranjem prihoda na domaćem planu koji je bolji od očekivanog, doveli su do budžetskih viškova prikupljenih tokom poslednje tri godine. Akumulirani gotovinski iznos viškova procenjen je na oko 25 procenata GDP do kraja 2003. godine.

14. Zdrav učinak ubiranja prihoda na domaćem planu do današnjih dana omogućio je da javna kapitalna i periodična potrošnja bude nastavljena i posle povlačenja međunarodnog finansiranja, kako i stvaranje gotovinske rezerve. U kratkoročnom periodu, prikupljena rezerva može da bude upotrebljena za skromniju kapitalnu potrošnju

radi završavanja rehabilitacije infrastrukture da bi podstakla rast i olakšala prelazak na manji javni sektor u privredi. Međutim, postoji izvestan broj fiskalnih rizika koji zahtevaju fiskalnu mudrost u cilju izbegavanja bilo kakvih dramatičnih šokova i promjene u politici u društvenom proizvodu u budućnosti. Pre svega, osnova za ubiranje prihoda još uvek je uska i u ogromnoj meri zavisna od poreza prikupljenih na uvoz. Uz prestanak finansiranja spolja i pad rasta GDP, fiskalna pozicija je osetljiva na pad u stavki uvoza. Kao drugo, tokom poslednjih par godina vec smo imali ubrzano povećanje potrošnje Vlade, uključujući ponavljajuću potrošnju kao što su plate u javnom sektoru. Pored toga, u daljim stavnama, mogli bi da se jave potencijalni zahtevi za javnom potrošnjom povezano sa političkim rešenjem, kao što su obaveze servisiranja spoljnog duga. **Vlasti moraju da se odupru pritisku da troše, naročito da troše na neodržive ponavljajuće troškove i loše zamišljene kapitalne projekte i da budu mudri u ovoj godini izbora, kako bi osigurali da u slučaju usporavanje razvoja, skupe promjene u politici i osiromasivanje gotovinskih rezervi ne bi bile potrebne.**

15. **Kao mala privreda zatvorena u granice zemlje, budućnost Kosova u najvećoj meri zavisi od svoje sposobnosti da otvori svoje granice i ostvari korist od međunarodne trgovine.** Empirijski dokazi pokazuju da male države mogu da ostvare visoku stopu rasta kad je privreda otvorena, nema kontrole finansijskih tokova, poslovno okruženje je neopterećeno propisima i postoji liberalno tržište rada što dovodi do mobilne radne snage⁴. Kosovo je do sada tragalo za trgovinskom politikom koja ga smešta na put koji vodi pridruživanju najliberalnijim režimima trgovine na svetu. Taj režim može još da se poboljša i preporučujemo smanjenje prekogranične carinske stope na 5 procenata. Moraće da budu uzete u obzir i implikacije za ubiranje prihoda i preduzete mere za povećanje prihoda iz VAT-a prema potrebi. Treba odoleti pritiscima interesnih grupa za diferencijaciju carinskih stopa u cilju većeg stepena zaštite. Kosovo se već suočava sa značajnim necarinskim preprekama u trgovini, u regionu u kome je trgovina opala pogotovo posle raspada SFR Jugoslavije; zato Kosovo mora da nastavi da traga za politikom koja za svoj cilj ima podsticaj izvoza a ne proizvodnju za domaće tržište.

16. Da zaključimo, načinjen je značajan napredak od završetka sukoba 1999. godine. Napredak uz rekonstrukciju, makroekonomsku stabilnost i osnivanje javnih institucija do sada su doveli do ekonomskog rasta i poboljšanja prihoda po glavi stanovnika. Međutim, za održavanje široko zasnovanog ekonomskog rasta i smanjenje siromaštva i posle procvata u post-konfliktnim okolnostima, pred nama je više izazova. Potrebni su povoljno poslovno okruženje i pouzdano snabdevanje energijom, liberalni trgovinski režim i fleksibilno tržište rada. Pored toga, napredak u privatizaciji i traženje

⁴ See for example, Slovenia, Cyprus, Latvia and Ireland.

puta za izolovanje investitora od političkog rizika, pomoći će u privlačenju ulaganja u ključne ekonomske sektore koji bi mogli da nam pokažu put ka strategiji rasta orijentisanoj na izvoz. Vlasti su se dogovorile za primenu Standarda u sledećih osamnaest meseci. Potreba za ispunjenjem tih Standarda i ostvarenjem napretka u pogledu političke situacije stavlja dodatnu premiju na zdrave ekonomske politike i reforme u ovom periodu.

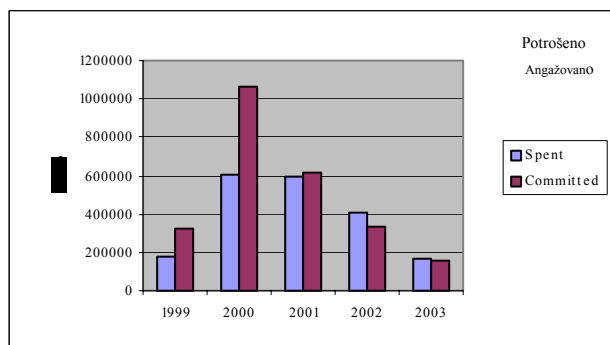
1. UVOD

Uz Program rekonstrukcije mnogo toga je postignuto

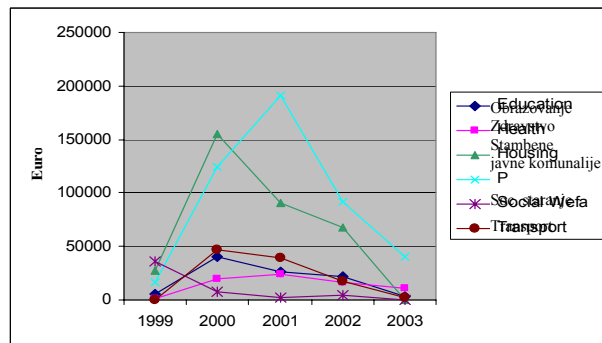
1.1 Nakon prestanka neprijateljstava u 1999. godini, međunarodna zajednica i stanovnici Kosova počeli su sa rekonstrukcijom javne infrastrukture, obezbeđenjem javnih službi i uspostavljanjem novog zakonskog okvira, ustanovljavanjem demokratske političke strukture i civilne uprave na Kosovu.⁵ Uprkos tome, sporadični izlivi nasilja nastavljaju se. Skorašnje razbuktavanje etničkih tenzija podvlači potrebu za ubrzanjem privredne reforme i izolovanje investitora od političkih rizika u cilju obezbeđenja prosperiteta, mira i stabilnosti za sve grupe na Kosovu.

1.2 Imali smo značajan napredak u naporima na rekonstrukciji. Međunarodna donatorska zajednica uspešno je mobilisala podršku za Kosovo i ukupno € 1.96 milijardi donacija potrošeno je između 1999. i 2003. godine (videti grafikone 1.1 i 1.2). Kao što pokazuje Tabela 1.1 ovo je proizvelo materijalnu korist kao što su popravljani putevi, škole i domovi zdravlja. Pozitivan ekonomski rast, u početku vođen post-konfliktnom potrošnjom na rekonstrukciju sa niske osnove, bio je procenjen na više od 20 procenata u 2001. godini. U proteklim godinama to je počelo da opada na održiviju stopu. Međutim, stopa rasta od oko 3.5 procenata procenjenih za 2003. godinu treba da bude povećana ako želimo da brzo smanjimo nezaposlenost i siromaštvo.

Grafikon 1.1: Donatorska sredstva potrošena i obećana, 1999. godine-2003. godine

Grafikon 1.2: Donatorska sredstva, potrošena po sektorima, 1999. godine-2003. godine

⁵Kosovo, Srbija i Crna Gora, tokom teksta Kosovo.

Izvor: RIMS podaci, Jedinica za koordinaciju donatorske pomoći, MOEF.

Tabela 1.1: Izlazni pokazatelji obnovljene i popravljene infrastrukture

	1999. godine	2000. godine	2001. godine	2002. godine	2003. godine	Ukupno
Km. puteva	0	487	926	36	26	1,475
Broj kuća	0	1,1782	5,828	2,074	0	19,684
Broj škola	81	89	110	99	80	459
Broj domova zdravlja	10	28	46	18	73	175
Broj časova u domaćinstvima sa strujom (u milionima)	4.0	4.6	5.1	5.6	5.5	24.8
m ² očišćenog zemljišta od mina (u milionima)	4.7	27.5	0.2	0.3	0	32.7

Izvor: RIMS podaci, Jedinica za koordinaciju donatorske pomoći, MOEF.

Vladavinu karakteriše dvojna administracija

1.3 Pitanje konačnog političkog i pravnog statusa Kosova treba da bude rešeno u toku budućim pregovorima. Posle kraja sukoba iz 1999. godine, Kosovo je stavljeno pod upravu Misije privremene uprave Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) prema uslovima iz Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1244.⁶ U 2001. godini, dogovoren je Ustavni okvir koji je ustanovio Privremene institucije samouprave (PISG) i definisao podelu odgovornosti između PISG i UNMIK-a. Ovaj jedinstveni aranžman uprave doveo je do radikalnih odstupanja od ekonomskih politika koje su bile povezane sa bivšom Socijalističkom Federativnom Republikom Jugoslavijom (SFR Jugoslavija).

1.4 Ova dvojna uprava takođe je dovela do problematičnog okruženja za vladavinu čime se bavimo u celom ovom izveštaju. U načelu, predavanje odgovornosti PISG proteklo je dobro. Međutim, uspešno sprovođenje politike koje presecaju kroz celu oblast zajedničke odgovornosti zahtevaće nastavljenu saradnju obeju administracija.

Izazovi koji su pred nama

1.5 Izgledi za ekonomski rast zavise od uspeha dvaju izuzetno važnih činilaca: (i) od smanjenja rizika povezanih sa političkom neizvesnošću i održavanja mira i bezbednosti u regionu; i (ii) primene programa takve politike koja će da promoviše rast vođen privatnim

⁶ Rezolucija Saveta bezbednosti UN 1244 reafirmiše poštovanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta Srbije i Crne Gore, a je isto tako pozvala za 'substantivna autonomija' Kosova.

sektorom, uključujući završetak napora na rekonstrukciji. Takav paket reformi mogao bi da sadrži sledeće mere:

- U okvirima zdrave fiskalne pozicije nastaviti sa kapitalnim projektima prema utvrđenim prioritetima radi završetka rehabilitacije infrastrukture, ali odupreti se neodrživoj potrošnji na tekuće troškove, kao što je ukupan iznos plata u javnom sektoru.
- Tragati za poboljšanim trgovinskim odnosima u regionu. Održavati jednoobraznu carinsku stopu i smanjiti opštu stopu. Razmotriti fiskalne poteze nadoknade za povećanje poreza od VAT-a, uključujući putem poboljšane administracije.
- Nastaviti sa privatizacijom društvenih preduzeća i prestrukturiranjem javnih preduzeća, uključujući privatizaciju prava na korišćenje zemljišta društvenih preduzeća određenih za likvidaciju.
- Jačati kapacitete opštinskih sudova za primenu i izvršenje prava i ugovora poverilaca.
- Rehabilitovati sektor energetike uključujući rudnike lignita i tragati za strategijom za integraciju u regionalnu energetska mrežu.
- Izraditi strategiju za revitalizaciju ostalog dela sektora rudarstva.
- Pozabaviti se pitanjima prevelikog broja zaposlenih u POE i SOE, pitanjima nezaposlenosti u tranziciji i omogućiti njihovo preraspoređivanje u alternativne proizvodne delatnosti.
- Držati tržište rada relativno neopterećenim sa porezima na plate. Omogućiti traženje posla kroz povezivanje informativnih sistema sa anketama o preduzećima i pružanjem usmerene obuke.

1.6 Ako očekujemo da se lokalna uprava uspešno pozabavi izazovnim preporukama u vezi dalje politike koje su sadržane u ovom izveštaju, međunarodna zajednica moraće i dalje da obezbeđuje tehničko stručno znanje i podršku izgradnji ljudskih kapaciteta. Pored toga, spoljna pozicija čini Kosovo osetljivim na šokove koji dolaze spolja. Povlačenje međunarodnih finansija u narednim godinama prema tome trebalo bi da bude postepeno. Pored toga, prema svim srednjoročnim projekcijama koje su bile razmatrane za potrebe ovog izveštaja, finansiranje kroz grantova donatora biće i dalje potrebno do 2010. godine.

1.7 U okviru politike «standardi pre statusa», razgovori o konačnom pravnom i političkom statusu Kosova zavisiće od napretka ka skupu referentnih tački. Detaljne Standarde za Kosovo razradio je Specijalni predstavnik Generalnog sekretara UN (SPGS) decembra 2003. godine a usvojio ih je Savet bezbednosti UN (videti Aneks 1). Kosovski plan za realizaciju standarda pokrenuo je UNMIK u martu 2004. godine.⁷ Sveobuhvatnu reviziju napretka očekujemo sredinom 2005. godine i pretpostavljamo da će nakon te revizije da slede odluke o načinu i vremenu početka razgovora o konačnom statusu.

1.8 Politička neizvesnost i podele na Kosovu imaju potencijal da utiču na napredak prema Standardima a time i na razgovore o konačnom statusu. Iako je mnogo toga postignuto, nedavni događaji na Kosovu služe kao podsetnik o tome koliko tek treba da bude urađeno. Etnička neprijateljstva i frustracije među ljudima Kosova, razlike između glavnih političkih partija i nategnuti odnosi između UNMIK-a i PISG, kao i predsednički i opšti izbori zakazani za oktobar 2004. godine, još više otežavaju neizvesnu političku klimu i problematično okruženje u kojem treba da bude ostvaren napredak u planu realizacije.

Blok 1.1: Standardi za Kosovo

Cilj koji Standardi za Kosovo postavljaju sebi je postavljanje minimalnih zahteva za “takvo Kosovo u kojem će svi – bez obzira na svoje etničko poreklo, rasu ili veru – moći slobodno da žive, rade i putuju bez straha, neprijateljstava ili opasnosti i u kojem će da postoji tolerancija, pravda i mir za svakoga”. Standardi postavljaju minimalne zahteve pod osam širokih naslova:

- (i) Funkcionisanje demokratskih institucija.
- (ii) Vladavina zakona.
- (iii) Sloboda kretanja.
- (iv) Održiv povratak raseljenih ljudi i poštovanje za prava svih zajednica i njihovih članova.
- (v) Konkurentna tržišna privreda.
- (vi) Pravično izvršenje imovinskih prava.
- (vii) Konstruktivan i trajan dijalog između PISG i Beograda o tehničkim pitanjima.

^{7 7} Kosovo Serbian representatives have raised reservations about the Kosovo Standards Implementation Plan

(viii) Transformacija Kosovskog zaštitnog korpusa u civilnu operaciju za vanredne situacije koja će da predstavlja sve zajednice na Kosovu.

Ključna tema koja se provlači kroz Standarde je potreba da Kosovo krene ka evropskim standardima. Kreatori politike na visokim položajima u Prištini shvataju da će budućnost Kosova najverovatnije da zavisi od veće evropske integracije.

1.9 Ovaj izveštaj razmatra izgleda za poboljšanje ekonomskog rasta na Kosovu, prvo posmatranjem suštinskih elemenata, bez kojih rast ne bi trajao duže od procvata u post-konfliktnim situacijama, a zatim posmatranjem pojedinosti u nekoliko sektora. Glavne pojedinosti su obuhvaćene u Poglavlju 2: makroekonomska stabilnost, i u Poglavlju 3: povoljna poslovna klima. U Poglavlju 4, proučavamo izgleda za rast vođen izvozom u sektorima energetike, rudarstva i poljoprivrede. To su tri sektora u kojima bi Kosovo moglo da ima uporednu prednost, s obzirom na to da je relativno bogato (i) lignitom, (ii) drugim mineralima, i (iii) plodnim poljoprivrednim zemljištem; da uživa režim slobodne trgovine sa EU i da je geografski smešteno blizu zapadnoevropskih tržišta. Na kraju, u Poglavlju 5 razmatramo politiku i ishode tržišta rada za jedno liberalno tržište rada i odgovarajuće obučenu radnu snagu.

2. MAKROEKONOMSKI UČINAK

A. ISTORIJAT I SKORIJI DOGAĐAJI

2.1 **Privreda nasleđena 1999. godine bila je narušena lošim ekonomskim politikama, razbijenom spoljnom trgovinom i prekinutim vezama, međunarodnim sankcijama, nedostatkom ulaganja i etničkim sukobom.** Podaci iz ovog perioda ograničeni su, ali je procenjeno da je ukupni proizvod opao za više od pedeset procenata početkom devedesetih godina i najmanje još dvadeset procenata kao rezultat sukoba na kraju decenije. Tokom devedesetih, inflacija je ostala na vrlo visokom nivou usled monetarnog finansiranja fiskalnih i kvazi-fiskalnih deficita. Ti deficiti odražavali su pokušaj zaštite potrošnje u smislu značajno manje baze resursa. Rezultat je bio krajnji raspad industrije i finansijska nesolventnost. Do kraja decenije, prihod je sasvim propao, polovina stanovništva je bila bez posla, a više od polovine bilo je siromašno.

2.2 **Od 1999. godine, imamo prelazak na politiku liberalnog tržišta.** Prethodni trgovinski režim zamenjen je jednostavnim režimom bez kvantitativnih barijera i sa jedinstvenom carinskom stopom od 10 procenata. Upotreba strane valute bila je legalizovana za sve domaće transakcije, na početku uz uvođenje nemačke marke a kasnije i evra kao de facto valute. Uprava za bankarstvo i platni promet Kosova (BPK) osnovana je da bi rukovala domaćim plaćanjima, izdavanjem dozvola za rad i vršila nadzor nad radom bankarskog sektora. Takođe su ustanovljeni Ministarstvo privrede i finansije (MOEF), sa odgovornošću za Kosovski konsolidovani budžet (KCB), novi poreski sistem i administrativna struktura.⁸

2.3 Procene makroekonomskih podataka zasnovane su na procenama MMF-a i kosovskih vlasti sačinjenim u novembru 2003. godine. Usled slabe statističke osnove na Kosovu, mnogi od podataka sačinjeni su uz upotrebu pretpostavki te su prema tome predmet čestih revizija i njima treba baratati uz izvestan oprez. Uz podršku donatora uključujući MMF EU i Švedsku agenciju za saradnju na polju međunarodnog razvoja, u toku su naponi za dalje jačanje statističkih kapaciteta, naročito u sastavljanju ekonomskih podataka.

⁸ Detaljniju reviziju ekonomskih institucija koje je stvorio UNMIK možete naći u dokumentu MMF-a iz 2002. godine "Kosovo: Institucije i politika za rekonstrukciju i rast" koji su napisali D.G. Demekas, J. Herderschee i D.F. Jacobs.

2.4 Podaci GDP ukazuju na to da smo imali oporavak privrednih delatnosti i pozitivan rast od 2000. godine. Rast GDP, koji odražava visok nivo javnih i privatnih ulaganja, dosegao je 21 procenata u 2001. godini a od tada prosečno 4,3 procenata. GDP po glavi stanovnika, oko US\$ 400 u 1995. godini, povećan je na oko US\$ 790 u 2003. godini (videti Tabelu 2.1). Bruto nacionalni raspoloživi prihod (GNDI) procenjen je na oko € 1034 po glavi stanovnika u 2002. godini (US\$ 975 po glavi stanovnika); i € 1040 po glavi stanovnika u 2003. godini (US\$ 1170 po glavi stanovnika). Ostvarena je stabilnost cena, sa stopom inflacije koja je opadala sa dvocifrenih brojeva u 2000. godini na nulu u 2003. godini. Poboľjšani budžetski učinak i povećana privatna štednja pomogli su da se više nego prepolovi tekući defцити na računima u ovom periodu. Delatnosti privatnog sektora pokazuju znake oporavka, sa građevinarstvom koje iskazuje veliku snagu i bankarskim kreditima koji su se više nego udvostručili u svakoj od poslednjih tri godina.⁹

⁹ Povećanja bankarskih kredita su sa niske osnove, i skoncentrisani su u obrtnim sredstvima.

Tabela 2.1: Ključni ekonomski pokazatelji

	2000. godine	2001. godine	2002. godine	2003. godine	2004. 1/ godine
Nacionalni računi					
Realni rast GDP	..	21.2	3.9	4.7	6.5
Investicije (% GDP) 2/	35.6	40.0	40.7	38.0	45.3
Bruto domaća štednja (% GDP)	-198.6	-114.7	-99.4	-85.2	-71.3
Vladin bilans (% GDP)					
Prihod	17.2	28.0	38.9	44.7	45.4
Rashodi	31.5	24.4	33.5	42.5	50.8
od čega kapitalni rashodi	2.3	1.8	3.3	7.8	14.5
Bilans (bez grantova)	-14.3	3.6	5.4	2.2	-5.5
Donacije u grantovima	21.5	7.3	3.0	2.2	0.0
Spoljni računi (% GDP)					
Izvoz robe	0.5	3.0	7.4	8.2	21.7
Uvoz robe 3/	156.4	113.7	108.3	99.2	117.4
Doznake iz inostranstva	73.7	52.0	42.9	43.2	42.5
Tekući račun pre grantova	-174.6	-110.2	-96.5	-76.9	-69.8
Štednja i investicije (% GDP)					
Nacionalna štednja	44.9	38.5	14.8	7.6	7.1
od čega bruto nacionalna	-198.6	-114.7	-99.4	-85.2	-71.3
Investicije	66.9	57.7	48.3	40.5	45.3
od čega stambene	28.0	30.0	26.4	19.3	16.6
Monetarni agregati (% GDP)					
Ponuda novca (širi koncept)	99.6	78.5	70.9	75.4	74.5
Bankarski kredit privatnom sektoru	0.4	2.2	6.8	16.1	19.8
Cene					
Rast maloprodajne cene	..	11.7	3.6	0.0	0
Memorandum:					
Stopa nezaposlenosti 3/	38

1/ Podaci za period 2000. do 2003. godine su procene (e) a podaci za 2004. godinu su projekcije (p)

2/ Bez potrošnje koju finansiraju donatori.

3/ Bez uvoza povezanog sa donatorima.

4/ Bez lica koja se izjasne kao nezaposlena a da poseduju zemlju.

Izvor: Međunarodni monetarni fond i procene i projekcije osoblja Svetske banke.

B. MAKROEKONOMSKA STABILNOST

Makroekonomska stabilnost je neophodan uslov za rast

2.5 Održivost skorašnjeg ekonomskog učinka rasta i dalje je otvoreno pitanje, s obzirom na to da je u velikoj meri bilo finansirano inostranim pritokom koji je sada u opadanju. Ubrzavanje inostranih resursa omogućilo je uvoz robe i usluga potrebnih

za ponovnu izgradnju infrastrukture i kuća koje su bile uništene tokom sukoba; takođe je omogućilo veoma potrebnu kupovnu moć stanovnika Kosova. Međutim, od 2001. godine, međunarodna zajednica konstantno smanjuje svoju pomoć. Međunarodni donatorski grantovi su pali za 70 procenata između 2000. i 2003. godine. Kao rezultat toga, rast je već usporen na jednocifrenu brojku. Doznake radnika iz dijaspore i sezonskih radnika takođe su bile veoma važne za stimulisanje domaće potražnje. Iako i dalje veoma visoke, doznake – uključujući prihode sezonskih radnika koji tokom jednog dela godine žive u inostranstvu - opale su u odnosu na period neposredno nakon završetka sukoba i za sada su procenjene na oko € 300 po glavi stanovnika.

2.6 Uz opadanje pomoći i doznaka iz inostranstva, Kosovo jasno mora da zameni te tokove zaradom od izvoza i inostranim investicijama. Biće potrebno da vlasti obezbede makroekonomsku stabilnost kako bi omogućili rast predvođen privatnim sektorom. Stvaranje novih prilika za investiranje zahtevaće vraćanje mira i bezbednosti na Kosovo, ubrzanu privatizaciju i sprovođenje paketa reformi u cilju poboljšanja poslovnog okruženja čemu će da pomognu politike koje će da razjasne pravni i politički okvir za Kosovo.

Održavanje fiskalne održivosti predstavlja ključ za makroekonomsku stabilnost

2.7 Bez instrumenta monetarne politike ili deviznog kursa, i bez mogućnosti pozajmljivanja na domaćem ili inostranom planu, zdrava fiskalna politika od ključnog je značaja za makroekonomsku stabilnost. Prihodi koje ubira Vlada značajno su porasli od 2000. godine, odražavajući ne samo uvođenje novih poreza nego i energičnije napore na ubiranju. Ukupni prihod porastao je sa oko 17 na 39 procenata GDP od 2000. do 2002. godine, a procenjeno je da je porastao na 45 procenata GDP u 2003. godini (videti Tabelu 2.2). Kosovski konsolidovani budžeta¹⁰ takođe je porastao u ovom periodu, ali sporije od rasta prihoda, sa oko 32 procenata GDP u 2000. godini na 42.5 procenata GDP u 2003. godini. Budžetski viškovi u proseku su iznosili 3.5 procenata GDP u periodu od 2001. do 2003. godine i, kao rezultat toga, akumulirane su rezerve gotovine procenjene na oko 25 procenata GDP na kraju 2003. godine.¹¹

2.8 Budžetska rezerva je amortizer za vlasti kojim bi one olakšale fiskalne rizike. U kratkoročnom periodu, budžetska rezerva mogla bi da bude upotrebljena za skromnu kapitalnu potrošnju radi završetka rehabilitacije infrastrukture i da olakša prelazak na manji javni sektor u privredi. Međutim, postoji izvestan broj fiskalnih rizika koji navode

¹⁰ Uključuje potrošnju UNMIK-a i centralne i lokalne vlasti PISG.

¹¹ Biće potreban izvestan deo prikupljenog gotovinskog bilansa za ponovno izdvajanje izvesnih neupotrebljenih izdvajanja prema uslovima budžeta za 2004. godinu.

argumente za održavanje pozicije dostatne rezerve radi izbegavanja budućih šokova u pogledu ukupne proizvodnje. Pre svega, osnova za ubiranje prihoda još uvek je uska i zavisi od prikupljenih poreza na uvoz, te je prema tome osetljiva na ekonomski pad. Kao drugo, ima potencijalnih zahteva za javnom potrošnjom povezanih sa političkim rešenjem, kao što su obaveze servisiranja spoljnog duga. Prema tome, vlasti moraju da obezbede da su planovi potrošnje dobro obrazloženi i održivi. Treba preduzeti rigorozne investicione analize pre odobrenja novih kapitalnih projekata. Tekući troškovi (npr. troškovi održavanja) povezani sa takvom kapitalnom potrošnjom treba da budu uvršteni u analizu ekonomičnosti i održivosti. Treba dobro utvrditi prioritete za na osnovu srednjoročne razvojne ekonomske strategije a domet potrošnje treba da bude dosledan srednjoročnom makroekonomskom okviru. Pritisak za povećanje javne potrošnje, koji je ionako veliki, najverovatnije da će da bude pojačan u godini izbora. Vlasti i dalje treba da oprezno nastave da uzimaju u obzir fiskalne nepredvidive situacije i razmatranja održivosti. Ostali deo ovog odeljka razmatra fiskalne rizike, potrošnju i politiku ubiranja prihoda u cilju fiskalne održivosti.

Tabela 2.2: Konsolidovan rad vlade (€ miliona)

	2000. godine	2001. godine	2002. godine	2003. godine
	(procenata GDP)			
Ukupni prihodi	17.2	28.0	38.9	44.8
Prihodi centralne vlade	16.3	24.7	34.7	42.7
Granični porezi 1/	15.4	21.1	28.8	32.5
Domaći neposredni porezi	0.6	2.5	3.8	4.7
Domaći posredni porezi	0.2	1.1	2.2	2.3
Prihod iz drugih izvora osim poreza	1.0	1.9	2.6	3.2
Sopstveni izvori prihoda opština	0.0	1.3	1.6	2.1
Ukupna potrošnja	31.5	24.4	33.5	43.4
Tekući rashodi	29.2	22.6	30.3	35.9
Potrošnja	22.4	17.4	21.9	25.8
Plate i zarade	12.4	9.5	10.3	11.1
Roba i usluge	10.1	7.9	11.6	14.8
Subvencije i transferi	6.8	5.2	8.4	9.7
Penzije	0.0	0.0	1.7	..
Socijalna pomoć	0.0	0.0	3.0	..
Državna preduzeća	0.0	0.0	0.0	..
od čega električna energija	0.0	0.6	1.6	..
Drugo	0.0	0.0	0.0	0.2
Kapitalna potrošnja	2.3	1.8	3.3	7.4
Ukupni bilans	-14.3	3.6	5.4	1.4
Finansije	14.3	-3.6	-5.4	-1.4
Promene u označenim bilansima fondova	-1.2	-0.6	0.5	0.0
Promene u drugim bilansima banaka	-6.1	-10.2	-8.9	-3.6
Donatorski grantovi	21.5	7.3	3.0	2.2
Namenjena sredstva	5.4	3.7	1.6	2.2
Budžetska podrška	16.2	3.6	1.4	0.0

Memorandum:

UNMIK budžet	55.3	38.9	30.7	..
Program javnih investicija & NGO	76.5	46.1	29.3	..
od čega učešće kapitala	5.6	2.8	0.8	..
	131.9	84.9	60.0	..

Napomene 1/ Granični porezi su carine, akcize na granici, i VAT na uvoznu robu.

Izvor: Kosovske vlasti i procena MMF-a, 2003. godina.

Postoji izvestan broj fiskalnih rizika koje treba uzeti u obzir

2.9 **Potencijalno, dva najvažnija izvora fiskalnih rizika su (i) preuzimanje obaveza servisiranja duga za deo spoljnog duga Srbije i Crne Gore (SCG) i (ii) razrešenje zamrznutih privatnih deviznih uloga koje je zaplenila Vlada SFR Jugoslavije.** Ukupni spoljni dug koji datira iz vremena SFR Jugoslavije procenjen je na oko € 1.2 milijarde, a za sada ga servisira SCG. Oko 75 procenata ovog iznosa se duguje zvaničnim zajmodavcima, koji su obezbedili velikodušne uslove za reprogramiranje. Ukupni iznos duga je toliko veliki (oko 90 procenata GDP za Kosovo iz 2003. godine) da, zavisno od pregovora između Kosova i SCG, preuzimanje srazmernog dela ukupnog duga i pratećih dužničkih obaveza moglo bi da zahteva značajno prilagođavanje.¹² Pored toga, iskustvo zemalja bivše SFR Jugoslavije koje su se bavile odgovornošću za zamrznute devizne uloge pokazuje da znatan politički pritisak može da dovede do preuzimanja obaveza za isplatu naknade ulagačima. U slučaju Srbije, preuzete obaveze za naknade iznose ukupno oko 28 procenata GDP; u BJR Makedoniji obaveze su preuzete, ali naknada nije isplaćena. U slučaju Kosova, očekuje se da se preuzimanja obaveze nadoknade između ostalog za potraživanja za neisplaćene penzije na osnovama procene troškova za različite opcije. Preliminarna procena zaplenjenih uloga iznosi oko € 500 miliona, odnosno blizu 40 procenata kosovskog GDP.

2.10 **Još jedan potencijalni izvor fiskalnog rizika je loši finansijski učinak sektora preduzeća.** Nasleđena preduzeća u javnoj i društvenoj svojini, koju su za sada pod upravom UNMIK-a, predstavljaju ozbiljnu moguću pasivu za javne resurse. Sektor preduzeća suočava se sa problemima zastarele i loše održavane imovine, nedovoljnom zaposlenošću i neizvesnim radnim okruženjem što sve zajedno dovodi do lošeg finansijskog učinka. Potencijalno, kombinovani troškovi pružanja finansijske pomoći i ponovne obuke mogli bi da iznose 0.3 do 0.4 procenata GDP godišnje u svakoj od naredne dve godine. Sve u svemu, procenjeno je da ima 18,000 aktivno zaposlenih u

¹² Istovremeno za SCG kao celinu, koja je na kraju 2002. godine imala javni dug u srazmeri prema GDP od oko 90 procenata, predlažemo da ukupna otplata javnog duga bude u razmaku između 4 do 8 procenata kosovskog GDP pod snažnim programom ekonomske reforme.

društvenim i 16,000 u javnim preduzećima.¹² Samo u sektoru rudarstva, procenjeno je da ima 5.000 radnika viška (videti Poglavlje 4). Uz dalji tok procesa privatizacije i zatvaranje tih preduzeća, biće od izuzetne važnosti utvrditi fiskalno održive opcije za postupak sa pitanjem viška radne snage kako i tranzicija prema alternativnih mogućnosti za zaposlenje.

Politika potrošnje i izdvajanje resursa

2.11 Budžetski viškovi i Vladine rezerve doveli su do povećanog pritiska za trošenjem sredstava, naročito za plate i zarade i socijalna davanja. Možemo očekivati da se dodatni budžetski pritisak pojavi iz absorbovanja troškova usluga i ulaganja koje još uvek obavlja međunarodna zajednica; i želju za povećanjem socijalnih davanja za podršku rastu i razvojnim ciljevima. Već smo imali ubrzano povećanje trošenja Vlade a uz povećanje ukupnog iznosa jasno da se povećava i potencijal za neefikasnu potrošnju. Budžetski viškovi su delimično povećani kao rezultat ograničene sposobnosti vladinih agencije za potrošnju, a budžetsko izvršenje je opalo ispod očekivanih alokacija. Prema tome, dodatna potrošnja mogla bi dalje da poveća neefikasnost vladine potrošnje.

2.12 Možda će da budu potrebni racionalizacija potrošnje kako bi se napravio prostor za nove obaveze, smanjenje tereta oporezivanja, i poboljšanje efikasnosti i održivosti potrošnje. Potrebna je sveobuhvatna revizija javne potrošnje u cilju utvrđivanja potrebnih budžetskih ponovljenih izdvajanja. Međutim, jedan od velikih razloga za zabrinutost je rastući iznos za plate u javnom sektoru koji je rezultat nove politike odobrenja povećanja plata i povećanja broja novih radnika. Ukupne sume za plate u javnom sektoru za sada je procenjena na 11 procenata GDP. Tabela 2.3 pokazuje ekonomski i funkcionalni pregled vladine potrošnje i upoređenje sa drugim zemljama u regionu. Ukupni iznos plata u javnom sektoru za sada je na gornjoj granici spektra u regionu kao procenat GDP. Fiskalno dejstvo, održivost i prikladnost opcija za revidiranje plata u javnom sektoru i platni razredi treba da budu detaljno razmotreni pre usvajanja nove strukture plata. Ovo treba da obuhvati procenu troškova u srednjoročnom periodu (5 godina) koja bi trebalo da sadrži sve elemente kompenzacije (npr. nakandu za topli obrok) i održivost primene nekih konkretnih platnih razreda na određene grupe kao što su zaposleni u obrazovanju i zdravstvu.

2.13 Fizička oštećenja naneta tokom sukoba, kao i dugotrajno zanemarivanje stvorili su potrebu za kapitalnim ulaganjima. Ukupne javne investicije iznose oko 10 procenata GDP što sadrži kapitalne postavke unutar KCB (7.4 procenata GDP) i investicije koje

¹² Anketa koju je sproveo RIINVEST nagoveštava da možda postoji isti broj ljudi koji su na neplaćenom odsustvu. Veruje se da će planovi prestrukturiranja da zatraže kompenzaciju za obe vrste zaposlenih.

finansiraju donatori unutar PIP (2.6 procenata GDP). Iako je mnogo toga već ostvareno, postoji određen broj sektora u kojima rehabilitacija još nije završena tako da će i u sledećih nekoliko godina. Procene za završetak rehabilitacije samo u sektoru energetike ukazuju na to da će da bude potrebno oko € 300 miliona za obezbeđenje odgovarajućeg snabdevanja električnom energijom – što će delimično da bude finansirano kroz međunarodne donatorske fondove i interno stvorene resurse.¹³

¹³ Ovo ne obuhvata neophodno finansiranje od strane investicija iz privatnog sektora koje će da budu potrebne ako Kosovo planira da iskoristi potencijal za izvoz električne energije u regionu.

Table 2.3: Economic and Functional Composition of Government Expenditures:
Kosovo and Selected Countries 1/

	Kosovo	Albanija	Bosna i Hercegovina	Hrvatska	Srbija i Crna Gora 2/	Slovenija
A. Ekonomska klasifikacija (procenata GDP)						
Plate i zarade	11.1	6.2		10.7	10.3	9.8
Roba i usluge	14.8	3.0		10.3	8.0	7.9
Subvencije i transferi	9.7	8.1	19.7	20.3	24.0	19.1
Kamata	0.0	3.7	1.1	2.2	1.0	1.6
Kapitalna potrošnja	7.48	6.2	6.2	6.3	3.4	3.9
B. Funkcionalna klasifikacija (% GDP) 3/						
Ekonomski poslovi	3.7	..	3.6	6.2	2.3	4.7
Socijalna sigurnost i staranje	6.3	..	16.1	18.3	13.1	17.0
Zdravstvo	4.5	..	6.2	6.8	5.9	5.5
Javni red i bezbednost	4.8	..	4.1	2.7	2.0	1.6
Obrazovanje	6.1	..	5.6	4.4	5.9	5.5
Drugo	13.9	..	15.8	11.3	9.1	7.5
C.. Funkcionalna klasifikacija (struktura) 3/						
Ekonomski poslovi	9.4	..	7.0	12.5	6.0	11.2
Socijalna sigurnost i staranje	16.0	..	31.3	36.8	34.2	40.7
Zdravstvo	11.5	..	12.1	13.7	15.4	13.2
Javni red i bezbednost	12.2	..	8.0	5.4	5.2	3.8
Obrazovanje	15.6	..	10.9	8.9	15.4	13.2
Drugo	35.4	..	30.7	22.7	23.8	17.9

1/ Kosovo u 2003. godini. Za sve druge, iznos je prosek iz perioda 1995.-2001. godina.

2/ Bez Kosova

3/ Vrednosti za Kosovo su budžetski iznosi, ali za druge ti iznosi su stvarna potrošnja.

Izvor: Kosovske vlasti i predstojeća Regionalna studija Jugoistočne Evrope o politici javne potrošnje (Svetska banka)

2.14 Važno je da shvatimo da je ukupna potrošnja u “javnom sektoru” mnogo veća od Kosovskog konsolidovanog budžeta. U stvarnosti, javni sektor obuhvata budžet UNMIK-a, deo Programa javnih investicija koji finansiraju donatori, kao i razne projekte donatora i NVO. Do kraja 2002. godine, ukupan iznos javne potrošnje bio je procenjen na oko 60 procenata GDP. Potrošnja van budžeta opada još od 2000. godine a primopredaja odgovornosti nastaviće da uvećava potrebe KCB za potrošnjom.

Politika prihoda

2.15 Što se tiče prihoda, ubiranja su premašila očekivanja i obezbedila su dovoljno resursa za pokrivanje budžetskih obaveza do sada. U 2004. godini, projektovano je da prihodi dosegnu 45 procenata GDP. Ovo je visoka stopa u poređenju sa zemljama sa

niskim zaradama, i na gornjoj je granici dijapazona u Centralnoj Evropi i na Balkanu. Videti Tabelu 2.4 u daljem tekstu.

Tabela 2.4: Regionalno poređenje prihoda vlada (u procentima GDP)

	1995. godine	1996. godine	1997. godine	1998. godine	1999. godine	2000. godine	2001. godine	2002. godine
SI Evropa, glavna valuta	47.6	45.1	39.9	43.5	45.1	40.9	41.5	43.9
Bosna i Hercegovina		51.9	39.9	46.3	48.7	48.5	49.6	49.0
Hrvatska	47.6	49.7	48.3	51.8	48.8	47.2	45.7	45.4
Makedonija		35.7	34.8	33.3	35.4	36.8	34.5	36.1
Srbija i Crna Gora						37.5	39.6	43.9
Slovenija		40.5	39.9	40.8	41.4	40.9	41.5	39.5
Kosovo						17.2	28.0	38.9

Izvori: Nacionalne vlasti, MMF i procene osoblja Banke.

2.16 Pregled nivoa i strukture naplate ukazuju na to da bi poboljšano prikupljanje domaćih poreza pomoglo stabilnosti prihoda i podržalo razvoj poslovanja. Više od tri četvrtine prihoda po osnovu poreza prikupljeno je na granici, mestu na kojem je izvršenje zakona o porezima najsnažnije. Samo oko 11 procenata prijema je od neposrednih poreza. Potrebna su nam dalja ispitivanja ovih devijacija, implikacija po obične akcije i dejstva na trgovinski režim. Neformalna privreda i obim transakcija zasnovanih na gotovini ometaju ubiranje domaćih poreza. Od registrovanih preduzeća, samo mali deo ne ispunjava svoje poreske obaveze. Između 2000. i 2003. godine, ukupni neuplaćeni porezi povećali su se sa 0.2 procenata na 4 procenata GDP, a skoro svi zaostali porezi su “paušalni” i porezi na dodatu vrednost. Skoro 60 procenata od ovog iznosa duguju 100 kompanija, što navodi na to da bi relativno usmeren napor za izvršenje poreskih zakona mogao uveliko da poboljša disciplinu plaćanja.

2.17 Naplata poreza izgleda da je gora na opštinskom nivou, s obzirom na to da su administrativni kapaciteti slabiji. U slučaju poreza na imovinu, samo 13 procenata računa izdatih u 2002. i 2003. godini bilo je plaćeno do kraja 2003. godine. Izgleda da je ovaj problem bio pogoršan u 2003. godini, pošto je samo 7 procenata računa i 11 procenata dospelih iznosa bio uplaćen te godine. U odgovor na to, doneti su propisi koji pomažu izvršenje poreske naplate, a u toku je razmatranje programa stimulacije, koji bi opštinama davao grantove u istom iznosu u kojem budu prikupljeni porezi iznad unapred utvrđenog praga iznosa.

Osetljivost na spoljne šokove

2.18 Mali obim i nizak nivo raznolikosti u izvozu ove privrede čine je osetljivom na šokove uslova poslovanja u međunarodnoj trgovini. Usporavanje ekonomskog rasta njenih glavnih trgovinskih partnera u velikoj bi meri ograničilo potencijal za ekspanziju izvoza i ukupnu privrednu delatnost. Koncentracija izvoza druge robe osim goriva i drugih proizvoda sa malom dodatom vrednošću, kao i skoro potpuna zavisnost

od robe izrađene u inostranstvu takođe čini privredu osetljivom na promene cena robe u trgovini.

2.19 S obzirom na pritisak za povećanje plata u javnom sektoru, nije verovatno da bi dejstvo spoljnih šokova moglo da bude ublaženo izravnim prilagođavanjem nominalnih iznosa plata. Pod takvim okolnostima, postaje naročito važno imati dovoljnu budžetsku fleksibilnost, radi ograničenja izlaznih kontrakcija. Potreba za zaštićivanjem privrede od spoljnih šokova stavlja glavni teret na jačanje finansijskog sistema obezbeđujući fiskalnu održivost i uspostavljanje okruženja koje bi privuklo strana ulaganja.

2.20 Jedan od pozitivnih aspekata upotrebe evra kao zakonskog tendera za sve transakcije je taj što u celosti “dolarizovan” devizni kurs isključuje krizu valute, s obzirom na to da ne može da dođe do smanjenja njene vrednosti.¹³ U načelu, ovo može da pomogne u sprečavanju bankarske krize time što eliminiše neusklađenost valuta u pogledu aktive i pasive subjekta koji pozajmljuje. Međutim, dolarizacija ne može da u potpunosti zaštititi privredu od stvarnih šokova i, u stvari, može da izlaz i investicije učini nepostojanjim zato što devalvacija ne može da bude upotrebljena da promeni relativne cene.¹⁴ Ovaj rizik bi mogao naročito da bude surov za Kosovo u kratkoročnom periodu, s obzirom da se ono suočava sa strogim finansijskim ograničenjima.

Tabela 2.5: Bilans plaćanja (procenata GDP)

	2000.	2001.	2002.	2003.
	proc.	proc.	proc.	proc.
Trgovinski bilans	-206.9	-127.2	-108.0	-97.4
Izvoz	0.5	3.0	7.4	8.2
bez stranaca ili KFOR-a	0.5	3.0	7.4	8.2
Uvoz	207.4	130.1	115.4	105.5
povezan sa donacijama	51.0	16.5	7.1	6.3
nije povezan sa donacijama	156.4	113.7	108.3	99.2
Nefaktorske usluge	-58.7	-45.2	-39.7	-28.4
Primanja	26.1	17.2	13.6	11.0
stranci i KFOR	22.1	14.5	11.4	8.5

¹³ Puna “dolarizacija” odnosi se generično na neformalno ili zvanično usvajanje inostrane valute za sva plaćanja.

¹⁴ Treba napomenuti da puna dolarizacija ne sprečava teške finansijske krize. Davanje zajmova kompanijama koje loše posluju uvek nosi opasnost od nevraćanja. Na kraju, kriza može da bude izbegnuta ako postoji snažan regulatorni i nadzorni okvir koji uređuje bankarske odnose. Radi kratkog uvida u ovo pitanje, pogledajte, na primer, Lilian Rojas-Suarez, (2003)

Plaćanja	84.9	62.4	53.3	39.4
pretpostavljene plate stranaca	60.0	46.7	39.8	28.8
pretpostavljene plate lokalnog osoblja				
drugo	7.6	5.5	5.3	5.0
Privatni transferi	73.7	52.0	42.9	43.2
Novčane doznake radnika	73.7	52.0	42.9	43.2
Faktorski prihodi	17.3	10.2	8.2	5.7
plate lokalnog osoblja UNMIK-a i donatora	17.3	10.2	8.2	5.7
Bilans Tekućeg računa (pre grantova)	-174.6	-110.2	-96.5	-76.9
Inostrana pomoć	152.5	91.0	63.0	44.0
od čega UNMIK	55.3	38.9	30.3	28.0
PIP	76.5	46.1	29.3	13.2
Kapitalni račun	22.1	19.1	33.5	32.9
Donatorsko kapitalno učešće	5.6	2.8	0.8	0.1
Promene uloga Vlade u inostranstvu (-povećanje)	-9.8	0.4	6.1	-0.6
Promene valute u opticaju (-povećanje)	-11.3	18.9	-5.8	-0.5
Promene u NFA bankarskog sistema (-povećanje)	-16.1	-39.9	-5.2	-1.5
Promene u KPST inostranoj aktivi	0.0	0.0	0.0	-2.4
Greške i propusti	53.5	37.0	37.7	37.9

Izvor: Međunarodni monetarni fond, 2003. godine.

Finansijska ograničenja

2.21 Spoljna finansijska pozicija značajno je popravljena od 2000. godine (Tabela 2.5). Deficit tekućeg računa bilansa plaćanja, pre grantova skoro je bio prepolovljen u toku poslednje tri godine za 77 procenata GDP, prvenstveno usled poboljšanja u bilansu trgovine trgovačkom robom što je bilo rezultat smanjenja uvoza.¹⁵ Spoljna situacija još uvek je daleko od održive: trgovinski deficit u 2003. godini bio je oko 97 procenata GDP. Izvoz je ubrzano rastao tokom poslednje četiri godine, ali na veoma niskoj osnovi: izvozna roba za sada je samo oko 4 procenata od uvoza.

¹⁵ Treba napomenuti da postoji velika neizvesnost u pogledu tačnosti procena o bilansu plaćanja. Greške I propusti rasli su u obimu i odgovorni su za 49 procenata tekućeg deficita na računima za 2003. godinu. S obzirom na povećane napore za zaustavljanje šverca, međutim, nije verovatno da će nezabeleženi trgovinski tokovi da u potpunosti objasne računovodstvena neslaganja i iznos vezan za šverc već je uračunat u BOP izvozne procene.

2.22 Opadanje inostrane pomoći ima implikacije na finansiranje i održivost trgovinskog deficita. Udeo deficita u robnoj razmeni finansiran putem inostrane pomoći¹⁶ opao je sa 73 procenata na 45 procenata između 2000. i 2003. godine, te je prema tome finansijski teret sve više padao na doznake iz inostranstva. Međutim, stopa rasta novčanih doznaka takođe se značajno usporila tokom poslednjih godina i sada je otprilike ista kao nominalna stopa rasta u privredama zapadnoevropskih zemalja. Pristup tržištu kapitala ograničen je zbog pravnog statusa Kosova. Slično tome, pristup finansiranju putem koncesija do sada nije bila moguća opcija, iako vlasti i UN za sada razmatraju pravne aranžmane koji bi mogli da osposobe Kosovo za pozajmljivanje spolja od IFI. Pored toga, potreba da se izbegne masovni odlazak privatnog sektora sa tržišta zajmova znači da pozajmljivanje na domaćem planu najverovatnije neće da bude dostupna finansijska opcija u bliskoj budućnosti.

C. IZGLEDI ZA RAST U SREDNJOROČNOM PERIODU

Scenariji rasta u srednjoročnom periodu

2.23 Da bismo istražili pregled ekonomskog rasta Kosova, urađen je izvestan broj simulacija kako bi se utvrdila moguća stopa rasta, u tri različita scenarija. Jasno je da slaba statistička baza sprečava prikaz ekonometrijskih predviđanja koja bi bila više tehnička, a treba imati na umu nedostatak većih makroekonomskih podataka. Te simulacije daju sliku kako bi različite pretpostavke o budućnosti mogle da dovedu do različitih ekonomskih ishoda. Scenario za osnovni slučaj pretpostavlja (i) snažne napore na reformi za poboljšanje trgovinske i investicione klime i rehabilitaciju sektora industrije i poljoprivrede i (ii) rad na olakšanju političkih rizika kao na primer razjašnjenje političkog i pravnog statusa Kosova u 2006. godini, što je prihvatljivo za sve strane. Nismo pravili pretpostavke o tačnoj prirodi ovog političkog rešenja, jedino ekonomsko dejstvo veće izvesnosti u pogledu političke i pravne situacije. To je jasno rečeno u narednom bloku 2.1. Dva alternativna scenarija razmatrana su upoređenja radi. U prvom, nastavljene su ubrzane reforme kao i u osnovnom slučaju, ali politički rizici su suroviji i političko utanačenje nije razjašnjeno do 2008. godine. Razmotreni konačni scenario proučava izgled ako bi se reforme nastavile sporo, dok bi politički rizik ostao visok.

Blok 2.1 Pretpostavke makroekonomskih scenarija

Snažan program reforme sadrži sledeće pretpostavke:

¹⁶ Uključuje UNMIK-ov budžet.

- Reforme u sektoru preduzeća, tržišta rada i energetike znatno poboljšavaju poslovno okruženje i efikasnost privrede. Ubrzana integracija sa regionalnim i drugim tržištima znatno poboljšava potencijal za izvoz, posebno poljoprivrednih proizvoda.
- Imamo postepeno povećanje FDI privučenih programom privatizacije i potencijalom za izvoz, naročito u sektoru rudarstva¹⁷ Pretpostavljamo, međutim, da će prihod od privatizacije da bude zanemarljiv te ga prema tome ne uzimamo u obzir.
- Fiskalna reforma obuhvata postepeno smanjenje ukupnog iznosa za plate sa 11.7 % GDP u 2004. godini na regionalni prosek od oko 8 procenata GDP do 2010. godine.
- Kapitalne investicije finansirane iz KCB-a značajno rastu počev od 2004. godine na €200 miliona, tj. 14.5 procenata GDP. Prema tome, postoji postepeni pad u srazmeri sa GDP, ali u smislu evra ostaje konstanta. Pretpostavka je da će kapaciteti za potrošnju budžetskih davanja da budu poboljšani, uz povećanje koje će da dovede do bolje javne infrastrukture, uključujući putnu mrežu, škole, domove zdravlja itd. Donacijama finansiran PIP postepeno se smanjuje i završava u celosti 2005. godine.
- Ukupna donatorska pomoć putem grantova postojano opada na oko 3 procenata GDP u 2010. godini sa 30 procenata GDP u 2004. godini.

Za potrebe simulacije, manji politički rizik ostvaren je kroz veće razjašnjenje pravnog i političkog utanačenja Kosova, što dovodi do sledećih pretpostavki:

- Politička i institucionalna stabilnost i puno uspostavljanje vladavine zakona.
- Pristup pozajmljivanju u inostranstvu omogućen je bilo neposredno ili posredno, sa IDA i drugim zvaničnim zajmodavcima. Prosečni pretpostavljeni uslovi daju istu težinu uslovima IDA i uslovima koje su nedavno primenili EIB i EBRD za SCG.
- Usled neizvesnosti u pogledu neto spoljnih obaveza, pretpostavićemo da su strani dug i obaveze pokrajine jednaki nuli.
- Znatne FDI privučene su za Grinfield investicije u sektorima rudarstva i energetike onda kad političko i pravno utanačenje obezbedi sigurnost te imovine. To obuhvata otvaranje novih rudnika lignita, uvođenje termoelektrane koju bi vodio privatni sektor time stvarajući dovoljno energije za izvoz, i nove investitore u eksploataciji olova i cinka, što zahteva značajan uvoz kapitala na početku, ali u velikoj meri podstiče izvoz u kasnijim godinama.

2.24 Tabela 2.6 predstavlja rezultate tih simulacija. Kod scenarija osnovnog slučaja investicije naglo rastu, sa očekivanih 45 procenata GDP u 2004. godini na prosečno 59

¹⁷ Pretpostavka je da je u nekim sektorima (npr. pod-sektor vađenja feronikla) rizičan povraćaj razmene takav da politički rizik može da bude ublažen relativno lako omogućavanjem da budu privučeni inostrani investitori i iskorišćen potencijal za izvoz.

procenata GDP u naredne tri godine.¹⁸ Ovo obuhvata prosek FDI od oko 15 procenata GDP u periodu od 2005. do 2007. godine privučenih u investicije u sektore energetike i rudarstva, što kasnije opada na prosek Centralne Evrope od oko 4 procenata GDP do kraja decenije. Fiskalna disciplina je očuvana. Reforme vode ka povratku deficita na početku projektovanog perioda što dovodi do prosečnog viška od oko 1 procenata GDP. U ovom scenariju, spoljni uslovi su suštinski poboljšani. Rast izvoza veoma je snažan u periodu od 2005. do 2007. godine, u proseku 11 procenata usled povećanja zarade u rudarstvu i poljoprivredi. Rast izvoza povećan je na skoro 29 procenata u drugom delu decenije kao rezultat pretpostavke da će unutrašnje investicije da dovedu do neto izvoza električne struje.

2.25 Ova simulacija predstavlja najoptimističniji pregled za izgled budućeg rasta. Ovaj scenario dovodi do pozitivnog rasta GNP po glavi stanovnika. Prosečni realni rast GDP bio bi oko 6.7 procenata u periodu između 2005. i 2007. godine, i 5 procenata u drugoj polovini decenije. Tekući deficit na računima je u porastu zbog povećanja uvoza kapitalnih dobara povezanih sa FDI i revitalizacijom ključnih ekonomskih sektora. Međutim, ubrzani rast izvoza pomaže u sprečavanju neodrživog povećanja u tekućem deficitu računa. U ovom modelu, spoljni deficit procenjen na 45 procenata GDP u 2004. godini, povećava se na 53 procenata GDP u proseku u periodu između 2005. i 2007. godine, i pada na 25 procenata GDP do 2010. godine. Te potrebe za spoljnim finansiranjem zadovoljene su delimično prilivom FDI i isplatom od zvaničnih zajmodavaca koja je u proseku oko 6 procenata GDP u periodu od 2005. do 2007. godine i 7.5 procenata GDP u periodu od 2008. do 2010. godine.¹⁹ Ovo ostavlja neutvrđene prosečne potrebe za finansiranjem od oko 5 procenata GDP u prethodnom periodu i 3 procenata GDP u kasnijem.

2.26 Druga i treća kolona u Tabeli 2.6 pokazuju rezultate dva alternativna scenarija: ubranu reformu i sporu reformu, sa političkim rizikom koji je teži i političkim i pravnim utanačenjem razjašnjenim dve godine kasnije nego u osnovnom slučaju. U drugom scenariju, kao što možemo da očekujemo, rast je sporiji nego u osnovnom slučaju, naročito u inicijalnom periodu, što dovodi do nule rasta po glavi stanovnika GNP za celokupni period. Pretpostavljeno je da neke FDI još uvek dotiču u pod-sektor rudarstva, ali suštinske Grinfeld investicije odložene su još dve godine. Rast izvoza u ovom scenariju bio bi oko 60 do 70 procenata stope projektovane u osnovnom slučaju. Krajnji ishod su niži rast i viša neutvrđena finansijska praznina u proseku 8 procenata GDP u

¹⁸ Pretpostavka je da je projekcija svih promenljivih za 2004. godinu ista u svim scenarijima.

¹⁹ Deficit tekućeg računa bilnsa plaćanja obuhvata projektovane troškove kamate povezane sa novim pozajmicama i repatrijacijom profita po stopi od 10 procenata akcija FDI zadržanih tri godine. Amortizacija duga je nula u toku celog projektovanog perioda zbog dugačkog perioda odloženog početka plaćanja duga (grejs period).

periodu između 2005. i 2010. godine, što delimično odražava smanjen pristup pozajmljivanju u inostranstvu u prvoj polovini projektovanog perioda.

2.27 Ako i reforme budu odložene i političko i pravno utanačenje ne bude razjašnjeno, biće dodatno odložen napredak u privlačenju investicija i promovisanju izvoza. Kao rezultat toga, projektovan je rast GDP od nešto malo više od 2 procenata. Rast GNI po glavi stanovnika bio bi negativan što je rezultat pretpostavke još većeg povećanja populacije. Kao i u prethodnom scenariju, početni rast izvoza je slab, FDI su male, a finansiranje spolja predstoji u manjoj meri. Praznine u finansiranju, posle projekcija zvaničnih pozajmljivača, izuzetno su visoke i u proseku iznose 19 procenata GDP, u ovom scenariju.

2.28 Takođe je interesantno međusobno uporediti dva alternativna scenarija. Čak i sa težim političkim rizikom i nerešenim pravnim utanačenjem, prednosti brze reforme su: viša stopa realnog rasta, održavanje GNI po glavi stanovnika i održivija praznina u finansiranju postignuta pre kraja projektovanog perioda. Pored toga, ovde treba da naglasimo da smo početno u tim scenarijima uzeli pretpostavku da FDI predstoji uz mirno rešenje političkog i pravnog utanačenja za sve ljude, ublažavanje političkog rizika i minimalni iznos institucionalne i ekonomske reforme. Značajne Grinfield investicije prema tome manje su osetljive na brzinu programa reforme. Ako bi umesto toga trebalo da pretpostavimo da bi privlačenje FDI bilo manje uspešno sa sporijim programom reforme, jasno je da bismo imali čak i veću razliku u rastu, izvozu i učinku FDI između scenarija brze i spore privredne reforme.

2.29 Ti indikativni scenariji ukazuju na to da bi brzo sprovođenje reforme, ublažavanje političkog rizika i veća jasnoća u pogledu političkih i pravnih utanačenja na zadovoljstvo svih ljudi najverovatnije doveli do više stope rasta i održivije spoljne pozicije. Međutim, scenariji su samo indikativni i treba da bude jasno da je *pretpostavka* da bi program reforme, razjašnjenje političkog i pravnog utanačenja na zadovoljstvo svih ljudi i smanjeni politički rizik za investitori doveli do značajnog povećanja FDI i izvoza. U stvarnosti, kvalitet sprovođenja programa reforme i tačna priroda budućeg političkog statusa određiće domet u kojem će investicije i izvoz da rastu, prirodu pristupa spoljnjem, uključujući koncesionalnom pozajmljivanju i, na kraju krajeva, određiće stopu rasta privrede i prosperitet za stanovnike Kosova. Jasno je da treba da postoji stabilno i sigurno okruženje u regionu kao preduslov za rešenje konačnog statusa. Napredak programa 'Standardi za status' predstavlja neophodan korak ka obezbeđenju te stabilnosti. Bez minimuma institucija koje su u funkciji, postoji opasnost od stvaranja nestabilnog okruženja zajedno sa krajnjom neizvesnošću i pratećim brzim opadanjem prihoda i socijalnih indikatora što smo imali prilike da vidimo u nestabilnijim regionima na svetu.

Tabela 2.6: Rezime rezultata simulacija

	Brza reforma, brzo rešenje	Brza reforma, odloženo rešenje	Spora reforma, odloženo rešenje
GDP rast (% , realno prosek.)			
2005-2007	6.7	4.2	2.3
2008-2010	5.0	3.5	2.2
Rast izvoza (% , nominalno €s)			
2005-2007	11.4	7.1	5.6
2008-2010	28.5	29.9	29.6

Investicije (% of GDP)			
2005-2007	37.1	28.6	24.9
2008-2010	24.7	34.0	31.9
Bruto nacionalna štednja (% GDP)			
2005-2007	-52.9	-71.4	-77.4
2008-2010	-24.5	-52.1	-64.4
Javne investicije (% GDP)			
2005-2007	13.3	13.9	7.8
2008-2010	10.0	11.0	7.8
Budžetski bilans (% GDP)			
2005-2007	-3.6	-3.8	1.3
2008-2010	0.4	0.0	1.7
Bilans tekućeg računa (% GDP)			
2005-2007	-52.9	-43.1	-44.8
2008-2010	-24.5	-41.4	-48.6
Strane direktne investicije (% GDP)			
2005-2007	14.8	1.2	1.2
2008-2010	8.7	15.0	16.0
Zvanično pozajmljivanje			
2005-2007	5.9	0.0	0.0
2008-2010	7.5	8.3	8.9
Akumulirane praznine u finansiranju za period (% GDP)			
2005-2007	5.0	12.4	13.9
2008-2010	3.1	3.4	8.2
Memorandum:			
Zvanično pozajmljivanje (prosek., €s mil)			
2005-2007	100	0	0
2008-2010	150	150	150
Novčane doznake radnika (prosek 2004 - 2010)			
	663	663	663
Inostrana pomoć (prosek 2004 -2010)			
	175	175	175
Realni rast GDP u 2004. godini			
	6.5	6.5	6.5
GNP po glavi stanovnika u 2010 (€s) 1/			
	893	865	797
Prosek GNP rast p.g.s. (2004 -2010)			
	0.6	0.0	-1.4

1/ GNP je definisan kao GDP plus neto faktorski prihodi, što obuhvata repatrijaciju profita povezanog sa FDI.

Izvor: Svetska banka.

2.30

D. PREPORUKE ZA POLITIKU:

- Obezbediti da je fiskalna pozicija sposobna da omogući prilagođavanje koje dolazi sa padom spoljnog finansiranja. Održavati budžetske rezerve za zaštitu javnih finansija i šire privrede kako i izbeći skupe političke promjene.
- U datoj fiskalnoj poziciji nastaviti sa dobro osmišljenim i prioritarnim kapitalnim projektima radi završetka rehabilitacije infrastrukture.
- Odupreti se pritisku za trošenje na neodržive ponavljajuće troškove, uključujući plate u javnom sektoru.

- Sprovesti detaljnu analizu efikasnosti javne potrošnje a pored toga izraditi i srednjoročni okvir potrošnje za obezbeđivanje budžetske stabilnosti.
- Poboljšati poresku administraciju i domaću posrednu osnovu prihoda.
- Razmotriti politiku prihoda kako bi utvrdili da li je reč o visokom nivou oporezivanja koje predstavlja kočnicu za ekonomski rast.
- Raditi naprimeni Standarda i preduzeti mere za ublažavanje političkog rizika.

3. KLIMA ZA TRGOVINU, INVESTICIJE I FINANSIJE

A. UVOD

3.1 Ovo poglavlje proučava poslovno i trgovinsko okruženje na Kosovu. Prvi deo posmatra međunarodni trgovinski režim i učinak. Drugi deo procenjuje poslovnu klimu iz perspektive SME na osnovu rezultata iz Procene investicione klime. Poslednji deo ispituje stanje razvoja finansijskog sektora na Kosovu na osnovu pregleda lokalnih finansijskih institucija. Oblasti kojima je potrebno dalje istraživanje i preporuke za politiku date su na kraju svakog od tih delova.

B. MEĐUNARODNA TRGOVINA

3.2 **Od jednog izrazito zatvorenog režima u svojstvu dela SFR Jugoslavije, trgovinski režim na Kosovu postao je jedan od najliberalnijih na svetu.** Posle 1999. godine, Kosovo je prepoznato da “ima carinsku administraciju”, a UNMIK-u je bilo dato ovlašćenje da sačinjava nove trgovinske sporazume sa drugim administracijama. Kosovo takođe koristi postojeće trgovinske sporazume zaključene sa SFR Jugoslavijom, kao što su sporazum o slobodnoj trgovini sa BJR Makedonijom prema kojem celokupna trgovina između Kosova i BJR Makedonije podleže samo administrativnoj taksu od 1 procenta. Sva kvantitativna ograničenja su napuštena, a režim deviznog kursa ustupio je mesto prihvatanju evra. Usvojena je jednoobrazna carinska stopa od 10 procenata, sa ograničenim spiskom izuzetaka (npr. farmaceutske proizvodi, veštačko đubrivo). Nema dodatnih dažbina koji bi bili primenjeni na uvoz ili izvoz.²⁰

Učinak trgovine

3.3 Prikupljanje podataka o trgovini i različite definicije upotrebljene za unutrašnju i spoljnu trgovinu ometaju analizu učinka kosovske trgovine.²¹ Ovaj deo proučava trendove u trgovini na osnovama podataka robne trgovine, koji ne sadrže podatke o uvozu izvršenom od strane međunarodne zajednice, od 1999. godine.²²

²⁰ VAT je primenjen na uvoz ali ne i na izvoz konačnih proizvoda.

²² Podaci o trgovini nisu obimni i ograničavaju analizu međunarodne trgovine posle raspada SFR Jugoslavije. Od 1999. godine korišćene su različite definicije u utvrđivanju šta predstavlja međunarodnu I

3.4 Iako se situacija poboljšala u poslednje tri godine, još uvek postoji veliki trgovinski disbalans. Procenjeno je da je bilans robe i usluga opao sa deficita od 265 procenata GDP na 125 procenata u periodu između 2000. i 2003. godine. Podaci o robnoj trgovini pokazuju da je sada izvoz 4 procenata manji od uvoza. Tabela 3.1 pokazuje učinak izvoza i uvoza i glavne trgovinske partnere od 2000. godine. Trgovina se uglavnom odigrava sa EU, Srbijom i Crnom Gorom i BJR Makedonijom, što zajedno čini dve trećine ukupne trgovine po vrednosti. EU je daleko najveće tržište što dovodi do posrednih i prelivajućih obrazaca trgovine u regionu.

3.5 **Poslednjih godina Kosovo je uspevalo da izvozi male količine poljoprivredne robe, tekstila, električne opreme i metala, uključujući nikel.** Procenjeno je da je vrednost ukupne izvezeno robe povećana za preko 90 procenata u periodu između 2000. i 2003. godine, iako sa veoma male osnove. Procenjeno je da je u 2003. godini vrednost metala i otpadnog gvožđa i vrednost prehrambenih proizvoda pet puta veća od vrednosti iz 2001. godine izražene u evrima. Izvoz skoro u potpunosti ide u EU i region Jugoistočne Evrope.

3.6 Sastav kosovskog uvoza koji ne finansiraju donatori ukazuje na preovlađivanje tekuće potrošnje a ne na industrijsku robu u vrednosti uvoza. Međutim, postoje izvesni dokazi o postepenom hvatanju koraka industrijskih aktivnosti. Iako uvoz mašinerije još uvek iznosi samo oko 12 procenata ukupnog uvoza, vrednost tog uvoza povećana je za 70 procenata u periodu između 2000. i 2003. godine. Međutim, uvoz hrane je dosledno najveća komponenta –zastupljena sa oko 34 procenata u vrednosti uvoza za 2003. godinu.

3.7 **Učinak kosovske trgovine treba sagledati u kontekstu regionalnih trgovinskih odnosa, koji su pretrpeli posle raspada SFR Jugoslavije.** Regionalni trgovinski odnosi pogađaju Kosovo – naročito kad je trgovina svedena na najmanju meru između SCG i Hrvatske, Albanije i Hrvatske, i Albanije i SCG. Pored toga, trgovina u regionu uopšte manje je otvorena nego u zemljama Centralne i Istočne Evrope.

Tabela 3.1: Uvozno i izvozno tržište (za robnu trgovinu)

	Izvoz				Uvoz			
	2000. godine	2001. godine	2002. godine	2003. godine	2000. godine	2001. godine	2002. godine	2003. godine
Ukupno (€ m)	18.88	10.65	27.32	36.20	635.2	874.4	988.7	968.5

unutrašnju trgovinu, tj. pregledi trgovine Ministarstva privrede i finansija za 2000. i 2001. godinu ne obuhvataju uvoz iz Srbije i Crne Gore. Pored toga, domaća prodaja strancima koji žive na Kosovu računa se kao izvoz u sistemu Nacionalnim računima. Učinak prodaje trgovačke robe isključuje prodaju strancima nastanjenim na Kosovu i uvoz koji je finansirala donatorska zajednica a koji bude uvezen bez carina i nije uvršten u statističke podatke. Izvoz i uvoz trgovačke robe odgovara samo za 14, odnosno 51 procenata ukupnog izvoza uključujući prodaju strancima i ukupan uvoz uključujući koje je finansirala međunarodna zajednica.

Od čega %								
EU ²³	30.0	45.5	43.2	38.4	27.0	20.3	23.6	25.9
BJP Makedonija	26.7	18.7	12.4	19.2	25.6	20.1	15.4	14.6
Srbija	0.1	3.7	16.4	16.5	2.4	20.2	18.0	14.7
Albanija	20.8	12.0	5.0	5.2	1.6	3.5	4.9	0.8
Hrvatska	0.3	1.3	7.0	5.0	0.4	1.1	1.6	3.3
Turska	8.1	2.4	4.2	4.8	5.2	8.9	7.9	9.5
Crna Gora	1.6	6.2	0.5	2.8	16.9	7.1	6.4	1.1
Bosna & Hercegovina	0.9	2.6	5.1	2.4	4.1	2.6	2.2	2.4
Bugarska	1.5	0.8	0.6	0.5	6.7	5.7	5.7	4.3
Druge	9.9	6.7	5.6	5.2	10.2	10.5	14.3	23.5

Izvor: Carinska služba Kosova, Ministarstvo privrede i finansija.

Trgovinski odnosi i uslovi za pristup tržištu

3.8 Do rešenja pitanja konačnog statusa, Kosovo najverovatnije ostaje izvan WTO. Region je prethodne decenije izašao sa vrlo nepovoljnim globalnim uslovima za pristup tržištu. Od tada su Albanija, Hrvatska i BJR Makedonija postale članice WTO, a Bosna i Hercegovina i SCG započele su proces pristupanja.

3.9 Kosovo i region imaju velike koristi od bescarinskog pristupa tržištima EU. Krajem 2000. godine, EU je uspostavila jednoobraznu i velikodušnu shemu Autonomnih trgovinskih preferencijala (ATP), koja pruža pristup bez carina i kvota za praktično sav izvoz Jugoistočne Evrope tržištima EU.²⁴ EU je takođe pokrenula proces stabilizacije i asocijacije (SAp) kako bi postavila ukupni pravni okvir za buduće političke i ekonomske odnose između EU i pet zemalja u regionu.²⁵

3.10 Trgovinu u regionu potpomoglo je uspostavljanje mreže bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini (FTA), pod okriljem Radne grupe za omogućavanje i liberalizaciju trgovine pri Paktu za stabilnost.²⁶ Vlasti Kosova su već zaključile FTA sa Albanijom. Za sada, ova mreža bilateralnih ugovora ne predstavlja istinsku oblast slobodne trgovine s obzirom na to da postoje razni izuzeci i rasporedi liberalizacije među

²³ Podaci uključuju Švajcarsku.

²⁴ Kvote se primenjuju na teletinu, tekstil i vino.

²⁵ Pet zemalja su: Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, BJR Makedonija i Srbija i Crna Gora (uključujući Kosovo).

²⁶ Pakt za stabilnost osnovan je na inicijativu EU 1999. godine da bi pomagao mira, demokratiju, poštovanje ljudskih prava i ekonomski prosperitet u cilju postizanja stabilnosti u celom regionu. U skladu sa pravilima i načelima WTO, kao i u kontekstu veće integracije sa Evropskom unijom, Radna grupa za omogućavanje i liberalizaciju trgovine ima za cilj da smanji i eliminiše carinske i druge prepreke za trgovinu. Ona ima kapacitete za koordinaciju rada, olakšavanje i reviziju napora zemalja za širenje trgovine u regionu.

zemljama učesnicima. Dugoročnije gledano, region se saglasio da uspostavi multilateralne FTA među svim trgovinskim partnerima na Balkanu. Kosovo, kroz svoje učešće u Radnoj grupi, treba da nastavi sa podrškom pristupu liberalizacije trgovine u regionu, da ukloni administrativne prepreke i carinske barijere i da radi u pravcu regionalnog FTA.

3.11 Postoji izvesna zabrinutost da su bilateralni trgovinski sporazumi izvor distorzije u trgovini i da postoji potencijal za zloupotrebu pravila o poreklu u kojem postoji preferencijalni pristup. U slučaju FTA sporazuma sa BJR Makedonijom postoji rašireno shvatanje da ima falsifikovanja sertifikata o poreklu. U 2001. godini, UNMIK je vratio 183 kompleta carinske dokumentacije koji su pratili robu iz BJR Makedonije carinskoj administraciji na verifikaciju. Postoji izvesna zabrinutost da će novozaključeni FTA da iznedre slične prilike. Prema tome, vlasti treba da pažljivo odmere potencijalne ekonomske troškove i koristi od pojedinačnih FTA tokom pregovora.

3.12 Kosovo se suočava sa carinskim i preprekama druge vrste za trgovinu u regionu. Trgovina unutar SCG ponekad se smatra unutrašnjom a ponekad međunarodnom u svrhu primene carine i poreza. Roba kosovskog porekla koja ulazi u Srbiju podleže porezu na promet u iznosu od 5 procenata, (razlika između VAT na Kosovu i poreza na promet u Srbiji) ali je osim toga oslobođena carine, ali roba koja ulazi u Crnu Goru smatra se kao da dolazi iz treće zemlje i podleže carinskom režimu. Pored poreza na promet, zemlje u regionu često primenjuju tranzitnu taksu za robu koja prolazi preko njihovih carinskih teritorija (tranzitna taksa od 5 procenata je primenjena za robu koja ulazi u Albaniju, Crnu Goru i Srbiju) a u nekim slučajevima primenjuju i taksu za rad carine (npr, 1 procenat u Bosni i Hercegovini). Administrativne prepreke obuhvataju i nepriznavanje kosovskih automobilskih tablica za tranzit kroz susedne zemlje i nedostatak kosovskog bar-koda za ovde proizvedene proizvode.

Trgovinska politika i institucije

3.13 Postoji jednoobrazna carinska stopa od 10 procenata za sav uvoz, što predstavlja razumno nisku prosečnu carinsku stopu, u poređenju sa prosečnim MFN stopama u regionu. Akcize su nametnute isključivo za uvoz: za sada su ograničene na gorivo, alkohol, cigare i cigarete, duvan, kafu i bezalkoholna pića. Jednoredna carinska plaćanja su režim javan u radu i koji smanjuje prilike za švercovanje, korupciju i reketiranje i priliku za pogrešno klasifikovanje proizvoda.²⁷ Međutim, kao što je rečeno u narednom delu, kosovska poslovna zajednica smatra trgovinsku politiku ograničenjem. Oni iznose argument da su kombinovana stopa VAT-a i carine na uvoz visoki za domaće proizvođače naročito na one koji se oslanjaju na

²⁷ Međutim, kao što ćemo da vidimo u sledećem delu, postoje prigovori da carinski službenici koriste nedosledno primenjene referentne cene.

sirovine i polu-proizvode iz uvoza kao osnovu za svoj rad. Međutim, u poređenju sa drugima u regionu, kombinovani VAT i prosečna uvozna carina na Kosovu nisu posebno visoki - videti Tabelu 3.2 u daljem tekstu. Međutim, smanjenje prekogranične jednoobrazne carinske stope umanjilo bi cenu ulaznog faktora i dalje poboljšalo konkurentnost domaćih proizvođača. Potrebna su dodatna istraživanja u pogledu stopa sa kojima se susreću proizvođači u pojedinim sektorima i njihovi regionalni konkurenti, kako bismo utvrdili dejstvo na konkretne ekonomske sektore.

Table 3.2: Regionalni VAT i prosečne carinske stope

	VAT (%)	Prosečna MFN carina (%)
Kosovo	15	10.0
Češka Republika	22	4.6
Hrvatska*	22	5.0
Albanija*	20	7.4
Srbija*1/	20	9.4
BJR Makedonija*	19	12.6
Poljska	22	10.0

Izvor: *P. Messerlin i S. Miroudot, 'Liberalizacija trgovine u Jugoistočnoj Evropi; Revizija usaglašenosti 23 FTA sa MOU' Group D'Economie Mondiale, Pariz, 2004. godine.

Poslovni informacioni Centralne i Istočne Evrope centar. (<http://www.mac.doc.gov/ceebic>)

3.14 Jednoobrazna carinska stopa primenjena je na svu uvezenu robu. To bi moglo da odvрати izvoznike, s obzirom da kosovski izvoznici plaćaju više od svetskih tržišnih cena za svoju osnovni materijal, čime su konkurentno hendikepirani. Za podsticanje domaćih izvoznika, treba razmotriti metode za ukidanje carine na uvezenu osnovu za izradu proizvoda za izvoz, kao što su uvođenje sistema vraćanja carine i zona proizvodnje za izvoz. Postojeći Zakon o carini dozvoljava uvođenje sheme povraćaja tako da je potreban dodatni rad kako bismo odredili na koji bi način ovo moglo da bude primenjeno.

Tabela 3.2: Regionalni VAT i prosečne carinske stope

	VAT (%)	Prosečna stopa MFN (%)	kombinovano (%)
Kosovo	15	10.0	26.5
Češka Republika	22	4.6	27.6
Hrvatska*	22	5.0	28.1
Albanija*	20	7.4	28.9
Srbija*1/	20	9.4	31.2
BJR Makedonija*	19	12.6	33.4
Poljska	22	10.0	34.2

Izvor: *P. Messerlin i S. Miroudot, 'Trgovinska liberalizacija u Jugoistočnoj Evropi; Revizija usklađenosti 23 FTA sa MOU' Group D'Economie Mondiale, Pariz, 2004. godine

Poslovni informativni centar Centralne i Istočne Evrope. (<http://www.mac.doc.gov/ceebic>)

3.15 Jednoobrazna stopa dovodi do niske efektivne stope zaštite domaćih preduzeća – a to je dovelo do rastućeg zahteva poslovne zajednice za diferencijacijom režima u cilju uvođenja nižih stopa za investicionu robu i sirovine i održavanja više stope za potrošačku robu. Diferencijalna carinska struktura znatno bi povećala efektivnu stopu zaštite na domaćem tržištu i ne bi davala podsticaja za proizvodnju za spoljno tržište. Protekcionističke trgovinske politike nisu bile održive ni uspešne na drugim mestima, a prioritet za Kosovo mora da bude radije promovisanje proizvodnje za izvoz a ne za

domaće tržište. Daleko poželjnija opcija politike u ovoj oblasti bilo bi usvajanje širokog smanjenja carine u cilju sniženja cene uvoza i razmatranje dopunskih politika koje bi podsticale proizvodnju za izvoz.

Blok 3.1 Vladavina i institucije povezane sa trgovinom

UNMIK je odgovoran za carinsku administraciju, prikupljanje carinskih dažbina i drugih poreza ubiranih na granici, za izdavanje sertifikata o uvozu, izdavanje dozvola za izvoz (EUR-1), i carinske dokumentacije.²⁸ Na strani PIS, Ministarstvo trgovine i industrije odgovorno je za trgovinsku politiku, razvoj okvirnih uslova za trgovinu i sprovođenje programa za promovisanje spoljne trgovine.

Institucije povezane sa trgovinom nalaze se u povelju i nedostaje im pun kapacitet za pomoć izvoznicima za probijanje na inostranim tržištima. Nedavno osnovana Kosovska asocijacija za izvoz (KEA) mogla bi da postane efikasan instrument pomoći izvoznicima. KEA je ne-profitabilna organizacija koju sponzoriše industrija, koja omogućava razvoj poslovnih delatnosti putem zagovaranja ideje o promociji izvoza, obezbeđujući obuku i umrežavanje za svoje članove, i podržavajući opštu izvoznu klimu na Kosovu.

Sektor bankarstva pruža jedino ograničene opcije za finansiranje trgovine: Kao što ćemo kasnije da iznesemo u ovom Poglavlju, samo jedna komercijalna banka daje kreditna pisma za uvoz, a nedostatak modernog sektora bankarstva uzrokuje probleme u plaćanju u celom regionu. Na Kosovu, plaćanja za uvoz su gotovinska, bankarski ulozi, a u nekim slučajevima prihvaćene su garancije banke).

Preporuke za politiku

3.16 Preporučene su sledeće politike u trgovini:

- Poboljšati pristup na regionalno tržište kroz poboljšane odnose sa regionalnim trgovinskim partnerima; naročito sa BJR Makedonijom i Srbijom i Crnom Gorom; i kroz veću uključenost u Radnu grupu za razvoj i omogućavanje trgovine pri Paktu za stabilnost. Cilj treba da bude smanjenje drugih prepreka (osim carine) za trgovinu; da Kosovo priznaju regionalni partneri kao carinsku teritoriju; i obezbediti da carinske administracije uvrste i kosovsku carinsku administraciju kao takvu.

²⁸ Poreska administracija odgovorna je za domaće prikupljanje VAT-a.

- Održavati jednoobraznu carinsku strukturu i smanjiti opštu stopu (na primer na 5 procenata što je u skladu sa prosečnom zaštitom u zemljama sa nižim nivoom zaštite u regionu). Treba u potpunosti razmotriti implikacije ove politike vezane za ubrani prihod, a prema potrebi delimično izvršiti poravnanje putem kompenzatornih mera za ubiranje prihoda putem VAT-a, bilo povećanjem stope ili smanjenjem praga vrednosti.
- Trebalo bi razmotriti dalje ispitivanje pratećih politika za omogućavanje rasta izvoza. To obuhvata:
 - Potencijal za uvođenje sistema povraćaja carina za svu kapitalnu robu i osnovu koja je upotrebljena za proizvodnju robe za izvoz.
 - Uspostavljanje zona proizvodnje za izvoz, skladišta pod garancijom i sličnog bescarinskog okruženja za izvoz;
 - Uvođenje ubrzane amortizacije za uvoz kapitalne robe.

C. POSLOVNO OKRUŽENJE

3.17 Kvalitet poslovnog okruženja u određen je delom prirodom propisa nametnutih poslovnim kompanijama i efikasnošću institucija zaduženih za sprovođenje tih propisa. Na njega ima uticaja i nivo i kvalitet usluga u infrastrukturi, pristup finansijama, nivo konkurentnosti i stepen fizičke bezbednosti.

3.18 Da bismo procenili stanje lokalne poslovne klime, koristili smo rezultate Procene investicione klime iz 2003. godine zasnovane na anketi o malim i srednjim firmama na celom Kosovu; razgovore sa opštinskim funkcionerima; i dalje razgovore sa preduzećima. Uzorak za anketu uzet je iz četiri sektora: proizvodnja, građevinarstvo, transport i komunikacije, i trgovina na veliko i na malo, što dozvoljava upoređenje sa sličnim anketama iz drugih delova regiona, i sa različitim regionima na teritoriji.²⁹ To nam daje razumevanje ograničenja u poslovanju za firme koje već posluju na Kosovu.

Blok 3.2 Struktura i skorašnja dinamika sektora preduzeća
--

²⁹ Uzorak, uzet iz baze podataka registracije koju vodi Kosovski registar poslovanja, uključujući 319 malih i 10 srednjih po veličini firmi. Anketa je sačinjena u četiri sektora: trgovina na veliko i na malo (99), transport i komunikacije (82), proizvodnja (77) i građevina (71). Uzorak obuhvata firme prema opštinama Priština (120), Prizren (43), Peć (41), Mitrovica (45), Gnjilane (37) i Đakovica (43).

Sektor preduzeća na Kosovu sastoji se od oko 30,000 formalnih poslovanja, a njime dominiraju mikro-preduzeća.³⁰ Većina firmi organizovana je kao vlasništvo jednog lica ili kao ortačka društva, zapošljavajući manje od četiri osobe (dok polovina ima samo jednog zaposlenog) i tipično je da se bave prodajom na veliko ili na malo, ili uslužnim delatnostima (60 procenata svih firmi). Kosovskom privredom tradicionalno je dominirala proizvodnja primarnih proizvoda, naročito u poljoprivredi, eksploatacija lignita radi proizvodnje energije, kao i obrada drugih minerala. Čak i danas, veoma malo firmi bavi se značajnijim delatnostima na stvaranju novih vrednosti. Drugi značajniji sektori (prema broju firmi) obuhvataju proizvodnju (15 procenata), građevinarstvo (10 procenata) i transport, skladištenje i komunikaciju (5 procenata).³¹

Privatne komercijalne investicije (osim stambenih) porasle su sa 5.4 procenata GDP u 2000. godini na 11 procenata u 2002. i 2003. godini. Ovo je uporedivo sa Srbijom i Crnom Gorom na 11.3 procenata u 2002. godini i Albanijom sa 12.5 procenata.³² Prosečna iskorišćenost kapaciteta u preduzećima je oko 72 procenata. Ukupne privatne investicije na Kosovu, sa prosekom od oko 37 procenata GDP tokom perioda 2001. -2002. godine, procenjene su da su opale na oko 30 procenata GDP tokom 2003. godine.³³ Izgradnja kuća bila je glavni pogon za investicije od 1999. godine (finansirana mahom doznačenim sredstvima iz inostranstva) a od 2003. godine procenjeno je da čini 64 procenata ukupnih privatnih investicija, sa 70 procenata iz 2002. godine.

Od kraja 2002. godine, prodaja između preduzeća je ostala velika po obimu, sa preko polovinom anketiranih firmi koje su prijavile prosečan porast prodaje od 26 procenata tokom 2002. godine u poređenju sa prethodnim godinama (videti Sliku 3.1). Pored toga, broj firmi koje su prijavljivale povećanu prodaju tokom 2002. godine narastao je za 60 procenata u odnosu na 2001. godinu. Izgleda da je 2002. godina označila početak silaska sa pozornice slabijih firmi, dok su uspešnije firme osvajale udeo na tržištu time izbacujući sa tržišta manje efikasne firme. Ovo je očigledno iz napred date Slike 3.1, gde je povećan udeo firmi koje su prijavile pad prodaje; očekujemo da ovaj trend bude nastavljen tokom 2003. godine.

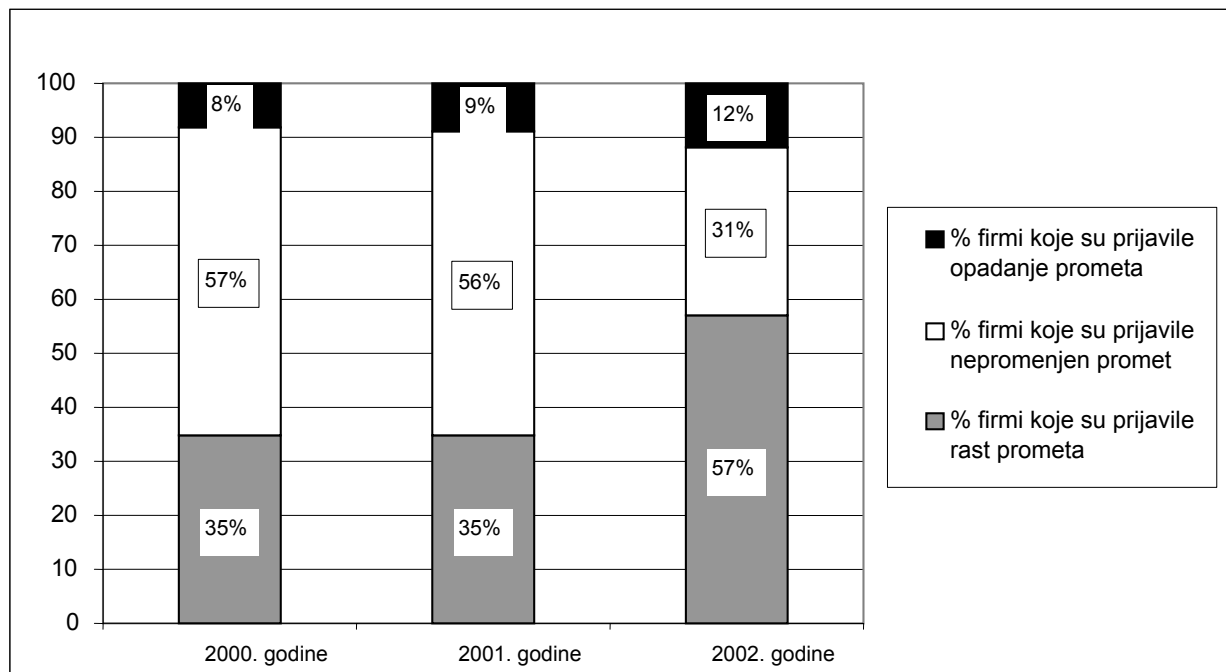
³⁰ Broj registrovanih firmi opao je sa oko 50,000 u 1999. godini (kad je bila obavezna privremena registracija), na 30,000 u decembru 2003. godine (nakon obavezne ponovne registracije). Veliki deo razlike objašnjen je činjenicom da su višestrukim jedinicama matične kompanije bili dati zasebni registracioni brojevi u okviru privremene registracije, dok danas svi takvi subjekti dobijaju jedinstveni registarski broj. Takođe, pretpostavka je da su mnoge od kompanija registrovanih 1999. godine bile samo "na papiru" i da nikad nisu radile. Preostali deo je ili prestao da posluje ili je postao neformalan. Procena o neformalnim firmama koje posluju na Kosovu, ali se veruje da je ukupna brojka znatno veća od 30,000.

³¹ Izvor: Kosovski poslovni registar. Podaci o novoj vrednosti po sektorima nisu dostupni.

³² Izvor: Ministarstvo privrede i finansija. Bez preduzeća u društvenoj ili javnoj svojini. Referentni pokazatelj PREM/DEC za privatne investicije kao udeo GDP iznosi 15.3 procenata.

³³ MMF/procene osoblja Svetske banke. Ukupne i komercijalne investicije obuhvataju SOE i POE.

Slika 3.1: Promene u prometu (2002. do 2003. godine)

Pozitivni aspekti kosovskog poslovnog okruženja

3.19 Procena zaključuje da SME poslovno okruženje smatraju relativno povoljnim. Tokom poslednjih četiri godina, proglašen je asortiman novih komercijalnih zakona, orijentisanih ka EU standardima, a nove javne i privatne institucije osnovane su kao podrška sprovođenju tih zakona. Na taj način, postavljeni su temelji za tržišno-orijentisanu privredu. Interesantno je primetiti da, kad su bili upitani o faktorima koji sprečavaju firme da krenu sa novim poslovnim poduhvatom ili da ulažu u postojeće, samo 12 procenata je navelo neizvestan politički status Kosova kao faktor, dok je 70 procenata navelo nedostatak kapitala, 10 procenata konkurenciju domaćih ili stranih firmi, a samo 3 procenata lošu investicionu klimu.

3.20 Prepreke za ulazak, izmerene u smislu lakoće pristupa zemljištu i ceni usaglašenosti sa regulatornim i administrativnim zahtevima, uglavnom su male. Najniža opšta prepreka su dozvole za rad i poslovanje kompanija, propisi o radnim odnosima, pristup zemljištu i sposobnosti i obrazovanje radne snage. Ti uslovi, kombinovani sa relativno dobrim pristupom finansijama i visok stepen konkurentnosti,

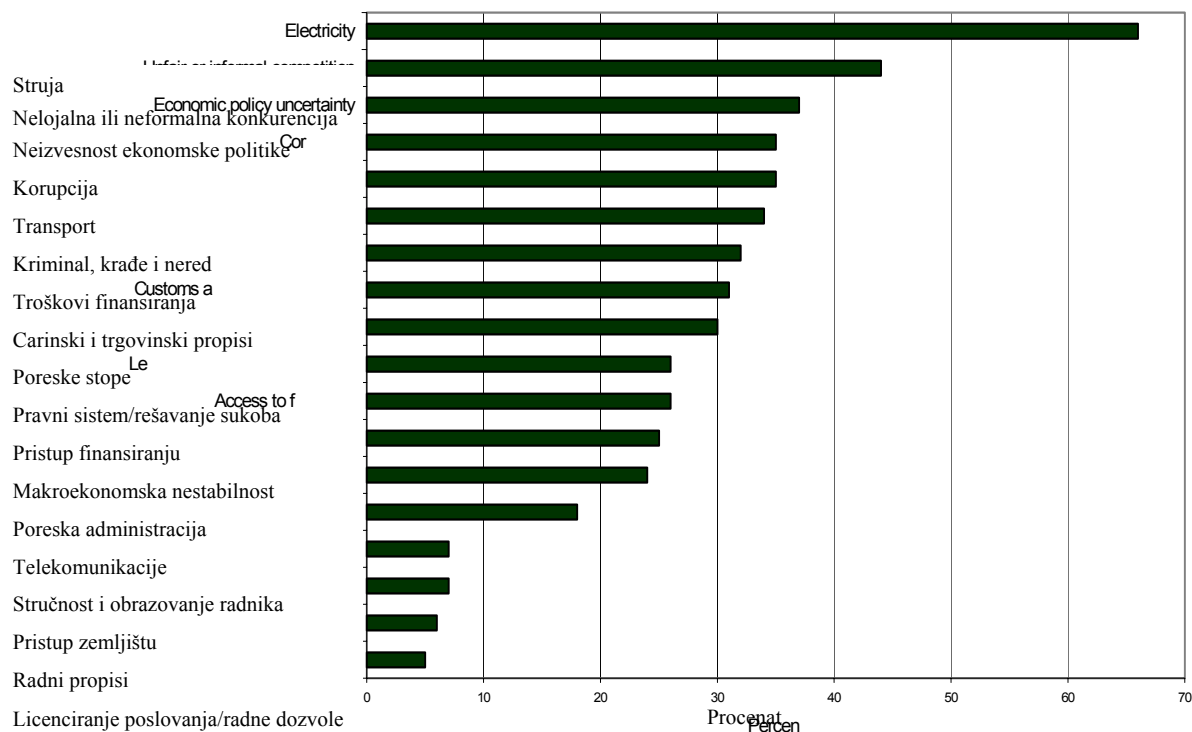
znače da se preduzetnici suočavaju sa relativno malim brojem prepreka za početak novih poslovanja. Ti pokazatelji su pri upoređivanju povoljni u odnosu na zemlje u regionu. Dok je samo 5 procenata anketiranih subjekata na Kosovu ukazalo na to da je dobijanje dozvola za radi poslovanje kompanija bilo “velika” ili “veoma teška” prepreka, 23 procenata albanskih firmi i 17 procenata makedonskih to je označilo kao veliku prepreku.³⁴ U pogledu pristupa zemljištu, samo 8 procenata kosovskih kompanija smatralo je da to predstavlja značajnu prepreku, dok je duplo više albanskih firmi navelo pristup zemljištu kao veliki problem.

3.21 Makroekonomska stabilnost, osnovni preduslov za rast, takođe je pozitivna crta poslovnog okruženja na Kosovu, koju je samo 25 procenata firmi navelo kao veliku prepreku. Redosled ovog pokazatelja je znatno viši u Albaniji (59 procenata) i nešto veći u Srbiji i Crnoj Gori (37 procenata) i Makedoniji (35 procenata).

3.22 **Konkurentnost (izmerena brojem takmaca, delom u tržištu i konkurentnošću cena) takođe je prilično zdrava.** Osamdeset procenata firmi ukazalo je na to da se na tržištu svojih glavnih proizvoda takmiče sa preko 20 drugih firmi, a skoro polovina anketiranih prijavila je više od 20 dobavljača. Tri četvrtine firmi kontroliše manje od 5 procenata udela tržišta za svoju glavnu liniju proizvodnje. Na kraju, dve trećine svih preduzeća reklo je da ako bi podigli svoje cene za 10 procenata, njihovi kupci bi kupovali daleko manje količine ili bi u potpunosti prestali da kupuju kod njih. Ovaj pritisak cena dalje ukazuje na to da preduzeća rade u prilično konkurentnom okruženju. Međutim, diferencijacija proizvoda među firmama u nekim od sektora izabranih za uzorak ne varira u većoj meri (ovo je naročito slučaj kod firmi koje se bave prodajom na veliko i na malo) i, u tim slučajevima, ne možemo da očekujemo visok stepen konkurentnosti cenama.

³⁴ Podaci za druge zemlje izvučeni su iz rezultata ankete BEEPS 2002. Treba da budemo oprezni u poređenju rezultata anketa o poslovnom okruženju iz zemalja u regionu. Pre svega, anketirani subjekti ne upoređuju svoje uslove sa drugim zemljama kad određuju redosled, već ga prave po relativnom redu važnosti prema svojim internim uslovima. Kao drugo, ankete izvan Kosova obuhvataju samo jednu kategoriju određivanja redosleda prepreka iznad kategorije “umereno” (a to je “veliko”), dok su anketirani na Kosovu birali između dve opcije iznad “umerenog” – “veliko” i “veoma teško”.

**Slika 3.2: Procena opštih prepreka za poslovanje (celo Kosovo)
(procenat firmi koje prepreke označavaju kao "velike" ili "veoma teške")**

Izvor: Procena investicione klime, Svetska banka, 2003. godine.

Prepreke u poslovnom okruženju

3.23 Česte nestašice struje su fundamentalna prepreka za sva preduzeća, što nameće višu cenu poslovanja, gubitke u proizvodnji i smanjenje konkurentnosti. (videti sliku 3.2) U proseku, firme su prijavile 90 dana nestašice struje tokom 2002. godine, u prosečnom trajanju od šest sati dnevno. Najozbiljniji uslovi prijavljeni su u Gnjilanu i Prizrenu, gde trpe nestašice 112 dana godišnje. U Prizrenu je takođe prijavljeno najduže prosečno trajanje prekida struje od 10 sati dnevno. Poređenja radi, Albanija doživljava otprilike upola manje dana sa prekidom snabdevanja strujom nego Kosovo, sa 47 dana godišnje u proseku. Firme u Srbiji i Crnoj Gori, Makedoniji i Hrvatskoj imaju 10, odnosno 6 odnosno 3 dana nestašice struje godišnje. Na Kosovu u proseku potrebno je 28 dana za dobijanje novog priključka na električnu mrežu, dok u

susednim zemljama za novu vezu nije potrebno više od tri dana.³⁵ Nestašice struje dovele su do prosečnih gubitaka u proizvodnji i prodaji za firme koji iznose oko 5 procenata godišnjeg prometa. Pored tih gubitaka, potreba za alternativnim izvorima energije dalje povećava troškove poslovanja za firme. Tri četvrtine svih preduzeća moralo je da kupi generatore. Cena kupovine i rada generatora iznosi dodatna dva procenata operativnih troškova; 3.5 procenata za proizvodne firme. Ukupni troškovi za firme zbog neodgovarajućeg snabdevanja električnom energijom prevode se na oko 8-9 procenata godišnjeg prometa, što ili smanjuje profit, ili biva preneto na potrošače kroz uvećane cene proizvoda, ili i jedno i drugo.

3.24 Četrdeset četiri procenata svih firmi navelo je neloyalnu ili neformalnu konkurenciju kao značajnu prepreku.³⁶ Mnogi anketirani su naveli nepostojanje recipročnog postupka prema izvozu sa Kosova prema sporazumima o trgovini u regionu (naročito u BJR Makedoniji i SCG) kao nešto što njihovim regionalnim konkurentima daje nepoštenu prednost i kao značajnu prepreku za svoj pristup na tržišta. Izvoz sa Kosova ne uživa tretman slobodne trgovine, prvenstveno zbog prepreka koje nisu carinske prirode, a barem do nedavno, postoje dokazi da na makedonskoj granici nije bio pružen recipročni tretman.³⁷

3.25 Ne postoji pouzdana procena dometa neformalnih firmi na Kosovu, ali verujemo da je u pitanju veoma raširena pojava.³⁸ Tome doprinosi izvestan broj faktora. Kao prvo, Kosovo je još uvek u velikoj meri privreda zasnovana na gotovinskom poslovanju (samo 43 procenata firmi koristi banke za svoje poslovanje i samo 12 procenata prodaje je na kredit), a u takvom okruženju, lakše je sakriti nedokumentovane transakcije. Kao drugo, teret na preduzećima da se usaglase sa administrativnim i regulatornim zahtevima (i čestim inspekcijama organa vlasti), kombinovano sa korupcijom, može da stvori takvo okruženje koje vodi većoj pojavi neformalnog poslovanja. Rezultati ankete otkrivaju da u onim opštinama u kojima veći broj firmi visoko rangira poresku administraciju, regulatorno izvršenje i korupciju kao “velike” ili “veoma teške” prepreke (naročito u

³⁵ Anketa BEEPS 2002. godine.

³⁶ Neformalnost može da preuzme izvestan broj različitih oblika: na jednom kraju su firme koje teže da budu potpuno “nevidljive” za vlasti i koje izbegavaju zvaničnu registraciju i dobijanje licence i izbegavaju plaćanje bilo kakvih poreza. Na drugom kraju spektra postoje firme koje su polu-neformalne, koje mogu da budu registrovane i možda i plaćaju porez, ali ne prijavljuju sav prihod ili mogu da izbegavaju plaćanje doprinosa vezanih za zaposlene.

³⁷ Treba napomenuti da je anketa o poslovnom okruženju bila sprovedena pre skorašnjih razgovora sa Makedonijom koji su – prema najnovijim primerima izvoza – razrešili ovo pitanje

³⁸ Jedan od pokazatelja dometa neformalnog poslovanja možemo da primetimo u pogledu zvaničnih podataka o GDP. Bilo je procenjeno da je GDP za 2002. godinu bio povećan za 2.5 procenata, iako rezultati ankete pokazuju da je 57 firmi prijavilo prosečno povećanje prometa 2002. godine od 26 procenata više nego 2001. godine; samo 12 procenata firmi prijavilo je pad prometa. Anketirani su takođe procenili da prosečna firma u njihovoj branši prijavi samo 69 procenata stvarnog prometa poreskim vlastima.

Prizrenu i Đakovici), veći broj firmi u istim opštinama takođe navodi neformalnu konkurenciju kao ozbiljnu prepreku.

3.26 Pored toga, firme mogu da ostanu ili da se vrte u neformalni sektor s povećanjem ukupnog poreskog tereta i ukupne cene rada, kao što je to bio slučaj na Kosovu uz uvođenje poreza na dobit, poreza na plate, poreza na imovinu i penzijskih doprinosa u 2002. i 2003. godini. Iako je sa nule došlo do niske osnove, samo *širenje* poreskog režima možda je stvorilo podsticaj za firme i zaposlene da se prebace, ili da ostanu u neformalnom sektoru. Kako mnogi od tih poreza postoje tek godinu ili dve, treba preduzeti procenu tereta i dejstva poreza na neformalno poslovanje, ali za sada ne preporučujemo promene poreskog režima. Mogući prelasci sa neposrednog (porez na plate i dobit) na posredan poreski teret (povisivanjem VAT usaglašenosti, ili stope) moglo bi da bude razmotreno naknadno.

3.27 Nivo carina i poreza primenjenih na uvoz kapitalne robe i sirovina na Kosovo takođe su navedeni kao faktor koji negativno deluje na konkurentnost kosovskih proizvodnih firmi koje pokušavaju da se takmiče na regionalnim tržištima.³⁹ Zato što su kumulativne carine i VAT na uvoz iz Makedonije samo 16 procenata, kosovski proizvođači ovakvu politiku doživljavaju kao davanje nepoštene konkurentne prednosti makedonskim firmama. Predloženo smanjenje carine trebalo bi da se pozabavi ovim ograničenjem na nivou poslovne zajednice kroz umanjenje cene baznog materijala.

3.28 **U pogledu carinske i poreske administracije, mnoge firme izrazile su nezadovoljstvo prekomernim kašnjenjem u obradi refundiranja VAT-a i nepravilnim pozivanjem na cene.** Refundiranje VAT-a često traje tri ili više meseca. To kašnjenje ne bi bilo posebno značajno da većina uvoznih transakcija posluje na kreditu, ali uz visoku stopu transakcija zasnovanih na gotovini takva kašnjenja postaju beskamatni zajam dat Vladi i ograničavaju gotovinski tok prosečnog kosovskog preduzeća. Pored zabrinutosti zbog refundiranja VAT-a, većina izvoznika navodi da je najznačajnija administrativna prepreka u trgovini u stvari nepravilna primena referentnih cena. Mnoge firme kažu da u stvarnosti plaćaju trgovinske poreze koji daleko premašuju 26.5 procenata usled nepravilne procene uvoza, čak i kad carinskim službenicima daju na uvid obaveznu dokumentaciju kojom potvrđuju stvarnu cenu uvoza. Brojne firme sa kojima smo razgovarali prateći dalje tokove posle sprovedene ankete, izvestili su nas da nije neuobičajeno da plaćaju poreze u realnom iznosu od 50 ili čak 100 procenata; dejstvo na konkurentni položaj kosovskih firmi je očigledno. Dok ima pokušaja da firme stavljanjem nižih cena na računima za uvoznju robu izbegnu plaćanje carine i VAT-a u onom iznosu, trebalo bi razmisliti o istrazi u pogledu diskrecionog prava dozvoljenog u primeni referentnih cena.

³⁹ Carine su jednoobrazne na 10 procenata, VAT na 15 procenata, te je kumulativan efekat 26.5 procenata.

3.29 Anketa pokazuje da neizvesnost regulatorne i ekonomske politike predstavlja problem za domaće SME. To utiče na buduće odluke o investicijama i zapošljavanju, s obzirom na to da investitori ne mogu da procene rizike i ekonomičnost rezultata budućih ulaganja uz bilo koji stepen pouzdanja. Među svim firmama, 37 procenata navelo je neizvesnost regulatorne i ekonomske politike kao značajnu prepreku; 51 procenata proizvodnih firmi. Procena anketiranih o ovoj prepri delimično odražava stalno napredujuće poslovno okruženje koje je, u izvesnoj meri, neizbežan nus-proizvod tranzicije. Takođe odražava tekuću promenu vlasti sa UNMIK-a na PISG i izrastanje politike koja je rezultat transfera i tekuće debate o ključnim pitanjima kao što su trgovinski režim i politika privatizacije. Dalje, postoje znatne razlike po regionima, sa opštinama Gnjilane, Prizren i Đakovica koje imaju najgore administrativne i regulatorne prepreke.

3.30 Dokazi iz ankete u pogledu pojave službene korupcije ponešto su teški za tumačenje. Više od trećine anketiranih navelo je korupciju kao veliku ili veoma tešku prepreku za poslovanje na Kosovu. Ovaj odnos veći je za proizvodna preduzeća (48 procenata) i u opštinama Prizren (58 procenata) i Đakovica (48 procenata). Međutim, samo manji broj firmi priznao je da su neformalno platili za pruženu javnu uslugu. To može da znači da anketirani doživljavaju javne službe lošijim nego što su u stvarnosti.⁴⁰ Za one koji su vršili takva plaćanja, ukupni trošak je u proseku 1 procenat godišnjeg prihoda. Najviša prosečna plaćanja povezana su sa poreskom inspekcijom (€ 668), registrovanjem imovinskih prava na nekretninama (€ 168), i izdavanjem dozvola za korišćenje zemljišta (€ 100).

3.31 U pogledu odnosa poslovanja sa Vladom velika većina firmi smatra pružanje usluga Vlade efikasnim (81 procenata), a tri četvrtine smatra da su predvidljive promene zakona i propisa koji materijalno utiču na njihovo poslovanje. Međutim, od svih grupa koje teže da utiču na zakone ili propise koji bi mogli da imaju suštinsko dejstvo na poslovanje anketiranih, organizovani kriminal rangiran je na najviše mesto (20 procenata smatra da organizovani kriminal ima “neko” ili “veoma uticajno” dejstvo). Dalje, 7 procenata firmi priznalo je da su plaćali za zaštitu organizovanom kriminalu u visini od 2 procenta svog godišnjeg prometa.

Neposredne investicije iz inostranstva, prestrukturiranje i privatizacija

3.32 Dok neizvesnost koja okružuje budući politički status Kosova možda i nije preveliki problem za domaće investitore, jasno je da predstavlja značajnu prepreku sa kojom se suočavaju potencijalni inostrani investitori uključujući one iz dijaspore. Neizvestan status Kosova stvara visok stepen političkog rizika za te investitore. Ta

⁴⁰ To takođe može da znači da firme ne žele da priznaju da su neformalno plaćali javnim službenicima.

činjenica je dalje zakomplikovana drugim faktorima, kao što je nedostatak pune zaštite imovinskih prava na nekretninama: postoje nerešeni imovinsko-pravni zahtevi raseljenih stanovnika Kosova; a registar nekretnina još uvek ne funkcioniše. Do sada, neposredne inostrane investicije (FDI) bile su ograničene, sa značajnim investicijama jedino u bankarstvu. Bilo je izvesne zainteresovanosti i učešća investitora iz regiona tokom prva tri kruga programa privatizacije. Veličina potencijalnih investicija ukazuje da su ti investitori spremni da u ovoj fazi preuzmu ograničeni finansijski rizik, možda da bi ustanovili svoje prisustvo na kosovskom tržištu ako bi poboljšani politički uslovi eventualno otvorili vrata za dalje prilike i opravdali veći profil investicija.

3.33 Uloga koju bi moglo da ima osiguranje od političkog rizika u olakšavanju rizika privatnih investitora treba da bude dodatno razmotrena uključujući angažovanje Agencije za garanciju multilateralnih investicija (MIGA). Korporacija Ujedinjenih nacija za investicije u inostranstvu (OPIC) proširila je osiguranje od političkog rizika za strane investitore na Kosovu, iako je pokrivenost garantovana samo do stvaranja nezavisne države, ako je bude; pokrivenost posle toga predviđa se nakon budućeg vladinog ratifikovanja sporazuma koji je OPIC već zaključio sa UNMIK-om.

3.34 Postoji više od 500 preduzeća u društvenoj svojini (SOE) na redu za privatizaciju na Kosovu. Transfer SOE u privatni sektor vodi ka efikasnijem korišćenju njihove aktive i, na kraju, pomoćiće stimulisanju ekonomskog rasta. Sprovođenje programa privatizacije prema tome treba da bude prioritet za vlasti. Od više od 500 SOE, samo oko 75 do 100 biće na tenderu prema modelu "spin-of"; ostatak će da bude likvidiran a njihova aktiva prodana pojedinačno. Za mnoge slučajeve likvidacije najvredniji deo aktive je zemljište, čija privatizacija bi mogla da omogući ekspanziju postojećih firmi i početak novih. Međutim, do sada se Vlada bavila pitanjem prava na korišćenje zemljišta (dugoročni, slobodno prenosivi zakupi) samo za preduzeća privatizovana spin-of modelom. Nije proglašen propis koji bi se bavio pravima na korišćenje zemljišta u slučaju likvidacije, što ometa sprovođenje onog dela programa koji bi mogao da značajno doprinese izgledima Kosova za srednjoročni rast.

3.35 Preporuke za politiku

- Nastaviti sa privatizacijom i prestrukturiranjem POE i SOE.
- Snažno političko prihvatanje razgovora sa Beogradom biće jasan dokaz privatnom sektoru da su politička stabilnost i bezbednost prioriteta ove administracije.
- Kao prioritet, proglasiti zakone koji omogućavaju privatizaciju prava na korišćenje zemljišta društvenih preduzeća određenih za likvidaciju.
- Istražiti opcije za obezbeđenje od političkog rizika uključujući moguće korišćenje proizvoda MIGA.
- Preispitati postupak refundiranja VAT-a za obezbeđenje blagovremene obrade refundiranja.
- Poboljšati administrativnu praksu u pogledu referentnih cena kod uvoza (zahteve za dokumentaciju uvoznika, redovno ažuriranje referentnih cena, itd.) kako bi obezbedili pošten i standardizovan postupak kod uvoza.
- Preispitati lokalnu regulatornu i administrativnu praksu (izdavanje licenci, dozvola, inspekcije) naročito u opštinama Prizren i Đakovica u cilju smanjenja nepotrebnih tereta za preduzeća za dokaz pridržavanja propisa.

D. RAZVOJ FINANSIJSKOG SEKTORA

3.36 Ovaj odeljak procenjuje situaciju u finansijskom sektoru i utvrđuje koja su to ograničenja koja ometaju njegov razvoj na osnovu manje neformalne ankete sektora pozajmljivanja. Iako je davanje kredita privatnom sektoru značajno prošireno, osnova uloga je preovlađujuće kratkoročna, time ograničavajući delatnost dugoročnih zajmova. Utvrdili smo da nedostatak političkog rešenja ima izvestan uticaj na ograničenje dospelosti osnove uloga: štediša se plaše da njihova štednja možda ne bi bila obezbeđena. Rezultati ankete zasnovani su na razgovorima sa predstavnicima šest komercijalnih banaka i četiri MFI⁴¹ i daju osnovu za zaključke i preporuke u cilju poboljšanja bankarskog posredovanja na Kosovu na kraju ovog odeljka.

Finansijsko posredovanje

3.37 Finansijski sektor na Kosovu izgrađen je od nule tokom poslednjih četiri godina i sastoji se od sedam registrovanih banaka, deset štednih i kreditnih udruženja, dvanaest mikro-finansijskih institucija (MFI), četiri druge nebankarske finansijske institucije i osam osiguravajućih zavoda. Uprava za bankarstvo i platni promet Kosova (BPK),

⁴¹ Uzorak predstavlja 86 procenata ukupne aktive sektora bankarstva i 77 procenata ukupnog tržišta pozajmica, odnosno 80 procenata tržišta bankarskih kredita.

osnovana 1999. godine je regulatorni i nadzorni organ za sektor bankarstva i osiguranja. Pravni, regulatorni i nadzorni okvir sektora bankarstva i osiguranja u skladu je sa međunarodnim standardima i priznatom najboljom praksom u regionu. Uz podršku donatora, BPK je učinila znatan napredak u jačanju svojih resursa za efikasno regulisanje i nadzor finansijskog sektora.

3.38 Bankarski sektor, meren ukupnim zajmovima privatnom sektoru i ukupnim ulozima kao procentu GDP, brzo je rastao. Na kraju 2002. godine, ukupni zajmovi privatnom sektoru činili su 6.5 procenata GDP, što je naraslo na preko 17 procenata do kraja 2003. godine. Slično tome, ulozi su povećani sa 33 na 39 procenata GDP između 2002. i 2003. godine. To povećanje je na niskoj osnovi, a Kosovo još uvek ima mali nivo finansijskog posredovanja u poređenju sa drugim zemljama u regionu. To odražava bankarski sektor i finansijsku infrastrukturu, ponovo stvorene od nule pre manje od četiri godine nakon 10-godišnjeg odsustva bilo kakvih zajmova sektoru preduzeća i postepenog ukidanja glavnih elemenata ikakve finansijske infrastrukture.

3.39 **Kosovo je privreda duboko zasnovana na gotovini.** Posle sukoba, kosovski finansijski sistem bio je u haosu. Sve jugoslovenske banke su se povukle, odnoseći uloge svojih klijenata; centralizovan sistem plaćanja prestao je da postoji; spisak osoba sa bankarskim iskustvom bio je mali; zakonsko okruženje bilo je slabo. Za razliku od većine zemalja u regionu, ne samo da Kosovo nije načinilo nikakav napredak u prelasku na tržišnu privredu 1990-ih godina, nego je i pretrpelo posledice prestanka poverenja javnosti u bankarski sistem u dužem periodu. Iako je držanje računa široko rasprostranjeno na Kosovu, isplate su i dalje prvenstveno u gotovini, a obim novca u opticaju mimo bankarskog sistema je znatan, meren odnosom uloga/slobodnog novca, koji je porastao sa 47 procenata u decembru 2002. godine na 70 procenata u decembru 2003. godine.

Tabela 3.3: Pokazatelji bankarskog posredovanja za region (2002. godina)

	Kosovo	Albanija	Bosna- Hercegovina	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Turska	Grčka
Ulozi/GDP	33.4	40.1	39.6	70.6	24.3	59.6	50.8	90.7
Kredit privatnom sektoru/GDP	6.6	5.9	25.9	51.1	20.4	41.3	15.4	109.3
Kamata	12.0	7.9	9.8	9.6	8.8	5.2	N/A	5.3

Izvor: Procene Svetske banke zasnovane na podacima MMF i nacionalnih centralnih banaka.

3.40 **Umesto od bankarskog sektora, preduzeća se obično oslanjaju na sopstvena sredstva, porodicu i prijatelje, za svoj radni kapital i potrebe investicionih finansija.** U velikoj meri zavisni od doznaka iz inostranstva, to su glavni izvori finansiranja za

preduzeća na Kosovu. Prema anketi, zajmovi od komercijalnih banaka ili MFI pokrivaju samo oko 40 procenata finansijskih potreba subjekata koji uzimaju pozajmice.

3.41 Mreža filijala i podružnica na Kosovu je obimna i proširena na relativno udaljena područja. Banke su prisutne u uzorku za procenu investicione klime u svim opštinama uključujući šest većih gradova.⁴² Međutim, opseg dostupnih bankarskih proizvoda i usluga još je uzan i sastoji se od osnovnih instrumenata. Oni se sastoje od radnog kapitala i investicionih zajmova, prekoračenja bankovnih računa i kreditnih pisama (LC). Ipak LC čine manje od 4 procenata bankarskog poslovanja svake banke i u proseku su oko € 50,000. Neke banke planiraju da razviju nove proizvode kao što su dugoročni zakupi i popust na uplate tokom narednih 12 meseci. Čekove i plastične kartice ne nude sve banke, a i kad su dostupne, samo deo klijenata ih koristi za carinska plaćanja. Samo dve najveće banke nude elektronske kreditne instrumente za plaćanje i odobreno je njihovo članstvo u SWIFT sistemu međunarodnih plaćanja. One su takođe izgradile mrežu od oko 40 ATM i planiraju da udvostruče svoje mreže u narednih 12 meseci. Te dve banke izdaju sopstvene platežne kartice i PIN kodove za svoje klijente, iako ih samo mali broj klijenata koristi. Obe banke planiraju da izdaju međunarodne platežne kartice (Visa, MasterCard), nakon sopstvenih.

3.42 **Glavnina uloga je kratkoročna i potencijalno nestabilna i teži da ograniči bankarski sektor pri proširenju dugoročnih kredita.** Mali uložni čine 59 procenata ukupne aktive od čega su polovina od svih uloga pojedinačni uložni. Četiri od šest banaka navele su dospelost uloga kao veliku ili veoma tešku prepreku za razvoj sektora bankarstva. Takođe, polovina banaka smatra da je konkurencija drugih zajmodavaca koji nude zajmove na dugoročniju otplatu značajna prepreka za njihov razvoj. To bi trebalo da vodi postepenom smanjenju kratkoročnih kamatnih stopa na zajmove. Međutim, da bi povećali dospelost svojih uloga, banke sa kraćim trajanjem uloga mogle bi da odluče da ponude više kamatne stope na ulog i da primene više kamatne stope na zajmove koji će samo rizični/loši zajmoprimci biti spremni da plate. Uložni su najviše koncentrisani u dve banke u inostranom vlasništvu. Krajem 2002. godine, uložni u te dve banke činili su 74 procenata ukupnih uloga u sistemu. Konkurencija na tržištu za uloge je krajnje agresivna među lokalnim bankama. Veća konkurencija u bankarstvu proizvodi manjem širenju kamatne stope, iako je tekuće širenje znatno više od primećenog u drugim zemljama u regionu.

3.43 **Neizvesnost konačnog statusa Kosova izgleda kao da negativno utiče na rast stabilne i dugoročne dospelosti baze uloga.** Prema rezultatima ankete, neizvesnost konačnog statusa Kosova samo posredno utiče na bankarske/zajmodavne poslove ograničavajući dospelost štedne osnove. Iako povećani odnos ulog/valuta pokazuje sporo

⁴² Sa izuzetkom Zvečana, sve banke imaju barem podružnicu u svakoj opštini.

ali stalno povećanje poverenja u bankarski sistem, neizvesnost situacije dovodi do zabrinutosti za imovinu i štednju.

3.44 Ipak, davanje zajmova je povećano, a ukupni zajmovi u privatnom sektoru su narasli za 177 procenata, odnosno na € 163 miliona u junu 2003. godine, što je skoro dvostruki iznos stoka ukupnih zajmova registrovanih krajem 2002. godine. Prosečna kamatna stopa kako za radni kapital, tako i za investicione zajmove iznosi 14 procenata. Pozajmljivanje sektoru poljoprivrede još je na najmanjoj mogućoj meri: odnosi se samo na 2 procenata portfelja iz juna 2003. godine.⁴³ Davanje zajmova uvek je obezbeđeno jemstvom i to u rasponu od 100 i 300 procenata, u slučaju bankarskog zajma, i u rasponu od 100 i 200 procenata u slučaju da zajam daje MFI. Zemljište, komercijalna imovina, lična imovina i mašine su najvažniji izvori obezbeđenja potraživanja. Procenu jemstva bankarski sektor smatra manjom preprekom, a nedostatak jasnoće u pogledu vlasnika zemlje izgleda ne ograničava razvoj pozajmljivanja. Međutim, polovina banaka smatra nepouzdanu finansijsku informaciju velikom preprekom za zdravo pozajmljivanje.

3.45 Kvalitet portfelja zajmova bankarskog sistema je dobar, ali se očekuje kasnije pogoršanje njegovog kvaliteta. Iako je udeo neuspelih zajmova još uvek na razumnom nivou, očekujemo da oni budu povećani vremenom uz dospevanje portfelja zajmova i nastavak ekspanzije kredita. Odredbe za zaštitu od gubitaka na zajmovima iznosile oko 3 odnosno 3.5 procenata neplaćenog portfelja zajmova u decembru 2002. i junu 2003. godine.

Tabela 3.4: Kvalitet portfelja zajmova

	31. decembar 2002.	30. jun 2003.
	godine	godine
Ukupni zajmovi (€)	86,498,000	162,444,000
Ukupni zastareli zajmovi (preko 30 dana) u €	3,139,000	5,873,000
Ukupni neuspeli zajmovi (preko 90 dana) u €	836,000	2,288,000
Ukupni gubici na zajmovima	1,588,000	1,415,000
Zastareli zajmovi/ukupni zajmovi (%)	3.6	3.6
Neuspeli zajmovi/ukupni zajmovi (%)	0.96	1.40
Gubici na zajmovima/ukupni zajmovi (%)	1.80	0.87

Izvor: BPK.

3.46 Izvršenje prava poverilaca i ugovora glavna je prepreka. Od 10 pozajmljivača, sedam je navelo izvršenje prava poverilaca kao veoma tešku ili glavnu prepreku. Nedostaci sudskog postupka dozvoljavaju zloupotrebu procedure. Rad

⁴³ Većina zajmova poljoprivredi data je putem specijalizovanih poljoprivrednih kreditnih linija od strane nebankarskih finansijskih institucija i MFI. Od 30. juna 2003. godine, portfelj zajmova MFI popeo se na oko € 35.2 miliona za oko 18.000 zajmova.

opštinskih sudova je slab, a žalbe i prekidi mogu se previše lako dobiti, što bi moglo da podstakne kulturu neplaćanja zbog nepostojanja efikasnih sankcija za nepoštovanje. Nepredvidivost presude, dužina postupka, složenost procesnog prava koje uređuje postupak, nedostatak jasnoće u postupku i izvršenje presude smatrani su glavnim preprekama za izvršenje prva poverilaca. Samo dve banke nisu nikad podnele tužbu protiv zajmoprimca u docnji; ostale su pokrenule ukupno oko 300 tužbi. Međutim, za polovinu zajmodavaca, procenat završenih sudskih predmeta manji je od 1 procenta a potrebno vreme za okončanje postupka iznosilo je oko 18 meseci.

3.47 Efikasan i uspešan režim borbe protiv pranja novca još je daleko od sprovođenja. Na gotovini zasnovana privreda čini Kosovo osetljivim na aktivnosti pranja novca i finansiranja terorista. Rezultati ankete zaključuju da pranje novca nije očevidno i da postoje pravila koja zabranjuju bankama i finansijskim institucijama da se bave pranjem novca. Ali, ima pokazatelja da bi Kosovo moglo da privuče tu aktivnost. Geografski položaj Kosova je na poznatom putu trgovine drogama, oružjem i ljudima.⁴⁴ Pored toga, mnogi sektori predstavljaju potencijalne poluge za pranje novca kao što su osiguranje i građevinarstvo. Regulacija prevencije i detektiranje pranja novca i finansiranja terorista stupila je na snagu 1. marta 2004. godine. Pošto Kosovo još nije član Saveta Evrope, ne ispunjava uslove za tehničku pomoć koju Savet pruža susednim zemljama.

Preporuke za politiku

3.48 Rezultati ankete i bankarski sektor koji je još uvek u pivoju ukazuju na potrebu za daljim jačanjem uloge bankarskog sektora u mobilisanju štednje i davanju kredita za proizvodne delatnosti kako sledi:

- Jačati kapacitete opštinskih sudova da sprovode i izvršavaju prava poverilaca i ugovore. To bi uvelo i pojačalo kulturu snažnog poštovanja propisa sa praksom zdravog pozajmljivanja.
- Poboljšati razvoj postojećeg tržišta kreditima jačanjem računovodstvenih i finansijskih izveštaja za finansijske i nefinansijske subjekte. To bi (i) dalo zajmodavcima tačniju procenu finansijskih uslova sektora preduzeća (ii) povećalo transparentnost i kvalitet regulatornog podnošenja izveštaja od strane banaka, i (iii) pružilo BPK tačniju, nezavisnu procenu finansijskih uslova zajmodavaca, što je naročito važno u situaciji u kojoj su nadzorne funkcije još u fazi razvoja.

⁴⁴ Zakon protiv pranja novca izrađen je kao nacrt, ali vreme njegovog usvajanja nije izvesno. Prema tom zakonskom nacrtu, pranje novca i finansiranje terorista predstavlja krivična dela.

- Izgraditi institucionalne kapacitete neophodne za uspešno sprovođenje efikasne strategije za sprečivanje i borbu protiv pranja novca i finansiranja terorista.

4. POTENCIJAL I OGRANIČENJA ZA RAST NA SEKTORSKOM NIVOU

A. UVOD

4.1 Ovo poglavlje istražuje srednjoročnu perspektivu i smetnje za rast u tri ekonomska sektora u kojima Kosovo ima značajno nasleđe i potencijalnu komparativnu prednost: energija, rudarstvo i poljoprivreda. Ključna pitanja koja utiču na rast na sektorskom nivou uključuju (i) ona za koja je utvrđeno da predstavljaju generalnu smetnju za sektor malih i srednjih preduzeća kao što je nedostatak redovnog snabdevanja električnom energijom i nelojalna ili neformalna konkurencija i (ii) ona koja utiču na investicionu klimu za strane investitore uključujući odlaganje privatizacije i teškoće privlačenja inostranih direktnih investicija uz neizvesnu pravnu i političku budućnost.

4.2 Konkretno preporuke za određeni sektor date su na kraju svakog dela. U sektoru energetike, kritična je rehabilitacija proizvodnje električne energije i ugljenokopa pre nego što se pristupi ostvarivanju izgleda za izvoz na regionalno tržište energije. Sveobuhvatna strategija za oporavak rudarskog sektora je neophodan prvi korak koji vlasti trebaju da ostvare, kao i značajne inostrane direktne investicije za rudarsku proizvodnju u cilju ponovnog otpočinjanja i/ili proširivanja poslovanja. U sektoru poljoprivrede, komercijalni poljoprivredni prerađivači predstavljaju najbolji izvor potencijalnog rasta. Olakšavanje veza sa stranim investitorima u cilju poboljšanja tehničkog znanja i produktivnosti poboljšalo bi konkurentnost poslovanja na Kosovu.

4.3 Prvi deo bavi se sektorom energetike. Posle toga sledi rudarski sektor, uključujući pitanja koja utiču na kopove lignita. Na kraju, u trećem delu razmatraju se izgledi za rast u sektoru poljoprivrede.

B. SEKTOR ENERGETIKE

Istorijat i skorašnji događaji

4.4 Kosovo veoma zavisi od snabdevanja električnom energijom koja se dobija iz lignita. Glavni resurs Kosova su njegove velike rezerve visoko-kaloričnog lignita koje se procenjuju na preko 10 milijardi tona. Kosovo nema druge resurse fosilnih goriva, infrastrukturu za uvoz i snabdevanje prirodnim gasom, niti rafinerije nafte, dok je hidroenergetski potencijal skroman.

4.5 **Trenutno, sektor energetike nije u stanju da obezbedi napajanje električnom energijom 24 sata dnevno, pa poslovni sektor i domaćinstva snose dodatne troškove zbog korišćenja svojih rezervnih agregata.** Električna mreža pokriva skoro 100% domaćinstava i organizovana je kao vertikalno integrisana organizacija: Kosovska

energetska kompanija (KEK) je javno preduzeće (JP). Energetski sistem je zapravo odvojeni deo bivšeg jugoslovenskog sistema. On može da pokrije svoju domaću potražnju samo na osnovu izvoza viška proizvedene električne energije u vremenu van vršnog opterećenja i uvoza iz susednih energetskih sistema u toku vršnog opterećenja¹. Trenutno, nominalni instalirani proizvodni kapaciteti od oko 1513 MW su u stanju da proizvedu samo oko 640 MW zbog starosti jedinica, decenija neadekvatnog održavanja, fizičkog oštećenja prouzrokovanog u toku sukoba i nedavnog udara groma². Kao posledica toga smanjen je višak proizvodnje baznog opterećenja, pa je KEK postao neto uvoznik električne energije. Ovo je dovelo do ozbiljnog nedostatka energije i do uvođenja redukcijske šeme sa četiri sata sa strujom i dva sata bez električne struje, što prisiljava domaćinstva i poslovne organizacije da koriste male rezervne agregate koji koriste uvozno tečno gorivo. Rehabilitacija jedne od termoelektrana, Kosovo B, je u toku uz finansiranje iz EU; rehabilitacija dve male jedinice na Kosovu A nije isplativa, a za rehabilitaciju tri veće jedinice Kosova A, još nema raspoloživih finansijskih sredstava.

4.6 Energetski sektor postao je ozbiljan trošak za javne resurse uprkos razumnoj prosečnoj ceni električne energije od oko 0.06 evra po kWh u maloprodaji. Trenutno se gubi oko 18% bruto proizvedene snage³ zbog tehničkih gubitaka i još 23% zbog krađe struje. KEK fakturiše preostalih 59%, a naplata u 2002. godini bila je samo 59% od ukupno fakturisanog iznosa. Potrošači u domaćinstvima, čiji je udeo u prodaji 75%, bili su najgore neplatiše. Stoga u 2002. godini, samo 34% bruto proizvedene električne energije pretvoreno je u prihod⁴. Ovaj odnos trebalo bi da bude oko 90% u dobro vođenoj organizaciji ove veličine. Prihod koji je izgubljen u sektoru energetike u 2002. godini procenjen je na 109 miliona evra ili oko 8,5% bruto nacionalnog dohotka u toj godini⁵. Dugovanja kompanije u iznosu od 144 miliona evra (na kraju septembra 2003.) daleko premašuju vrednost godišnje prodaje električne energije. KEK je tehnički nesolventan i zavisi od javnih prihoda i donatorske pomoći ne samo u vezi rehabilitacije postrojenja već i za potrebe održavanja i plaćanja neto uvoza električne energije.

¹ Sistem je povezan sa susedima preko 400 kV i 220 kV dalekovoda. Energetski sistem je deo Druge UCTE sinhronizovane zone koja obuhvata energetske sisteme Albanije, Bugarske, Grčke, Kosova, Makedonije i Srbije i Crne Gore.

² Neto raspoloživi kapacitet je 1340 MW. KEK ima dve termo elektrane, Kosovo A (5 jedinica ukupne snage 800 MW, koje su stare između 30 i 40 godina) i Kosovo B (2 jedinice ukupne snage 678 MW) i hidroelektranu snage 35 MW.

³ Ovo je domaća proizvodnja plus neto uvoz.

⁴ Ovaj odnos je poboljšan na 41,3% u prvih 9 meseci 2003. godine

⁵ Oko 10% deficita je objašnjivo u pogledu prosečne tarife u 2002. godini koja je iznosila oko 90% normativne tarife. Ostatak deficita je potpuno pripisan visokim gubicima i lošem fakturisanju i naplati.

Srednjoročna perspektiva

4.7 **Veliki resursi lignita predstavljaju potencijal da sektor energetike postane motor rasta umesto da bude smetnja i trošak javnim prihodima.** Rezerve lignita imaju nizak sadržaj sumpora i pepela, dovoljnu koncentraciju krečnjaka za apsorpciju sumpora u toku sagorevanja i atraktivan odnos jalovine prema lignitu, što čini iskopavanje veoma ekonomičnim. Uvođenjem modernih postupaka iskopavanja, električna energija proizvedena korišćenjem jeftinog lignita bila bi veoma konkurentna u regionu.

4.8 **Izgledi za sektor energetike su dobri ako Kosovo postane neto izvoznik na regionalno tržište.** UNMIK je potpisnik Atinskog memoranduma iz 2002. godine kojim se uspostavlja Regionalno tržište električne energije jugoistočne Evrope (SEE REM)⁶ koje treba da promoviše regionalnu trgovinu električnom energijom na osnovu tržišne konkurencije. Očekuje se da potražnja u zemljama SEE REM raste po stopi od 2% godišnje što zahteva dodatne kapacitete reda 4,5 GW do 2012. godine, čime Kosovo dobija odlično tržište za izvoz. Izvozno orijentisana jedinica od 1000 MW na Kosovu mogla bi da stvara prihod od izvoza reda 225 miliona evra ili 17% trenutnog bruto nacionalnog dohotka.

4.9 Da bi se omogućilo učestvovanje na regionalnom tržištu, Kosovo je uspostavilo centralnu regulatornu jedinicu koja uključuje regulativu za električnu energiju. Isto tako, uspostavljena je Kancelarija za energetiku za formulaciju energetske politike i nadzor sektora. U pripremi su planovi za razdvajanje sektora i uspostavljanje nezavisnih kompanija za prenos i diserstvo. Prave se novi zakoni o električnoj energiji, energetici, rudarstvu, daljinskom grejanju i propisi u okviru ovih zakona koji treba da omoguće sprovođenje reformi predviđenih Atinskim memorandumom i odgovarajućim direktivama EU.

4.10 Vlada je takođe pripremila Belu knjigu koja opisuje njenu strategiju za sektor koja obuhvata (i) obezbeđivanje da na raspolaganju budu sredstva za uvoz energije; (ii) sprečavanje krađe struje i poboljšanje naplate; (iii) poboljšanje korporacijskog upravljanja energetskim kapacitetima korišćenjem ugovora o rukovođenju; (iv) izgradnju 400 kV dalekovoda prema Albaniji koji će da omogući nesmetanu razmenu električne energije dobijene iz hidroelektrana u Albaniji i električne energije dobijene iz termoelektrana na Kosovu; (v) integrisanje energetskog sektora Kosova sa SEE REM u cilju izlaganja regionalnoj konkurenciji; i (vi) oslanjanje na privatne investicije za novu proizvodnju lignita i izgradnju novih proizvodnih kapaciteta potrebnih do 2008. godine koji treba da zamene dotrajale kapacitete, zadovolje povećanu potražnju i suštinski

⁶ Potpisnici Atinskog memoranduma su, pored onih iz Druge UCTE sinhronizovane zone, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Italija i Turska.

povećaju izvoz električne energije. U odnosu na sprovođenje ove strategije napravljen je napredak. Angažovano je ugovorno rukovodstvo koje treba da preokrene rukovođenje proizvodnim kapacitetima KEK-a, a razgovori o izgradnji novog dalekovoda prema Albaniji su već poodmakli uz podršku Svetske banke. **Ipak, bez brzog napretka, energetska sektor će i dalje da bude ograničavajući faktor poslovnom okruženju, uz fiskalni rizik i propuštene mogućnosti koje bi se dobile od budućeg rasta izvoza.**

Prepreke razvoju

4.11 Poboľjšano snabdevanje energijom zahteva (i) poboljšanje operativnog i finansijskog poslovanja KEK-a i (ii) poboljšane aranžmane za ugovaranje i finansiranje uvoza električne energije. Trenutno ograničenje poslovnog okruženja zahteva trenutnu akciju na ova dva fronta. Uz poboljšanje stope fakturisanja i naplate i napredak u reformama u rukovođenju i restrukturiranju rada, KEK može da očekuje da će da poboljša svoju operativnu situaciju. U isto vreme rano planiranje i finansijska sredstva za uvoz električne energije pružiće rukovodstvu KEK-a veću fleksibilnost u obezbeđivanju najracionalnijeg rešenja pri ugovaranju sa regionalnim snabdevačima električnom energijom.

4.12 Slabo rukovođenje KEK-om i aranžmani korporacijskog upravljanja usloņjavaju rešavanje pouzdanijeg snabdevanja električnom energijom. KEK-u nedostaju izvršioi na višem i srednjem nivou sa adekvatnim profesionalnim iskustvom. Kompanija zavisi od tehničkog i menadžerskog iskustva međunarodnog osoblja kroz aranžmane koje finansira EU. Korporacijsko rukovođenje je slabo pošto je većina mesta u nadzornom odboru upražnjena već duže vreme. U kontekstu podeljenih odgovornosti između UNMIK-a i PIS, nadzornom odboru takođe nedostaje kohezija. Kao javno preduzeće, KEK je prema ustavnom okviru u nadležnosti Kosovske povereničke agencije (KPA), a time i UNMIK-a. Ipak, potreba za opsežnom podrškom od strane PIS i korišćenje javnih sredstava čini KEK posebnom brigom PIS-a, a posebno Ministarstva finansija i ekonomije. Ovo dovodi do potrebe za tesnom saradnjom između ova dva administrativna elementa na Kosovu i čini još važnijom potrebu za jačim korporacijskim upravljanjem i aranžmanima uprave.

4.13 Policijski i pravosudni sistem trebaju da podrže kampanju isključivanja koju vodi KEK u cilju poboljšanja stope naplate. Policijski i sudski sistem nisu u stanju da gone i kazne one koji krađu električnu energiju. Nedavna kampanja KEK-a za otkrivanje krađe struje i isključivanje nelegalnih potrošača dovela je samo do toga da je preko 10000 slučajeva još uvek na sudu, dok se počinioi i dalje ponovo nelegalno priključuju na mrežu.

4.14 Privatizacija distributivnih kapaciteta kao standardni lek u cilju poboljšanja poslovanja nije praktična. Vlasništvo nad imovinom u energetska sektoru nije jasno. UNMIK je kao staratelj oformio KEK da bi ovaj samo koristio kapacitete i KPA da bi delovala kao poverenik vlasnika. Pored toga, nerazrešen pravni status Kosova je faktor koji može da zabrine privatne investitore.

4.15 Rehabilitacija imovine je obavljana po delovima i još uvek nije završena. Javna sredstva i dalja podrška donatora su potrebni da bi bila završena rehabilitacija i rekonstrukcija energetska infrastrukture. Donja tabela 4.1 prikazuje osnovane procene

investicionih zahteva u sledećih pet godina. U odsustvu zadovoljavajućeg i osiguranog finansijskog plana, KEK nije u stanju da napravi prioritete i pripremi racionalni plan sprovođenja ovih investicija.

4.16 Srednjoročno, uspešna rehabilitacija infrastrukture uklonila bi trenutna ograničenja u kapacitetima za proizvodnju i distribuciju električne energije. Ipak, snabdevanje lignitom može da postane glavno ograničenje. Po očekivanom završetku tekuće rehabilitacije proizvodnih jedinica u 2004. godini, raspoloživi kapaciteti će dostići oko 800 do 900 MW. Dva ugljenokopa kojima upravlja KEK imaju ozbiljan zaostatak u uklanjanju jalovine i oronulu opremu. Trenutno funkcionisanje ugljenokopa je takođe rizično zbog nebezbednih i kratkoročnih načina kopanja uglja usvojenih tokom 1990-tih godina kao i zbog klizišta do kojeg je došlo 2002. godine. Osim toga, očekuje se da ova dva ugljenokopa budu osiromašena do 2008. godine pa mora da bude otvoren novi ugljenokop da bi bile zadovoljene buduće potrebe. Naredni deo sadrži detaljniju procenu rudarskog sektora, uključujući kopanje lignita.

Tabela 4.1: Predloženi investicioni program za sektor energetike iz PIP (miliona evra)

Broj	Stavka	2004-2005.	2006-2008.	Ukupno
1.	Proizvodnja električne energije: rehabilitacija	67	-	67
2.	Prenos električne energije	25	39	64
3.	Dispečerstvo	13	6	19
4.	Distribucija električne energije	125	90	215
5.	Kopanje lignita	57	100	157
6.	Daljinsko grejanje	19	20	39
7.	Tečna goriva	19	4	23
8.	Prirodni gas	-	-	-
9.	Efikasno korišćenje energije i obnovljivi izvori energije	2	4	6
10.	Akcioni plan zaštite okoline	4	14	18
11.	Ostale različite stavke	4	3	7
	Ukupno	335	280	615

Izvor: Bela knjiga, verzija iz septembra 2003. godine

Preporuke smernica

4.17 Da bi sektor postao motor rasta, u cilju održivog sprovođenja mora da bude preduzet čitav niz reformi u sektoru. Tu spada stabilizacija snabdevanja električnom energijom; uvođenje ugovora o upravi zasnovanih na učinku i podsticaju u cilju poboljšanja korporacijskog upravljanja, kontrole korupcije i sprečavanja krađe struje i poboljšanja fakturisanja i naplate prema industrijskim normama; restrukturiranje KEK-a; definisanje pravnog i regulatornog okvira i omogućavanje da energetska regulator bude potpuno funkcionalan; integracija Kosova u regionalno tržište električne energije; i

ojačanje institucionalnih kapaciteta u cilju poboljšanja trgovine energijom sa ostalim kapacitetima u regionu.

4.18 Kada se radi o trenutnoj akciji, sledeća pitanja bi trebalo brzo da budu rešena:

- Nastavak isključivanja onih koji ne plaćaju svoje račune, zajedno sa usaglašenim naporima da se obezbedi da ne bude ponovnih nelegalnih priključivanja. Olakšavanje brzog povraćaja neplaćenih obaveza od strane energetske kompanije, ojačavanjem kapaciteta policije i sudova u cilju sprovođenja ugovornih obaveza i gonjenja krađe struje i korupcije.
- Obavljanje revizije veličine mesečnog limita potrošnje domaćinstava u najnižoj blok tarifi, suštinsko smanjenje sa trenutno visokog nivoa od 800 kWh i uvođenje povoljne stope za ovaj najniži tarifni blok.
- Završetak rehabilitacije postrojenja za proizvodnju električne energije, rudarske opreme i prenosne i distributivne mreže, u skladu sa investicionim programom dogovorenim između UNMIK-a i PIS. Prioriteti bi trebalo da budu rehabilitacija proizvodnih kapaciteta i osiguravanje adekvatnog obezbeđivanja troškova održavanja za rehabilitovana postrojenja, smanjenje netehničkih gubitaka i poboljšanje službe za rad sa klijentima. Reforme koje su potrebne za ugljenokope detaljnije su obrađene u narednom delu.
- Poboljšanje prognoziranja potreba Kosova za uvozom električne energije i obezbeđivanje da adekvatni budžetski aranžmani budu (i) raspoloživi i (ii) transparentni za finansiranje takvog uvoza.
- Uvođenje upravnih aranžmana tako da postoji jasna linija odgovornosti rukovodstva KEK-a prema Odboru i od Odbora prema vlastima. Obezbeđivanje da rukovodstvo prema ugovoru o rukovođenju ima adekvatnu autonomiju u radu i da bude odgovorno za svoj rad.

4.19 U srednjoročnom periodu vlasti moraju da sprovedu mere prestrukturiranja sektora i tržišta u cilju usklađivanja sa obavezama prema Atinskom memorandumu za učešće u SEE REM; mere za ohrabrivanje potrošača da se preorijentišu sa električne energije na efikasnije ali po okolinu čisto gorivo za grejanje prostora i spremanje hrane; poboljšanje produktivnosti kroz racionalizaciju osoblja i poboljšanje stručnosti; fazna liberalizacija tržišta; i uspostavljanje okvira za privlačenje investicija privatnog sektora u sektor energetike. Ove mere su razrađene u donjem tekstu:

- Popunjavanje osobljem kancelarije Regulatora za električnu energiju i njeno potpuno stavljanje u funkciju;
- Uspostavljanje nezavisnog operatora za sistem prenosa;
- Razdvajanje postojeće kompozitne tarife na posebne tarife za proizvodnju, prenos, distribuciju i snabdevanje onako kako odluči regulator za električnu energiju;
- Definisavanje i izdavanje mrežnog koda, komercijalnih propisa, tržišnih pravila i pravila za pristup treće strane sistemu prenosa;
- Istraživanje alternativnih goriva čistih po okolinu i dalje istraživanje mogućnosti za smanjenje poreza na tečna goriva za grejanje prostora i spremanje hrane. Ovo će ne samo da pomogne poboljšanju plaćanja

računa za električnu energiju od strane potrošača već će takođe da smanji vršnu potražnju u toku zimskih meseci.

- Trebalo bi da budu sprovedeni planovi za smanjenje viška radnika u KEK-u, a u isto vreme treba poboljšati stručnost ostalog osoblja i obezbediti podsticaj za poboljšanje produktivnosti.

4.20 U dugoročnom periodu, biće takođe potrebne i dodatne reforme:

- *Restrukturiranje energetskeg sektora.* Prvo, KEK bi trebalo da postane korporacija kao deoničarsko društvo sa pet samostalnih poslovnih jedinica u okviru KEK-a i to za rudarstvo, proizvodnju, prenos, distribuciju i snabdevanje, sa jasnom podelom imovine, računa i osoblja između njih. Unutrašnja trgovina među njima trebalo bi da bude zasnovana na ugovorima uz korišćenje razdvojenih tarifa (koje određuje regulator) kao transfernih cena.
- *Liberalizacija tržišta.* Kada bude urađen rebalans tarifa, počinje liberalizacija tržišta tako što se dozvoljava potrošačima koji ne spadaju u kategoriju domaćinstava (npr. u početku 110 kV potrošači) da kupuju struju od domaćih i stranih proizvođača po tržišnim cenama. Postepeno prag potrošnje za potrošače koji imaju pravo bio bi smanjivan tako da pokrije sve potrošače koji ne spadaju u kategoriju domaćinstava. Proizvođači koji imaju obavezu javnog snabdevanja snabdevaju potrošače koje su obavezni da snabdevaju preko snabdevača koji imaju obavezu javnog snabdevanja po regulisanim cenama.
- *Priprema za uvođenje operatora iz privatnog sektora.* Da bi se privukle privatne investicije mora da bude obavljena reforma sektora zajedno sa jasno definisanom ulogom novog investitora u sektor energetike. U obzir bi mogla da bude uzeta struktura sektora gde privatni investitor takođe ima kontrolu nad ugljenokopom (ovo je bolje nego da se ima jedan investitor koji će da rukovodi svim iskopavanjima uglja na Kosovu). Takođe pošto će dobar deo proizvodnih kapaciteta KEK-a do 2008. godine da bude van upotrebe, treba obratiti pažnju na uključivanje obaveze javnog snabdevanja za bilo kog novog privatnog operatora u energetskom sektoru. Ova pitanja moraju da budu rešena i eksplicitno data u Zahtevima za predloge koji će da budu izdati za novo postrojenje.

4.21 **U odsustvu interesa privatnih investitora i ili odlaganja u reformi sektora, postoji potreba za strategijom povlačenja u cilju zamene dotrajalih kapaciteta u periodu 2008-2010. godina.** Privatne investicije u sektor energetike novonastalih tržišta brzo su opadale u prethodnim godinama a mnogi su zapravo povukli svoju nedavno stečenu aktivu. U slučaju Kosova, postoji i dodatna neizvesnost za investitore i davaoce zajmova. Strategija povlačenja uključuje: otvaranje novog ugljenokopa i izgradnju minimalno potrebnih dodatnih kapaciteta, koji su finansirani delimično iz unutrašnjeg prihoda KEK-a, a delimično iz vladinog budžeta i potencijalnih kredita od bilateralnih ili multilateralnih zajmodavaca.

C. RUDARSKI SEKTOR

Istorijat i novija događanja

4.22 **Rudarska industrija na Kosovu pre 1991. godine i kroz istoriju, bila je značajna i kao izvor jake ekonomske aktivnosti i prihoda od izvoza, kao i poslodavac sa više od 17000 rudara u to vreme.** Ipak, od 1991. do 1999. godine, industrija je bila hronično zanemarivana sa malim investicijama u poslovanje rudnika i prateće kapacitete za preradu. U mnogim kapacitetima produktivnost je opala a negativno nasleđe uticaja na čovekovu okolinu i socijalno nasleđe su eskalirali. Sukob iz 1999. godine samo je ubrzao opadanje sektora uz oštećenje ključne proizvodne opreme u nekoliko kapaciteta. Industrija koja je nekad bila motor razvoja, pretrpela je značajno smanjenje u vrednosti imovine. Ovaj deo istražuje izgleda za oživljavanje rudarstva u oblasti minerala⁷, lignita, olova i cinka, feronikla, magnezita i drobljenog kamena koji u ovom trenutku pokazuju najbolji potencijal. Važnost depozita i trenutno stanje su rezimirani u nastavku ovog dela. Ograničenja i izgledi za ponovno otpočinjanje rada su razmotreni u narednim delovima pre zaključivanja sa preporukama smernica.

4.23 *Lignit.* Kao što je rečeno u prethodnom delu, Kosovo ima značajne rezerve lignita koji ako se pretvori u električnu energiju može da ima značajnu vrednost kada se proda na regionalnom tržištu. Dva rudnika (Dobro Selo i Belačevac), kojima upravlja KEK, su trenutno u funkciji. Oni se nalaze pored elektrana. Fizičko stanje rudnika je kritično i već je došlo do posledica zbog velikog klizišta u 2002. godini, koje je prekrilo proizvodne galerije sa 30 miliona kubnih metara jalovine. Osim toga, ugljenokopi nemaju čvrstu komercijalnu osnovu pošto su deo vertikalno integrisane strukture u kompaniji⁸.

4.24 *Olovo i cink.* Kosovo je takođe bogato rezervama olova/cinka umerene veličine i stepena, koje su raspoređene duž geološkog lanca koji se proteže duž istočne strane Kosova, a ima i dobro povezanu transportnu mrežu. Tržište cinka je i dalje snažno pa Kosovo ima potencijal da bude ili regionalni izvoznik primarnog metala i/ili prerađenih proizvoda. Trepča koja trenutno poseduje rezerve je veliko društveno preduzeće koje se do 1999. godine bavilo integrisanim iskopavanjem olova i cinka i pratećim zanatskim radovima⁹. Trepča koja je činila jezgro bivšeg jugoslovenskog industrijskog kompleksa i dalje na spisku ima više od 10000 rudara. Rad je prekinut u toku 2000. godine kada je

⁷ Podsektori za koje se veruje da imaju potencijal na Kosovu ali koji nisu procenjeni, uključujući boksit, cement i dragocene metale.

⁸ Ugljenokopi na zapadu sa sličnom predviđenom proizvodnjom uz značajno veću upotrebu tehnologije rade sa 500-1000 radnika.

⁹ Sredinom 1999-tih grčka kompanija (Mytileneos Holdings S.A.) potpisala je nekoliko ugovora sa srpskom agencijom za spoljnu trgovinu za dokapitalizaciju rada Trepče uz očekivanje da dobije otplaćeni deo u toku privatizacije kompleksa, a to je pitanje koje treba da bude određeno u okviru šireg pravnog konteksta koji okružuje pitanje statusa Kosova

KFOR prekinuo rad zbog uticaja na čovekovu okolinu. Od 2000. do 2003. godine postojala je jaka donatorska podrška rehabilitaciji rudnika sa namerom da se ponovo otpočne sa rudarskim aktivnostima u drugom delu ove godine i da se izvozi koncentrat olova/cinka.

4.25 *Feronikal*. Kosovo ima dva depozita nikla koji su korišćeni u proizvodnji feronikla u okviru geološkog lanca koji se proteže preko granice ka Albaniji. Feronikal je društveno preduzeće bivši izvoznik visoko vrednog feronikla za korišćenje u industriji čelika i proizvodnoj industriji centralne i zapadne Evrope. Pre 1998. godine, ekonomski uticaj Feronikla bio je ekstenzivan, a zapošljavao je 2000 radnika. Ipak loše se radilo pa je proizvodnja opadala sredinom 1990-tih zbog tehničkih problema, a konačno je zaustavljena 1999. godine kada je NATO bombardovanje prouzrokovalo štetu na zgradama, iako su proizvodni kapaciteti ostali u velikom delu netaknuti. Finansijski zahtevi za ponovno pokretanje postrojenja su u velikoj meri nepoznati pošto nije bilo nezavisne procene postupaka zatvaranja postrojenja i obima štete od bombardovanja.

4.26 *Magnezit*. Stolec i Goleš Magnezit su dva društvena preduzeća koja rade regionalno i zapošljavaju oko 400 radnika. Pokazalo se da su geološki resursi odgovarajući za proizvodnju kaustičnog i sinter magnezita koji predstavljaju potencijalni izvor prihoda od izvoza. Fizičko stanje proizvodnih peći je nepoznato, ali imajući u vidu starost peći i zaostalu tehnologiju koja je primenjena, verovatno je da su potrebni novi kapaciteti pre nego rehabilitacija postojećih. Proizvodnja nije ponovo pokrenuta od 1999. godine. Ipak, trenutno samopostavljeno dobrovoljno rukovodstvo iz ranijeg perioda radi na ponovnom pokretanju rada pa je počelo kopanje drobljenog kamena iz rudnika magnezita.

4.27 *Drobljeni kamen i građevinski materijali*. Ovo su mala i srednja industrijska preduzeća u privatnom sektoru među kojima ima i onih sa licencom i onih bez nje. Puna zaposlenost u ovoj oblasti je nepoznata a procenjuje se da je njihov promet između 5 i 10 miliona evra godišnje¹⁰. Ovo je sektor koji nije zavisao od privlačenja inostranih direktnih investicija za razvoj pošto je zahtevani kapital značajno niži. Privatni uloženi kapital je već korišćen za otpočinjanje jednog značajnog poduhvata.

Srednjoročni izgledi

4.28 **Dok su kosovske rezerve prema globalnim standardima skromne, one imaju komparativnu prednost zato što su bliže tržištima zapadne Evrope uz relativno nisku cenu transporta do tržišta.** Istorijski, cena minerala u stvarnim uslovima opada

¹⁰ Izvor: Procene Svetske banke

već nekoliko decenija. I pored toga tehnološka poboljšanja su povećala produktivnost što je predstavljalo protiv težu padu cena. Poznato je da se cene minerala menjaju po cikličnom šablonu, a trenutno su dobre.

4.29 Uz političku volju i ojačane administrativne kapacitete, nekoliko podsektora bi mogli da postanu atraktivne investicione mogućnosti za privatne investitore, a vremenom bi se očekivalo da dovedu do mogućnosti zapošljavanja i stvaranja izvoznog potencijala. Ipak, sektor drobljenog kamena koji se koristi kao građevinski materijal pruža izgleda za rast uz minimum investicija i uz najmanja ograničenja. Feronikal nudi mogućnosti za privatizaciju dok bi glavna pitanja koja se tiču Trepče i KEK-a najpre trebalo da budu rešena kroz privremene strategije. Zbog nepoznatih činjenica koje prate podsektor magnezita, potrebna su dalja istraživanja tih potencijala.

4.30 Drobljeni kamen i građevinski materijali. Podsektor drobljenog kamena je izvor zapošljavanja na selu koji se oslanja na domaće izvore investicionog kapitala i profesionalnog osoblja. Iako pojedini proizvođači trenutno imaju skromne mogućnosti za zapošljavanje, postojala je znatna potražnja u ovom sektoru kao rezultat rekonstrukcije/konstrukcije posle 1999. godine. Neformalni proizvođači bi trebalo da budu licencirani i da plaćaju tantijeme što predstavlja mogućnost obezbeđivanja izvora javnih prihoda. Na osnovu plaćanja po toni, tantijeme od prodaje građevinskog materijala su generalno visoke za pojedine proizvodne jedinice u odnosu na prodajnu cenu artikla. Kvalitetan materijal dobijen od licenciranih proizvođača doprineo bi dužem trajanju infrastrukture.

4.31 Feronikal. Potražnja za feroniklom je trenutno dobra a lokacija postrojenja je konkurentna jer se nalazi blizu evropskog tržišta. Konkretno, kompleks je povezan železnicom što olakšava uvoz koncentrata rude iz Albanije i koncentrata iz inostranstva preko luke u Solunu. Uspešna privatizacija Feronikla mogla bi da ubrizga značajne privatne investicije i dovede do ponovnog otpočinjanja sa radom. Funkcionisanje Feronikla pruža izgleda na dobar izvozni prihod, dobro plaćena radna mesta (1200 radnika u punom kapacitetu) i dobru zaradu od tantijema.

4.32 Trepča. Srednjoročni izgledi za izvoz olova i cinka su dobri imajući u vidu globalno tržište i svetske cene. Privremeno rukovodstvo Trepče je definisalo zdravu i umerenu strategiju za ponovno pokretanje rudarskih aktivnosti. Ovo bi omogućilo da se počne sa izvozom metalnog koncentrata bez oslanjanja na značajne inostrane direktne investicije. Dalja proizvodnja i prerada mogli bi da budu uzeti u obzir kada rudnici počnu da rade i kada bude poboljšano okruženje za privatizaciju i/ili budu dovedeni privatni investitori. Ovo je takođe pragmatično rešenje koje bi razdvojilo potencijalno veliki problem pitanja zaštite okoline koji prati topljenje i proizvodnju olova/cinka. U međuvremenu korist bi se dobila od zapošljavanja (rudarski poslovi mogli bi da zaposle 2000 ljudi) i u vidu skromnog doprinosa od tantijema. Uz dovođenje privatnih investicija u poslovanje postrojenja, ovo bi vremenom postalo mnogo značajnije. Osim toga, funkcionalni rudnici predstavljaju katalizator koji privlači investicije za istraživanje i mogu da dovedu do dodatne buduće proizvodnje.

4.33 Lignit. Uz uspešno sprovođenje reformske strategije da se iskop uglja postavi na komercijalnu osnovu, postojao bi značajan obim aktivnosti iskopavanja uglja koje bi bile uspešan i kritičan aspekt strategije za izvoz struje. Programu reformi bile bi potrebne

dodatne investicije, razdvajanje KEK-a na poslovne jedinice, kao i bavljenje restrukturiranjem radne snage.

4.34 Pošto poslovna struktura KEK-a ne dozvoljava transparentnu unutrašnju strukturu cena između poslova na iskopavanju uglja i proizvodnje struje, (konzervativne) procene transfernih cena za tekuće aktivnosti bile bi oko 5 evra po toni, ili 35 miliona evra godišnjeg prihoda. Strategija izvoza struje u kojoj je 30% proizvodnje lignita prodato za proizvodnju struje na domaćem tržištu a 70% za struju koja je namenjena izvoznom tržištu mogla bi da dovede do dodatne prodaje 5-7 miliona tona, ili 30-42 miliona evra godišnje ako ugljenokopi budu uspešno na vreme rehabilitovani, uz novi ugljenokop do 2008. godine.

4.35 *Magnezit*. Glavno tržište za raniju proizvodnju bila je Srbija, a u manjem stepenu Rusija, Poljska i Italija. Tržišta mogu takođe da postoje u Sloveniji i Bosni. Zatvaranje 1999. godine poklopilo se sa značajnom strukturnom promenom na tržištima magnezita istiskivanjem tradicionalnih proizvođača kaustičnog i sinter magnezita zbog pojave visokokvalitetnih i jeftinih proizvoda iz Kine. Zbog toga, proizvođači magnezita na Kosovu bili bi suočeni sa značajnom konkurencijom iz Kine. Najveće izgleda na uspeh ta proizvodnja bi imala pristupom na regionalna tržišta u regionu Mediterana i u Nemačkoj ukoliko bude uspostavljena konkurentna proizvodnja. Kupci u regionu su već iskazali interes, ali je ipak radno stanje ova dva postrojenja i dalje nepoznato.

Prepreke razvoju

4.36 **Oporavak rudarskog sektora ometaju četiri međusobno povezana faktora:** (i) potreba za privlačenjem značajnih finansijskih sredstava za ponovno otpočinjanje proizvodnje; (ii) neizvesna buduća politička i institucionalna situacija Kosova što odvraća investicije iz privatnog sektora, (iii) socijalna pitanja, zaštita okoline i pravna pitanja koja moraju da budu rešena da bi se privukli kvalitetni investitori i (iv) aranžmani upravljanja koji vode do divergentnih mišljenja unutar ključnih agencija oko strategija oporavka.

4.37 **Glavna smetnja rastu u ovom sektoru je to što proizvodnja ne može ponovo da počne ili da se oporavi bez velikih injekcija kapitala i tehničkih poboljšanja.** Tabela 4.2 pokazuje procene veličine potrebnog priliva. Da bi se privukle inostrane direktne investicije, ključna briga sa kojom se suočavaju privatni investitori je njihov rizik i finansijsko izlaganje. Uz izuzetak velikih rezervi lignita, drugi mineralni resursi na Kosovu su generalno od regionalnog interesa i pružaju skromne nivoe ekonomske dobiti pa stoga imaju i skromne nivoe investicionog rizika. Sledeći faktori značajno utiču na mišljenje stranih investitora koji procenjuju izgleda za poslovanje na Kosovu (i) jasna prava na iskopavanje i vlasništvo (zakonodavstvo u rudarstvu), (ii) atraktivni i konkurentni fiskalni uslovi (poreske obaveze), (iii) vlasništvo i kontrola poslovanja (zakonodavstvo u rudarstvu), (iv) politička stabilnost i transparentnost uprave (vladine institucije) i (v) raspoloživost infrastrukture.

Tabela 4.2: Procene potreba za inostranim direktnim investicijama (IDI) u rudarski sektor (miliona dolara)

Broj	Stavka	Procenjene IDI miliona dolara
1.	Lignit	50-175
	Oporavak kopova Dobro Selo i Belačevac	50-75
	Razvoj novog polja lignita	100
2.	Feronikal	23-250
	U slučaju da je postrojenje propisno zatvoreno	23
	U slučaju da je postrojenje iznenada zatvoreno uz pričinjenu štetu proizvodnim linijama	100-250
3.	Rudne rezerve olova i cinka (Trepča)	30
4.	Magnezit	Nema podataka

Izvor: Procene Svetske banke

4.38 **Koherentni pristup oporavku sektora još uvek nije razvijen a nisu donete ni ključne smernice i zakonodavstvo za razvoj.** Aranžmani upravljanja rudarskim aktivnostima su podeljeni između UNMIK-a i PIS. Ovo vodi sukobu strategija razvoja, dupliranju napora i paralizi odlučivanja o važnim socijalnim pitanjima i pitanjima zaštite okoline što preti da dovede do ometanja oporavka i privatizacije. Pošto Centralna regulatorna jedinica (CRU) – Direkcija za rudarstvo preduzima korake da formira nove kancelarije za (i) administraciju prava na iskopavanje minerala, (ii) praćenje i prijavljivanje proizvodnje minerala i (iii) prikupljanje i širenje geoloških informacija, Ministarstvo za trgovinu i industriju duplira neke zadatke. Iako se Kancelarija za energetiku nalazi između CRU i KEK-a, ona takođe odlaže ključne programe čiji je cilj javna bezbednost pri izmeštanju stanovnika koji su ugroženi klizištem koje je nastalo zbog iskopavanja lignita. Nasuprot ovoj pozadini, naponi usmereni na privatizaciju ne mogu da pomognu već su doveli do sukoba sa jednom ili više agencija u ovom vakuumu bez smernica. U tom cilju, najveći napredak je napravljen na programima koji su preduzimani deo po deo, a u nekim slučajevima bez punog odobravanja i budžetskih obaveza od strane vlasti. Novi Zakon o rudarstvu i smernice o razvoju industrije minerala koji se trenutno rade, obezbediće povoljno okruženje za investitore da mogu da se bave rudarstvom na Kosovu, ali je administrativna reforma preko potrebna.

4.39 **Pošto većinu sektora čine bivša društvena preduzeća, imovina je trenutno poverena KTA i namenjena za privatizaciju koja je do sada odlagana.** (vidi Poglavlje 3). Napredak programa privatizacije u ovoj fazi, posebno bez rešenja gore pomenutih pitanja, rizikuje da budu privučeni spekulanti koji ne moraju obavezno da imaju nameru da imovinu ponovo uključe u proizvodnju. Takav proces dovodi do značajnog rizika i dugoročnih posledica za oporavak sektora.

4.40 **Uz pretpostavku da je okvir donet, postoje i socijalni faktori i faktori zaštite okoline koji ne doprinose povoljnom okruženju i ukoliko ne budu rešeni takođe će da obeshrabre kvalitetne privatne investitore.** Prvo, vlasti moraju da se pozabave prestrukturiranjem radne snage u mnogim preduzećima, pre svega u Trepči i KEK-u.

Restrukturiranje radne snage je najakutniji problem u Trepči gde je takođe najveći i rizik od socijalnih nemira i etničke nesloge. Tamo je trenutno registrovano 9500 lica koja imaju status sadašnjih ili bivših radnika Trepče. Postoji privremeni program koji obezbeđuje stipendije i delimične plate za oko 4000 radnika. Sve isplate su striktno privremena mera koja je uvedena od jula 2003. do juna 2004. godine. Procenjuje se da u rudarskom poslovanju KEK-a ima najmanje 50% viška radne snage od trenutno zaposlenih 4000 radnika. Dodatno restrukturiranje će i posle toga da bude potrebno u skladu sa tehnološkim poboljšanjima. Situaciju dodatno usložnjava potreba izmeštanja obližnjeg sela koje se nalazi na pravcu budućeg razvoja¹¹.

4.41 Postoji nekoliko pitanja nasleđa u vezi sa zaštitom okoline, pre svega u Trepči i ugljenokopima. Pitanja zaštite okoline u Trepči odnose se na (i) rudarske poslove i (ii) preradu. Kada se radi o rudarstvu postoje oblasti sa napuštenim odlagalištima jalovine a iz njih i iz rudnika se cede kisele vode. Kada se radi o preradi rude, postrojenja su zatvorena zbog opasnosti po okolinu vezano sa zagađenjem teškim metalima zemljišta i vode. U slučaju lignita, postoji atmosferska emisija od nekontrolisanog sagorevanja značajnih količina lignita u kopovima kao i u naslagama pepela (ostatak sagorevanja lignita) koji nije propisno odlagan. Konačno, sleganje zemljišta oko sadašnjih kopova uzrokuje klizišta i skretanje tokova podzemnih voda. Sadašnji predlozi da novi investitori preuzmu punu odgovornost za nasleđenu situaciju u vezi uticaja na okolinu verovatno će dodatno da obeshrabre dotok investicija.

4.42 U slučaju industrije drobljenog kamena i građevinskog materijala ograničenja su slična onima s kojima se sreću sva društvena preduzeća. Naročito se licencirani proizvođači suočavaju sa nelojalnom konkurencijom proizašlom zbog neformalne proizvodnje građevinskog materijala¹². Nelicencirani kosovski proizvođači koji se smatraju “nelegalnim” proizvođačima, slični su zanatskom rudarstvu u drugim delovima sveta.

4.43 Konačno, pošto je to energetska intenzivna industrija, oporavak rudarskog sektora zavisi od obezbeđivanja pouzdanog napajanja strujom. Kao što smo videli, energetska sektor trenutno to ne može da obezbedi. Alternative kao što su direktni

¹¹ Osim ako se ne preduzmu mere u vezi održavanja i uklanjanja jalovine, rudnik je dostigao svoju fizičku granicu. Ipak, uklanjanje jalovine zahteva izmeštanje obližnjeg sela. Osim toga, trenutna strmina padina kopa je daleko veća od bezbednosnih standarda EU. I selu i kopu prete dodatna klizišta koja mogu da prekinu kritično snabdevanje lignitom i/ili povrede stanovnike. Dok izmeštanje ne bude završeno, rudnicima prete nastavak klizanja zemljišta koje može privremeno da prekine snabdevanje lignitom. Elektrane imaju zalihe lignita za dve nedelje.

¹² Ovo je utvrđeno u toku intervjua sa predstavnicima industrije, a to takođe potvrđuju nalazi o proceni investicione klime razmatrani u Poglavlju 2.

ugovori sa dobavljačima u susednim zemljama koje su priključene na mrežu Jugoistočne Evrope (SEE) REM tek treba da budu razvijene.

Preporuke smernica

4.44 Da zaključimo, Kosovo ima ekonomske rezerve minerala koje čak i u kratkoročnom periodu imaju potencijal da poprave izgled regionalnog zapošljavanja kroz sprovođenje privremene strategije rehabilitacije. Srednjoročno, sektor bi mogao da postane motor razvoja ukoliko uspešno bude sprovedena industrijska strategija čiji je cilj privlačenje privatnih investicija za obnovu sektora.

4.45 Ovaj privremeni period otvara prozor mogućnostima u kojima bi vlasti trebalo da urade sledeće:

- Pобољшanje koordinacije između UNMIK-a, PIS i donatora i definisanje zajedničke vizije za razvoj sektora minerala, a smernice bi trebalo da budu integrisane sa strategijama za energiju, čovekovu okolinu i socijalnu strategiju.
- Razvoj odgovarajućih zakona i propisa za razvoj sektora minerala koji: obezbeđuju sigurnost zakupa i sistem licenciranja za istraživanje, razvoj i eksploataciju minerala. Zakoni bi trebalo da naglase dominaciju privatnog sektora kao nosioca posla u rudnicima i ulogu države kao regulatora.
- Uspostavljanje moderne katastarske službe u cilju obezbeđivanja izdavanja i registracije prava na korišćenje rudnika.
- Ojačavanje institucionalnih i tehničkih kapaciteta u cilju upravljanja sprovođenjem regulatornog okvira. Naročito, rešavanje kritičnih socijalnih pitanja, pitanja zaštite okoline i bezbednosti, kao što su pitanja prestrukturiranja radne snage u Trepči i KEK-u, izmeštanja sela u blizini ugljenokopa i sprovođenje strategija rehabilitacije za ponovno uspostavljanje rudarske proizvodnje u Trepči i KEK-u.
- Nastavljanje dobro vođene i oprezne strategije privatizacije sa velikom pažnjom koja se poklanja potrebi privlačenja kvalitetnih investitora u sektor. Uzimanje u obzir Feronikla kao prioritnog kandidata.
- Potrebni su usklađeni napor da se uvedu podsticaji da neformalni proizvođači drobljenog kamena legalizuju svoju proizvodnju, plaćaju tantijeme i posluju u skladu sa zahtevima zaštite okoline i drugim regulatornim standardima.
- Sveobuhvatna analiza sektora građevinskog materijala trebalo bi da popuni prazninu u bazi geoloških informacija sa novim geološkim mapama izvora građevinskog materijala i da razvije, prema lokaciji, inventar kvaliteta i količine proizvodnje građevinskog materijala.

D. SEKTOR POLJOPRIVREDE

Istorijat i novija događanja

4.46 **Kosovo je bogato plodnim zemljištem i ima umerenu klimu koja je pogodna za poljoprivrednu proizvodnju.** Iako je suočena sa malim farmama, niskom

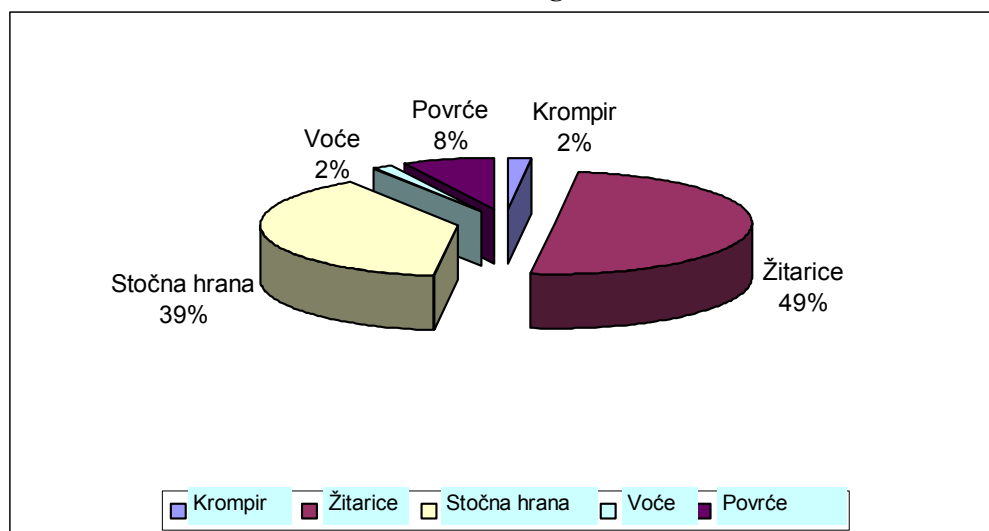
produktivnošću i odsustvom savetodavnih službi, procenjuje se da poljoprivreda ipak učestvuje sa jednom trećinom u bruto nacionalnom dohotku Kosova, zapošljava dve trećine stanovništva i učestvuje sa oko 18% u ukupnoj vrednosti izvoza. Šok koji je po domaću proizvodnju uzrokovao sukob, doveo je do zavisnosti od uvoza poljoprivrednih proizvoda i hrane, koji nastavlja da predstavlja intenzivnu konkurenciju domaćim proizvođačima. Imajući u vidu bogatstvo plodnog zemljišta i obilje radne snage koja radi u sektoru poljoprivrede, ovaj sektor bi mogao da bude potencijalni izvor razvoja. Ipak, produktivnost, prinosi, kvalitet i pouzdanost snabdevanja su samo neka od pitanja koja moraju da budu uzeta u obzir pre nego što sektor može da bude konkurentan proizvodima proizvedenim u susednim zemljama. Ovo je elaborirano u delu koji se bavi ograničenjima razvoja. Zatim su razmotreni izgledi da se ovaj sektor razvije u srednjoročnom periodu pre razvoja niza preporuka iz smernica.

4.47 Sektor je mnogo pretrpeo u toku sukoba pošto je većina kapitala, mehanizacije i stočnog fonda uništena. Do revitalizacije je došlo zahvaljujući prilivu sredstava iz dijaspore i hitnih intervencija koje su finansirali donatori u cilju ponovnog uspostavljanja stočnog fonda, opravke i nabavke nove mehanizacije i izgradnje kapaciteta poljoprivrednih institucija. Od tada, poljoprivredna proizvodnja je ponovo pokrenuta i sektor je pokazao znake oporavka i ekspanzije. Ipak, ukupna zasejana površina je opala za 7% između 1998. i 2001. godine, a procenjuje se da je ukupan broj ovaca i stoke u ovom periodu opao za 53% odnosno 65%.

4.48 Poljoprivredni kombinati koji su dominirali u poljoprivrednom sektoru pre 1999. godine su propali. Oni su primenjivali tehnike intenzivnog kapitala i proizvodili su artikle za tržište SFRJ. Oni su takođe bili glavni snabdevač poljoprivrednim sirovinama. Sada je većina društvenih preduzeća propala, a u mnogim slučajevima zemljište je ostalo neobrađeno. Oko 12% ukupnog poljoprivrednog zemljišta (od čega 75% otpada na pašnjake i neobrađeno zemljište) je u vlasništvu 23 poljoprivredna kombinata. Oni koji još uvek rade imaju manjak radne snage, nedostaju im sredstva i oprema, a proizvodnja im je neefikasna sa malim kapacitetima.

4.49 Velika većina poljoprivrednog zemljišta i stočnog fonda je u vlasništvu privatnog sektora: oko 88% odnosno 95%. Male farme sa osnovnom proizvodnom tehnologijom, koje proizvode prvenstveno za kućne potrebe, dominiraju u poljoprivrednoj proizvodnji. Sedamdeset procenata domaćinstava poseduje zemljište prosečne veličine 3,5 hektara. 15 do 20% su polukomercijalne farme sa oko 5 hektara, a 10% su potpuno specijalizovani komercijalni proizvođači. Trenutna struktura useva na Kosovu prikazana je na slici 4.1.

Slika 4.1: Struktura useva na Kosovu 2001. godine

Izvor: Statistički zavod Kosova, 2001. godina

Srednjoročni izgledi

4.50 **Slabi su izgledi da će Kosovo da ima komparativnu prednost u proizvodnji većeg obima jeftinih artikala kao što su žitarice. Mnogo je verovatnije imajući u vidu mala imanja, da povrće, meso i živina obezbede izgleda za razvoj.** Iako žitarice (pšenica i kukuruz) ostaju dominantni usevi na Kosovu, ukupna proizvodnja je u padu od 1990-tih (pšenica je opala za 25% između 1989. i 2001. godine, a kukuruz za 19% od sredine 1990-tih do 2001. godine), delimično zbog gubitka mehanizacije što je ekstenzivnu poljoprivrednu proizvodnju učinilo neekonomičnom. Ono gde mi vidimo razvoj u domaćoj proizvodnji, kao i izvoz u na tržište EU i regionalna tržišta, je voće, povrće, životinjski proizvodi i vino. Povrće je u izvozu poljoprivrednih proizvoda i hrane učestvovalo prosečno sa 64% i sa oko 10,5% ukupnog izvoza, a najveći trgovinski partneri su Albanija, Italija i Nemačka.

4.51 **Razvoj sektora proizvodnje hrane je najbrži pristup i pristup koji najviše obećava za razvoj poljoprivrednog privatnog sektora, a ovo će u prvom momentu da zavisi od poboljšanja uslova za nastajanje polukomercijalnih i komercijalnih farmera.** U toku poslednjih par godina, došlo je do porasta u poljoprivredno prerađivačkim aktivnostima privatnog sektora, a to se uglavnom odnosi na: voćne

sokove, živinu, mlinove i pekare, klanice i male mlekare¹³. Izgledi za poljoprivredni sektor računaju na rast u komercijalnoj i polukomercijalnoj proizvodnji i u sektoru prerade poljoprivrednih proizvoda ili u sektoru hrane.

4.52 Može da se očekuje da će dalji razvoj da stvori nove poslove za farmere u lancu snabdevanja. Da bi se obezbedilo da farmeri budu uključeni u lanac nabavke, moraju da budu obezbeđene potrebne pomoćne i prateće službe u cilju poboljšanja produktivnosti. Potrebno je da lokalna udruženja takođe budu bolje organizovana ako se želi da mogu da odgovore ovim mogućnostima. Jedan poljoprivredni proizvođač sa punim radnim vremenom može indirektno da stvori još 3 do 4 radna mesta, što ako se radi o odgovoru na zadovoljavanje domaćih zahteva može da dovede do dodatnih 100000 do 150000 radnih mesta. Neki podsektori koji već pokazuju znake rasta i potencijalne komparativne prednosti su:

- Proizvodnja povrća, posebno krompira
- Proizvodnja mesa, i
- Sektor živinarstva i proizvodnja jaja.

4.53 Iako još uvek nedokazano, istraživanja tržišta u proizvodnji voća, vinogradarstva, mlekarstva i proizvodnje za posebna tržišta: med, cveće, pečurke, medicinsko i začinsko bilje i ovčiji sir, sugerišu da ima potencijala da Kosovo izvozi u ovim podsektorima.

Smetnje razvoju

4.54 **U ovom trenutku poljoprivredna produktivnost i prinosi su niski, što je rezultat malih farmi, nedostatka struke i slabog korišćenja ulaznih podataka.** Suočeni sa potrebom da štede novac da bi kupili stoku za svoje farme, mnogi farmeri su smanjili korišćenje inputa. U slučaju farmera koji proizvode mleko, hrana slabog kvaliteta dovodi do slabih rezultata u zimskim mesecima. Bilo je nekih poboljšanja u proizvodnji i prinosu useva, koji su povećani na 3 tone po hektaru. Male farme znače da farmeri ne mogu da koriste prednosti ekonomije obima, npr. pri korišćenju mehanizacije. Ovo je posebno slučaj sa rasprostranjenim jeftinim žitaricama, ali je takođe ograničavajući faktor u povećanju proizvodnje povrća i voća. U mnogim slučajevima je čak i osnovno poznavanje proizvodnje ograničeno, a pristup stručnom znanju i poznavanju tržišta što je preduslov za proizvodnju kvalitetnih proizvoda koji mogu da budu konkurentni na izvoznim tržištima je najveća prepreka poljoprivrednoj proizvodnji. Na primer, ustanovljeno je da proizvođači stoke imaju ograničeno znanje o najjeftinijim načinima prehrane i veterinarskim potrebama što je dovelo do prinosa mleka od 1500 litara po kravi godišnje.

¹³ Postoji oko 1350 registrovanih proizvođača u sektoru hrane, napitaka i duvana.

4.55 Društvena preduzeća ne igraju više kritičnu ulogu u obezbeđivanju otkupnih mesta, informacija o cenama, standarda kontrole kvaliteta i poljoprivrednih inputa, a javni i privatni sektor tek postepeno popunjavaju vakum. Organizacije proizvođača, prerađivača i trgovaca su nedavno uspostavljene, mnoge više vođene finansijskom pomoći od donatora, a manje potrebama tržišta u okviru konkretne aktivnosti. Vrlo malo udruženja je bilo uspešno u pružanju pomoći u vidu nabavke sirovina, pomoći u proizvodnji, pristupa kreditima, marketingu proizvoda, obuci i drugim aktivnostima. Nedavna anketa je pokazala da skoro polovina svih farmera nikad nije dobila nikakvu vrstu savetodavnih usluga. Uz veću organizaciju sektora, fiksni troškovi sticanja tehničkih informacija i najbolje prakse se dele među proizvođačima. Uz nedovoljne informacije o tome kako da se poboljša kontinuitet snabdevanja i kvalitet proizvoda, većina farmera se i dalje bavi poljoprivredom za sopstvene potrebe.

4.56 Uvoz poljoprivrednih proizvoda koji dobijaju proizvođačke i izvozne subvencije stavlja kosovske farmere u neravnopravnu situaciju. Tabela 4.3 pokazuje vrednost uvoza poljoprivrednih proizvoda iz regiona. Proizvođačke subvencije i izvozne subvencije za poljoprivredu daju se u mnogim zemljama iz kojih proizvodi potiču. Na primer, kada se radi o mleku, subvencije u iznosu od 8.5, 6.6 i 6.0 centi po litru daju se u Crnoj Gori, Sloveniji i Srbiji. Subvencije u poljoprivredi u susednim zemljama omogućavaju bolji kvalitet proizvoda koji po nižim cenama ulaze na tržište Kosova.

Tabela 4.3: Uvoz na Kosovo po vrsti i zemlji porekla (miliona evra)

Uvoz	2002. godina	2003. godina ¹	Poreklo
Poljoprivredni proizvodi i hrana	97.76	86.58	
Živa stoka; životinjski proizvodi	20.06	16.39	Austrija, Bugarska, BJRM, Nemačka, Grčka, Mađarska, Poljska, Slovenija, Srbija, SAD
Povrće	11.51	13.25	Ekvador, BJRM, Grčka, Italija, Srbija, Šri Lanka, Turska
Životinjske ili biljne masti i ulja i njihovi proizvodi; gotove jestive masti; životinjski ili biljni voskovi	2.85	2.92	Bugarska, BJRM, Grčka, Srbija
Gotove namirnice, napici, alkoholna pića i sirće, duvan i prerađene zamene duvana	63.34	54.02	Austrija, Hrvatska, BJRM, Grčka, Srbija, Slovenija, Turska
Uvoz nepoljoprivrednih i neprehrambenih proizvoda	234.96	182.43	
Ukupno	332.72	269.01	

Napomena 1/ Podaci do trećeg kvartala 2003. godine.

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i seoskog razvoja, Služba za smernice u poljoprivredi, (ASPAUK).

4.57 Kosovo nije u stanju da ispuni bezbednosne, sanitarne i fitosanitarne i druge zahteve za prehrambene proizvode. Osnovni zahtevi su postavljeni, ali od sve veće

važnosti su zahtevi privatnih kupaca, koji su često veći od javnih bezbednosnih standarda i uključuju dodatne specifikacije koje se odnose na kvalitet, pakovanje, količinu i pouzdanost isporuke. Standardi privatnog sektora su deo konkurentne strategije vodećih učesnika na tržištu koji povećavaju razliku među proizvodima. Ispunjavanje ovih standarda ostaje i dalje izazov.

4.58 Iako je kreditiranje značajno poraslo, samo 2% svih kredita koje su dale komercijalne banke u 2002. godini dato je poljoprivrednom sektoru. Glavni problem je nedostatak kvaliteta investicionih projekata i rizik koji prati pozajmice poljoprivrednom sektoru. Pored toga, samo ograničeni opseg finansijskih sredstava je u ponudi, a samo malo je namenjeno za kreditne potrebe poljoprivrednih preduzeća. Kredit se daje bilo u obliku velikih zajmova za velike proizvođače, ili veoma malih zajmova, uz visoku kamatu i u vidu mikro finansijskih zajmova za sezonske aktivnosti. Oni koji su zastupljeniji na tržištu pre dolaze do kredita za veće poljoprivredne prerađivače.

4.59 Konačno, problemi koji se pominju i na drugim mestima u izveštaju, kao što su teškoće u privlačenju inostranih direktnih investicija, neizvesan status društvenih preduzeća i ograničenja koja oseća sektor malih i srednjih preduzeća, važe i za sektor poljoprivrede. Posebno, nepotpuna rehabilitacija seoskih puteva, mreža za navodnjavanje, a za poljoprivredne prerađivače i energetski sektor, povećavaju troškove proizvodnje. Pored toga, nerešeno pitanje administracije i vlasništva nad zemljištem ograničava odluke poljoprivrednih proizvođača u vezi investicija, ograničava tržište zemljišta i uzrokuje probleme u pristupu kreditima.

Preporuke smernica

- Transfer tehničkog znanja je potreban da bi se povećala produktivnost, proizvodni kapaciteti i povećala konkurentnost domaćih proizvođača i firmi koje se bave preradom poljoprivrednih proizvoda. Javni sektor bi trebalo da se uzdrži od pokretanja univerzalne pomoćne službe za sve farmere. Pre bi fokus trebalo da bude stavljen na olakšavanje ulaska stranih poljoprivrednih prerađivača koji tipično obezbeđuju relevantne informacije, kao odgovor na informacione potrebe koje zahteva sektor komercijalnih farmi.
- Poboljšanje kapaciteta potrebnih za bezbednost hrane i onih koji se bave problemima standarda obezbeđujući da budu doneti i sprovedeni odgovarajući propisi, uključujući sprovođenje Zakona o veterini, Zakona o semenu i Zakona o zaštiti bilja.
- Inkorporisanje posebnih poljoprivrednih zaštitnih mera u trgovinskim aranžmanima i Zakona o carini da bi se uzeli u obzir slučajevi nelojalne konkurencije iz uvoza poljoprivrednih proizvoda. Ovo bi trebalo da budu konkretne vremenski ograničene kontra mere, slične onima koje su iznete u Sporazumu o poljoprivredi Svetske trgovinske organizacije.
- Završetak rehabilitacije i moguće proširenje seoske infrastrukture uključujući seoske puteve, navodnjavanje i energetski sektor.

- Potreban je razvoj zdravog sistema administracije zemljišta podržavanjem stvaranja i sprovođenja vlasničkih prava, programa za prava posedovanja i registraciju, mehanizama za transfer prava na zemljište, rešavanja sporova i prikupljanja prihoda

E. SEKTORSKI ZAKLJUČCI

4.60 Da zaključimo, postoji izvestan broj prepreka s kojima se suočavaju sva tri sektora. Dok postoje izgledi za oporavak i rast predvođen izvozom, biće potrebni suštinski napredak uz rehabilitaciju, reforma kao i povoljna spoljna klima. Značajnija zarada od izvoza može vremenom da se očekuje u sektorima rudarstva i energetike, ali s obzirom na potrebne značajne investicije, najverovatnije da će bezbednost imovine i politička stabilnost da budu preduslovi. U sektoru poljoprivrede već postoje znaci oporavka sa povećanjem proizvodnje i preradom poljoprivrednih proizvoda. Traganje za zajedničkim poduhvatima i vezama sa stranim firmama maksimiziraće prilike za tehnološkim poboljšanjima koja su potrebna da bi kosovski proizvođači postali produktivniji i konkurentniji u regionu.

5. DEJSTVO NA TRŽIŠTE RADA

A. UVOD

5.1 **Čak i uz relativno povoljno poslovno i trgovinsko okruženje, zvanične ankete uporno pokazuju visoku stopu nezaposlenosti na Kosovu.** Ankete o radnoj snazi (LFS) iz 2001. i 2002. godine ukazuju da je oko 50 procenata radne snage bilo nezaposleno tih godina.⁴⁵ Tako visoke stope nisu nov fenomen: stopa nezaposlenosti bila je procenjena na 36 procenata u 1990. godini i 68 procenata na kraju decenije. Pa ipak, stopa je i dalje visoka u poređenju sa drugim zemljama Jugoistočne Evrope, uprkos relativno malim porezima na plate i fleksibilnom tržištu rada. Sezonski poslovi u sektoru poljoprivrede i neformalno tržište amortizuju dejstvo zvanične nezaposlenosti, a za mnoga domaćinstva pristup doznakama od članova porodice olakšava uticaj na prihod.

5.2 Analiza koja sledi zaključuje da uz uzimanje u obzir sezonskog i neformalnog rada nalazimo da bi zvanična brojka bila manja na sezonski prilagođenu procenu nezaposlenosti između 23 i 33 procenata.⁴⁶ Nezaposlenost je uglavnom dugoročna, a nezaposlene čine uglavnom žene, mladi i slabije obrazovana lica. Nezaposlenost još uvek nije posledica prestrukturiranja radne snage već nedovoljne potražnje na strani formalnog sektora. U drugom delu ovog poglavlja ispitujuemo institucije i zakonski okvir tržišta rada kako bismo procenili fleksibilnost tržišta rada, pre nego što detaljnije razmotrimo pitanje nezaposlenosti mladih i izvedemo neke zaključke i preporuke za politiku u završnom delu.⁴⁷ Ključna poruka je da se tržište rada smatra relativno fleksibilnim tako da politika treba da se skoncentriše na stvaranje rasta i novih poslova, umesto na aktivne politike tržišta rada za koje nije verovatno da bi imale pozitivan efekat osim u slučaju rasta proizvoda.

⁴⁵ Nedostatak podataka prema vremenskom kretanju jasno ograničava analizu, naročito nepostojanje anketa i administrativnih podataka o zaposlenosti i platama između 1990.-1999. godine. Ankete o radnoj snazi iz 2001. i 2002. godine predstavljaju najbolji uvid u funkcionisanje tržišta rada i dimenzije nezaposlenosti. One su primarni izvor upotrebljen u ovom poglavlju.

⁴⁶ Anketa o merenju životnog standarda (LSMS) iz 2000. godine, anketa Riinvesta iz 2002. godine i studija Svetske banke o neformalnom tržištu iz 2003. godine, koju je sproveo Prism Research sa neprilagođavanom stopom nezaposlenosti od 30 procenata

⁴⁷ za dodatne analize kosovskog tržišta rada videti Svetska banka (2003. godine).

B. IZLAZNI PODACI SA TRŽIŠTA RADA

Velika, uporna nezaposlenost opstaje uprkos povećavanja prilika za zapošljavanje

5.3 **Imali smo povećanje formalnog zaposlenja od kraja sukoba iznad nivoa sa kraja 1980-ih.** Ne-sezonsko zapošljavanje izmereno u LFS iz 2002. godine iznosilo je oko 255,000 radnika, u poređenju sa 243,000 u 1989. godini. Skoro 50 procenata tih poslova su u javnom sektoru od zaposlenih u privatnom sektoru, većina je zaposlena u malim i srednjim preduzećima: 91 procenata radi u firmama sa devet ili manje zaposlenih, a 64 procenata su u sektoru poljoprivrede.

5.4 **U isto vreme, nezaposlenost je ostala visoka, čak i prema regionalnim standardima.** Nezaposlenih ima 258,000. Prema LFS, stopa nezaposlenosti koristeći standardnu definiciju Međunarodne organizacije rada (ILO) bila je 47 procenata u 2002. godini, skoro pedeset procenata viša od stope u Makedoniji i znatno viša nego u drugim balkanskim zemljama.⁴⁸⁴⁹

5.5 Nezaposlenost je naročito teško izmeriti na Kosovu. Anketa o aktivnostima u neformalnom sektoru na Kosovu otkrila je da stanovnici Kosova misle o radu u suštini kao formalnom zaposlenju (tj. sa sigurnom i redovnom platom). Rezultat toga je da mnogi ne smatraju da “rade” iako bi se računali kao zaposleni u standardnoj analizi tržišta rada. Od anketiranih, otprilike polovina je radila u neformalnom sektoru prema dva kriterijuma neformalnosti, (i) da li su imali potpisan ugovor (ii) da li je preduzeće bilo registrovano. Oni su bili angažovani u raznim neformalnim delatnostima od kojih je najčešća gajenje useva u bašti ili privatnom placu, a otprilike jedna trećina neformalnih poslova bila je u malim, neregistrovanim preduzećima. Ovo navodi na to da približno isti broj radi u neformalnom zaposlenju kao i u formalnom

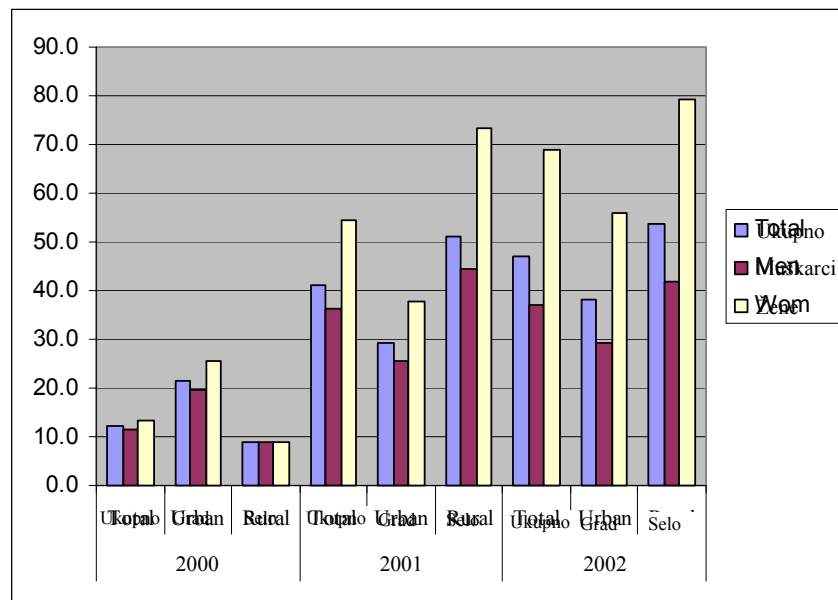
5.6 Kao što se može očekivati, s obzirom na prevlast sektora poljoprivrede na Kosovu, nezaposlenost je izrazito sezonska. Grafikon 5.1 upoređuje rezultate podataka iz Ankete o merenju životnog standarda (LSMS) iz juna 2000. godine sa podacima LFS iz zime 2001. i 2002. godine. Poređenje stope nezaposlenosti na selu iz decembra i juna pokazuje da je u letnjim mesecima nezaposlenost tek 10 procenata, dok zimi raste na 40 i 50 procenata. Neke razlike možda su nastale usled različitih upotrebljenih pristupa anketi,

⁴⁸ Stope nezaposlenosti prema LFS bile su prilagođene tako da ne računaju kao nezaposlene ona lica čiji se jedini način traženja zaposlenja sastojao od toga “što su registrovani u zavodu za zapošljavanje”. Definicija nezaposlenih lica koja je upotrebljena je ta da je dato lice uzrasta sposobno za rad, da nije zaposleno, da traži posao tokom prethodne četiri nedelje i da je na raspolaganju za rad.

⁴⁹ Stope nezaposlenosti iz LFS u drugim balkanskim zemljama krajem 1990-ih godina bile su 16.9 procenata u Bugarskoj, 15.1 procenata u Hrvatskoj i 12.6 procenata u SCG. Videti Vodopivec (2002. godine) i u BJR Makedoniji u 2002. godine bila je 32 procenata, Svetska banka (2003. godine).

ali u urbanim sredinama, mnogo je manja razlika između stopa nezaposlenosti merenih u tri ankete. (Iako je nezaposlenost i dalje veća u 2001. i 2002. godini).

Grafikon 5.1: Sezonski karakter u stopi nezaposlenosti u selima i gradovima, 2000. do 2002. godine

Izvor: LSMS jun 2000. godine, LFS novembar/decembar 2001. i 2002. godine.

5.7 Procene Svetske banke prilagođavane zbog sezonskog karaktera i domet neformalnosti doveli su do alternativne stope nezaposlenosti od između 23 i 33 procenata u 2002. godini. Alternativne procene načinjene su uz prilagođavanje zbog činjenice da podaci LFS daju nezaposlenost u njenom sezonskom vrhuncu i uz korišćenje rezultata iz studije o neformalnosti koji pokazuju da se anketirani prilagođavaju onima koji rade u neformalnom sektoru koji (i) možda nisu bili uvršteni kao učesnici u radnoj snazi (ii) ako su bili uvršteni, bili su klasifikovani kao nezaposleni.

Mladi i njihovo nisko učešće u radnoj snazi

5.8 Stanovništvo Kosova jedno je od najmlađih u Evropi: jedna trećina mlađa je od 15 godina, a otprilike polovina mlađa je od 24 godine. Samo oko 6 procenata stanovništva starije je od 65 godina. Veliki rast stanovništva posle Prvog svetskog rata zastao je 1990-ih godina. Etničke i političke tenzije u regionu dovele su do smanjenja plodnosti, povećane smrtnosti i navele su mnoge pojedince da emigriraju. Pa ipak, veruje se da je stopa prirodnog priraštaja jedna od najviših u Evropi, a manji rast stanovništva tokom 1990-ih možda je prema tome samo privremeni fenomen.

5.9 Stopa učešća radne snage je izuzetno niska, čak i prema regionalnim standardima. U 2002. godini, stopa je procenjena na 41 procenata, a samo 27 procenata za žene. Prema podacima LFS, stopa učešća takođe je niža u gradskim sredinama. Obrazovanje je važna determinanta učešća radne snage, što nije iznenađujuće, verovatnoća učešća raste sa svim nivoima obrazovanja.

5.10 Analiza rezultata LFS dozvoljava otkrivanje sastava registrovanih nezaposlenih, otkrivajući da je 2002. godine samo oko 29 procenata onih koji su bili registrovani kao nezaposleni stvarno i bilo nezaposleno prema definiciji ILO. Postoje podsticaju za registrovanje, čak i ako neko radi neformalno, pošto pristup socijalnoj pomoći zahteva od korisnika da budu registrovani u zavodu za zapošljavanje. Prema tome, oko 154,000 bi se smatralo nezaposlenima prema definiciji ILO, ali je utvrđeno da nisu dolazili u zavode za zapošljavanje radi registrovanja u svojstvu nezaposlenih. Videti boks 5.1.

5.11 Nalazimo da je broj obeshrabrenih radnika više nego prepolovljen sa 18,000 u 2001. godini na 7,000 u 2002. godini. Obeshrabreni radnici su oni koji (i) nisu zaposleni, (ii) nisu na raspolaganju (sposobni ni spremni) za rad, (iii) žele da rade, ali (iv) ne traže posao jer misle da nema odgovarajućeg posla za njih. S obzirom na to da je u ovom periodu broj nezaposlenih povećan sa 159,000 na 228,000, to ukazuje da su obeshrabreni radnici jednostavno postali nezaposleni.

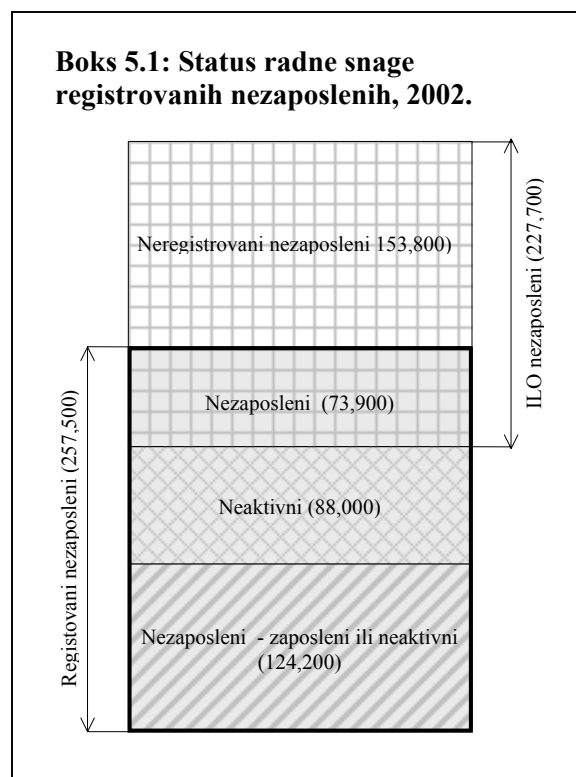

Tabela 5.1: Karakteristike tržišta rada, 2002. godine

2002. godine	
Stopa nezaposlenosti (u %)	47.2
Muškarci	36.9
Žene	68.9
Uzrast 15-19 godina	79.4
Uzrast 20-24 godina	69.0
Nezaposlenost mladih (udeo u ukupnom broju nezaposlenih)	40.6
Dugotrajni nezaposleni (udeo u ukupnom broju nezaposlenih)	73.1
Stopa učešća radne snage (u %)	41.3
Muškarci	55.5
Žene	26.9

Napomena: Dugotrajna nezaposlenost traje duže od 1 godine.

Izvor: Procena Svetske banke zasnovana na LFS, 2002. godine .

Dugotrajna nezaposlenost, žene i omladina su nesrazmjerno prisutni u broju nezaposlenih

5.12 **Kao što Tabela 5.1 pokazuje, dugotrajna nezaposlenost je najčešći slučaj kod nezaposlenosti: podaci LFS ukazuju da je 73 procenata bez posla duže od 1 godine.** Od nezaposlenih, 47 procenata je nezaposleno između 2 i 4 godine, a daljih 25 procenata je nezaposleno duže od 4 godine. Podaci iz 2001. godine otkrivaju da od onih koji su ranije radili, 36 procenata je bilo poslednji put zaposleno pre 1999. godine. S obzirom na to da se izgledi za nalaženje posla uglavnom smanjuju tokom perioda nezaposlenosti, rešavanje slabe mobilnosti nezaposlenosti predstavlja problem za politiku Vlade.

5.13 Kod žena postoji izuzetno visoka stopa nezaposlenosti: skoro 70 procenata žena bilo je nezaposleno 2002. godine. Stopa je još gora za mlade žene: u starosnoj grupi između 15 i 24 godina, iznosi skoro 95 procenata u gradskim sredinama. Uopšteno rečeno, nezaposlenost omladine je karakteristično obeležje tržišta rada. Skoro 41 procenata nezaposlenih na Kosovu je u starosnoj grupi od 15 do 24 godina (i muškarci i žene) a 88 procenata po prvi put traži posao. Stopa nezaposlenosti mladih je otprilike duplo veća nego stopa kod odraslih.⁵⁰

5.14 Što je veći obrazovni stepen radnika, veća je stopa njihove zaposlenosti odnosno niža je stopa njihove nezaposlenosti. Od onih sa nezavršenom osnovnom školom, stope nezaposlenosti su 66, odnosno 64 procenata. Sa svakim novim završenim stepenom obrazovanja, stopa nezaposlenosti u proseku opada. Od onih sa završenom višom školom ili fakultetom, stopa nezaposlenosti je samo 33, odnosno 10 procenata. Iako je u gradskim sredinama stopa nezaposlenosti niža (50 procenata) među onima sa nezavršenom školom u poređenju sa završenim osnovnim obrazovanjem (62 procenata).

5.15 Međutim, verovatnoća nezaposlenosti je nešto veća za 6 procentnih poena za druge manjine osim Srba u gradskim sredinama i za 8 procentnih poena za Srbe, u seoskim sredinama. **Ne postoje statistički značajne razlike prema etničkoj pripadnosti koji bi određivali verovatnoću zapošljavanja.**

Prestruktuiranje tržišta rada

5.16 **Otpuštanja se odnose samo na dva procenata nezaposlenih, tako da nezaposlenost nije rezultat prestrukturiranja SOE.** Na Kosovu, gde je sektor javnih preduzeća bio u opadanju najmanje prethodnu deceniju, problemi prestrukturiranja radne snage još nisu narasli do iste veličine kako što je već bio slučaj u drugim zemljama Istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza. Međutim, odlaganje prestrukturiranja SOE i POE znači da pitanje prekomernog broja radnika u mnogim od njih, tek treba da bude

⁵⁰ Podaci su iz LFS 2001. godine, videti Svetsku banku (2003. godine) (Kolev).

rešavano. Kao što ćemo da vidimo u sledećem poglavlju, preveliki broj radnika u KEK-u i potreba za rešavanjem viška radne snage koja se još uvek vodi u evidenciji rudnika olova i cinka je problem za revitalizaciju sektora energetike i rudarstva.

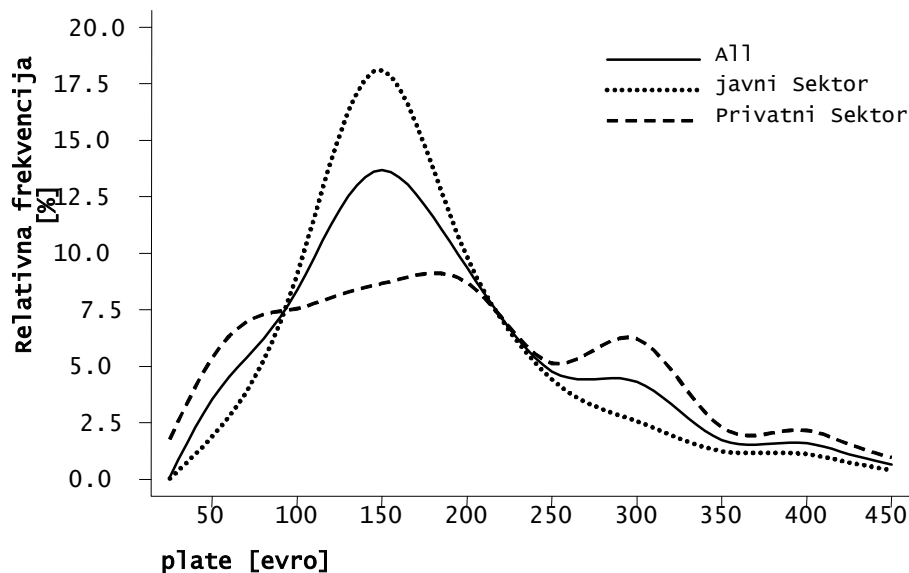
C. INSTITUCIJE TRŽIŠTA RADA

5.17 Tržište rada koje dobro funkcioniše može da pomogne i osigura da rast bude takav da zahteva radnu snagu, da radnici budu raspoređeni na poslove na kojima će njihove sposobnosti da budu iskorišćene na najproduktivniji način i da su dati tačni signali za investiranje u ljudski kapital. Institucije tržišta rada imaju da odigraju ulogu u omogućavanju mobilnosti radne snage putem pružanja informacija tržištu rada radi rešavanja trvenja na tržištu i davanjem informacija organizatorima obuke o lošim kombinacijama.

5.18 **Od 1999. godine, raniji propisi o radnoj snazi stavljeni su van snage i tržište rada je poslovalo na doslovce pravno neuređen način, uz par formalnih aranžmana koji regulišu radne odnose i određivanje plata.** Iznad svega, Zakon o radnim odnosima i kolektivni ugovori nisu više na snazi. Politika kosovskog tržišta rada uopšte na putu je da obezbedi fleksibilnost koja karakteriše dobro organizovana tržišta rada u tržišnim privredama. Konkretno, nizak nivo poreza na plate je izuzetno važan u očuvanju niske cene radne snage.

5.19 S obzirom na to da je Kosovo radilo pod izuzetno malim brojem propisa o tržištu rada i uz nepostojanje okvira za kolektivne pregovore, plate u velikoj meri određuje tržište. Prosečna mesečna plata iznosi € 197. U 2002. godini, plate u privatnom sektoru prevazišle su plate u javnom sektoru u proseku za 16 procenata i prikazale su mnogo veći stepen disperzije. Obratite pažnju da podaci prethode povećanju plata od 20 posto koje je dato nekim radnicima u javnom sektoru sredinom 2003. godine i 5 procenata budžetskog povećanja 2004. godine. Grafikon 5.2 pokazuje podelu neto mesečnih plata.

Grafikon 5.2: podela neto mesečnih plata u javnom i privatnom sektoru, 2002. godine

Izvor: Svetska banka (2003. godine)

5.20 Plate muškaraca su u proseku oko 10 procenata veće od plata žena a jaz je najveći u privatnom sektoru. Koliko god držeći individualne karakteristike konstantnim, jaz je ukupno mnogo manji i statistički bez značaja u javnom sektoru. Slično tome, jaz između zarada Albanaca i Srba je bez značaja u javnom sektoru, dok u privatnom sektoru Srbi zarađuju 36 procenata manje od Albanaca. To bi moglo da bude rezultat teškoća u pristupu poslovima i prikladnim prilikama, što dovodi do prihvatanja niže plaćenih poslova. Ima pozitivnih vraćanja obrazovanju u javnom i u privatnom sektoru. Iako su prema međunarodnim standardima te premije male, može da bude potrebno dalje ispitivanje o tome zašto je to tako.

5.21 Dok standardi treba da rastu sa razvojem, koncept “previše prebrzo” mogao bi da ugrozi uporednu prednost Kosova u smislu relativno jeftine privrede sa obiljem radne snage. Zaista, rizik od siromaštva u prihodima je znatno manji za one koji su zaposleni i veći za one nezaposlene od prosečnog rizika za stanovništvo. Rizici od siromaštva u prihodima značajno su povećani za nezaposlene duže od 2 godine i za domaćinstva u kojima nijedan član nije zaposlen. Stvaranje zaposlenosti prema tome treba da bude najpreča briga.

5.22 Radi obezbeđenja radničkih prava, donet je Zakon o radnim odnosima (“Osnovni zakon o radu Kosova”, Uredba br.2001/27) u 2001. godini. Zakon o radu propisuje fleksibilan regulatorni režim. On je za sada adekvatan, uz veliki neformalni sektor i sektor SME. Iskustvo pokazuje da postoji svojstvena razmena između rastućih standarda i sigurnosti i držanja cene radne snage niskom kako bi pogodovala ishodu intenzivnog zapošljavanja. Uz razvoj tržišta, biće potreban nešto razrađeniji zakon, naročito u pogledu zapošljavanja i uslova rada, uključujući povremen i rad sa nepunim radnim vremenom, uslove u pogledu otkaznog roka i odredbe o nepravničnom otpuštanju. Odredbe o povremenom radu i radu sa nepunim radnim vremenom su važan element u povećanju fleksibilnosti tržišta rada i prilika za zapošljavanje, koje idu ruku pod ruku sa povećanjem učešća žena u radnoj snazi.

5.23 U okviru Ministarstva rada i socijalnog staranja, osnovani su regionalni i opštinski zavodi za zapošljavanje u svim regionima. Takođe pod odgovornošću Ministarstva, postoji osam Centara za obuku iz usmerenog obrazovanja, koji utvrđuju potrebe za obukom i obezbeđuju obuku za registrovana nezaposlena lica.

5.24 Uvedena su dva važna programa za podršku prihodu sa važnim dejstvom na tržište rada: novi penzioni plan i program socijalne pomoći usmeren na siromaštvo. To su glavni programi za transfer prihoda koji postoje. Dok oni predstavljaju socijalnu zaštitu za siromašne, ne postoje planovi koji bi izričito bili usmereni na nezaposlene radnike.

Uveden je skroman porez na plate radi finansiranja penzionog osiguranja.⁵¹ Kreatori politike treba da budu oprezni u pogledu nepropisnog povećanja poreza na plate kao sredstva za finansiranje raznih programa socijalne zaštite: mali porezi na plate su pozitivna karakteristika kosovskog tržišta rada koji drže niskom cenu radne snage, naročito u poređenju sa susedima. Pa ipak, protekom vremena ti programi socijalne zaštite koji se fokusiraju na tržište rada imaju da odigraju važnu ulogu u povećanju efikasnosti tržišta rada i blagostanja radnika– ako bi bili dobro osmišljeni, olakšali bi proces traženja posla i vremena provedenog između zaposlenja i služili bi kao provodnik za bolju raspodelu resursa, povećane zarade i višu stopu zaposlenosti.

D. OMLADINA, SPOSOBNOSTI I PRISTUP POSLOVIMA

5.25 Kao i drugim zemljama Jugoistočne Evrope, Kosovo se suočava sa visokom stopom nezaposlenosti omladine. U stvari, odnos nezaposlenosti omladine i odraslih u nekolicini susednih zemalja čak je i veći nego na Kosovu, i kreće se od 2.2 (BJR Makedonija) do 3.9 (Rumunija). Jasno je da je jedan od neophodnih uslova za poboljšanje pristupa poslu za mlade odrasle ljude povećanje ukupnog proizvoda i potražnje. Međutim, s obzirom na to da je stopa nezaposlenosti omladine daleko veća nego za odrasle, u ovom odeljku ispitujemo da li se oni suočavaju sa bilo kakvim dodatnim ograničenjima ili preprekama za uspešno nalaženje posla.

5.26 U tom ispitivanju da li se omladina suočava sa bilo kakvim konkretnim preprekama, razmatramo sledeće mogućnosti: (i) njihove sposobnosti nisu odgovarajuće za tržište rada, i (ii) omladina se susreće sa posebnim preprekama za ulazak u sektor SME u kojem je bilo najviše otvaranja novih radnih mesta.

5.27 Tokom 1991.-92. godine, većina etničkih Albanaca napustila je sistem formalnog obrazovanja iz protesta zbog politike koju je uveo Beograd i krenuli su u ono što je postalo poznato kao paralelni obrazovni sistem. Sukob iz 1999. godine doneo je dalju dislokaciju, proširena zatvaranja i obimna oštećenja školskih objekata. Od tada, pod upravom UNMIK-a i PIS, škole su popravljene i deca su podstaknuta da se vrate u formalni sistem. Međutim, grupe koje su u najvećoj meri bile pogođene tim prekidom sada se suočavaju sa teškoćama na današnjem tržištu rada: oni koji su uzrasta 19-24 godina. Iako se tinejdžeri (uzrasta 15 do 19 godina) suočavaju čak i sa većom stopom nezaposlenosti, ovo podrazumeva da će čak i prema novom obrazovnom sistemu, diplomirani đaci da imaju poteškoća da nađu posao.

⁵¹ Indikativno, uz pretpostavku elastičnosti plata potražnje za radnom snagom od - 0.5, što je najniži obavezan deo za zemlje OECD, povećanje poreza na plate od 10 procenata povećalo bi bruto iznos plata za oko 4 procenta i dovelo do oko 2 procenata pada u formalnom zaposlenju. Smanjenje poreza na plate takođe bi imalo fiskalno dejstvo. Uz pretpostavku elastičnosti plata od -0.5, povećanje poreza na plate od 10 procenata dovelo bi do 8 procenata povećanja prihoda.

5.28 Imali smo značajan napredak u rešavanju problema rehabilitacije i renoviranja školskih objekata, nastavnih planova i programa i obuke nastavnika. U 2003. godini, 16 procenata vladinih rashode bilo je dodeljeno obrazovanju, što je visoko u poređenju sa regionom. Pored toga, nema odlučnih dokaza da je nedovoljno finansiranje obrazovnih programa povezano sa visokom stopom nezaposlenosti omladine. Iako su za bilo kakve zaključke potrebna dalja ispitivanja, možda je reč o tome da su efikasnost i pravičnost u potrošnji daleko značajniji za zapošljavanje mladih nego njen ukupan nivo.⁵²

5.29 Alternativna hipoteza je da lica koja traže posao a nemaju prethodno radno iskustvo nose sa sobom veći rizik po poslodavce, kao rezultat obrazovanja označenog neuspehom, prouzrokovanog prekidom i nedostatkom proverenog i ispitnog sistema davanja svedočanstva za završetak obrazovanja. Međutim, poslovne ankete utvrđuju da većina poslodavaca više ceni radnike što im je viši nivo obrazovanja. Većina smatra da je učinak radnika sa fakultetskim obrazovanjem vrlo dobar, sa srednjim obrazovanjem vrlo dobar ili prosečan, što ukazuje da obrazovni sistem još uvek daje pouzdan signal. Međutim, smatra se da je nedostatak praktičnog znanja glavni problem u zapošljavanju novo-diplomiranih đaka. Nedostatak radnog iskustva prema tome, naročito u kombinaciji sa malim sposobnostima je prepreka za zaposlenje onih koji napuštaju školu.

Tabela 5.2: Ocena radnika prema obrazovnoj kvalifikaciji

Kriterijumi ocenjivanja	Fakultet (%)	Srednja škola (%)
Vrlo dobro	72.5	32.1
Prosečno	26.2	60.9
Nezadovoljavajuće	1.3	7.0
N.A.	---	---
Ukupno	100	100

Izvor: Promovisanje ekonomskog razvoja kroz građansko društvo:
Druga faza: Rezultati ankete o malim i srednjim privatnim preduzećima
(SME) na Kosovu, RIINVEST, decembar 2002. godine;

5.30 **Sve u svemu, nalazimo da ankete o sektoru SME nisu zaključile da sposobnosti radne snage predstavljaju veću prepreku za njihovo poslovanje.** S obzirom na to da se većina preduzeća bavi poslovanjem koje zahteva male sposobnosti, ovo ne iznenađuje i ostaje da vidimo da li će nova preduzeća zasnovana na uslužnoj delatnosti tj. u sektoru finansija ili IT da na sličan način smatraju da radna snaga, naročito omladina, poseduje odgovarajuća znanja.

5.31 Preovladavanje sektora SME u otvaranju novih poslova pokreće pitanje da li se omladina suočava sa nekim konkretnim preprekama za pokretanje sopstvenog

⁵² Videti Svetska banka (2003. godine) Kolev.

poslovanja, kao što su (i) nedostatak poslovnih znanja, (ii) teškoće u obezbeđivanju početnog kapitala, i (iii) ograničeniji društveni kapital i mreže. Dok ovo može da bude slučaj za druge zemlje u regionu, to ne pokazuju dokazi za Kosovo. Udeo samozaposlenih u ukupnom broju zaposlenih je u stvarnosti veći za omladinu nego za odrasle.⁵³

5.32 Na kraju, možda se radi o tome da je omladina voljna da duže bude nezaposlena dok traži posao. Dok na Kosovu nema sistema socijalne pomoći za nezaposlene, prisustvo doznaka iz inostranstva u prihodu domaćinstva moglo bi da poveća rezervisanost nezaposlenih, uključujući omladinu. Pored toga, povratak sezonskom radu ili radu u neformalnom sektoru mogao bi pri upoređenju da bude povoljniji od plata za zaposlene po prvi put u neformalnom sektoru. To su sve pitanja kojima bi dobro došla dalja ispitivanja, ali koja idu izvan dometa ovog izveštaja.

E. PREPORUKE ZA POLITIKU

5.33 Predložene su sledeće preporuke:

- Odupreti se uvođenju osiguranja ili pomoći za nezaposlene. Neizvesnost koja okružuje budući fiskalni rizik i potreba za mudrošću kod tekuće javne potrošnje čine preuzimanje takvih velikih obaveza javnim resursima neatraktivnim političkim opcijama u ovom trenutku. Štaviše, s obzirom na visoku stopu nezaposlenosti i potrebu za obezbeđenjem regionalno konkurentne radne snage, sad je pravo vreme za povećanjem poreza na plate i cenu radne snage.
- Jačati korist od socijalne pomoći, radi boljeg usmerenja na siromašne uključujući nezaposlene koji su takođe siromašni.
- Poboljšati mobilnost radne snage putem poboljšanja informativnog sistema tržišta rada i povezivanjem sa informativnim sistemom upravljanja u obrazovanju. Podatke treba upotrebiti zajedno sa informacijama iz ankete o preduzećima radi poboljšanja ciljeva usmerenog obrazovanja u centrima za zapošljavanje i olakšavanja traženje posla.
- S obzirom na probleme nezaposlenosti žene i omladine, tragati za ekonomičnim intervencijama za poboljšanje sposobnosti zapošljavanja kroz poboljšanje pristupa i kvaliteta opšteg osnovnog i srednjeg obrazovanja.
- Rešiti prekomerni broj radnika u POE, SOE i drugim javnim institucijama na sveobuhvatan način koji olakšava preraspodelu radnika na produktivnije aktivnosti i u fiskalno održivom okruženju.

⁵³ Svetska banka (2003. godine) Kolev, na osnovu podataka LFS iz 2001. godine.

STANDARDI za KOSOVO

" Kosovo u kojem će svi – bez obzira na etničko poreklo, rasu ili veru – da budu slobodni da žive, rade i putuju bez straha, neprijateljstva ili opasnosti i u kojem će da postoje tolerancija, pravda i mir za svakoga."

Standardi za Kosovo

I. Funkcionisanje demokratskih institucija

Privremene institucije samouprave (PIS) su slobodno, pošteno i demokratski izabrane. PIS vladaju na nepristrasan, transparentan i odgovoran način, dosledno UNSCR 1244 i Ustavnom okviru. Interesi i potrebe svih kosovskih zajednica su u celosti u pošteno zastupljene u svim ograncima i institucijama vlade. Te zajednice u potpunosti učestvuju u radu vlade. Zakoni i funkcije PISG približavaju se evropskim standardima. PIS pružaju usluge za sve ljude na Kosovu i na celoj teritoriji Kosova; paralelne strukture su raspuštene.

Izbori

- Izbori su redovni, transparentni, slobodni i poštenu, u skladu sa međunarodnim standardima i dopuštaju puno i mirno učešće svih zajednica i etničkih grupa.
- Interno raseljena lica i izbeglice i dalje su u celosti uključeni u izborni postupak na Kosovu i omogućeno im je da glasaju.
- Nezavisna, reprezentativna i multi-etnička Centralna izborna komisija rukovodi izborima.
- Spektar demokratskih političkih partija takmiči se na izborima.
- Sveobuhvatni zakonski okvir koji pokriva rad i finansiranje političkih partija usvojen je i realizovan.

Privremene institucije samouprave (PIS)

- Sve zajednice su proporcionalno zastupljene na svim nivoima PIS, u skladu sa važećim propisima. PIS i lokalne opštinske vlasti odlučuju i donose propise na otvoren, odgovoran i demokratski način.
- Svi službeni jezici poštuju se u svim institucijama vlade.
- PIS i opštine obezbeđuju dostupnost osnovnih javnih službi, kao što su zdravstvena zaštita, komunalne usluge i obrazovanje, bez diskriminacije, za sve zajednice na Kosovu.
- Javna služba je profesionalna, nezavisna i odgovorna, predstavnik svih zajednica na Kosovu i obuhvata značajan udeo žena.
- Sve zajednice imaju pravičan pristup zaposlenju u javnim institucijama.
- Kodeksi ponašanja i izvršne procedure postoje kako bi obezbedili transparentnu i odgovornu vladu; preporukama Ombudmana daje se puna težina.
- Redovne i nezavisne revizije KCB, Skupštine, Vlade, ministarstava i opština.

- Optužbe za neprikladno ponašanje temeljito se ispituju, izabrani funkcioneri i javni službenici odgovorni za ne-etičko ponašanje, prevaru ili korupciju bivaju efikasno disciplinski kažnjeni.
- Predložene skupštinske zakone razmatra i daje u dalju proceduru skupštinski odbor za prava i interese zajednica pre njihovog usvajanja na Skupštini.
- Žene učestvuju u institucijama PISG u meri koja je jednaka ili veća od stope u regionu a interesi žena u punoj meri su odraženi u politici i propisima koje donose Institucije.
- Predlozi za decentralizaciju Saveta Evrope proučeni su i razmotreni u cilju stvaranja funkcionalnih struktura lokalne vlasti.
- Paralelne strukture za pružanje usluga raspuštene su ili integrisane u strukture PISG.

Mediji i građansko društvo

- Postoji spektar privatnih, nezavisnih štampanih i radio-difuznih medija, koji obezbeđuju pristup informacijama za sve zajednice na celom Kosovu.
- Postoji nezavisna i efikasna regulatorna uprava za medije, koja teži evropskim standardima, zaposlena bez diskriminacije i prema zaslugi.
- Govor mržnje, ili bilo koji vid podsticanja, osuđuju politički lideri, regulatorna uprava za medije i komentatori u medijima.
- Javno finansirani mediji posvećuju pun i srazmeran udeo svojih resursa i emisija etničkim manjinama.
- Nevladine organizacije, naročito one koje predstavljaju manjine, mogu da slobodno rade saglasno zakonima a pojedinci mogu slobodno da im se pridruže bez diskriminacije.

II. Vladavina zakona

Postoji zdrav zakonski okvir i efikasno sprovođenje zakona, u skladu sa evropskim standardima. Policija, pravosudni sistem i kazneno popravni sistem deluju nepristrasno i u potpunosti poštuju ljudska prava. Postoji jednak pristup pravosuđu i niko nije iznad zakona: nema nekažnjivosti za prekršioca. Postoje snažne mere za borbu protiv etnički motivisanih zločina, kao i privrednog i finansijskog kriminala.

Jednak pristup pravosuđu

- Sva krivična dela su temeljito istražena, bez obzira na etničko poreklo žrtve ili izvršioca.
- Krivično gonjenje i kažnjavanje izvršilaca zločina dosledno je i efikasno, bez obzira na etničko poreklo žrtve ili izvršioca.
- Postignut je suštinski napredak u rešavanju najtežih ubistava i napada na članove etničkih zajednica.
- Svedoci su efikasno zaštićeni od zastrašivanja i odmazde.
- Stopa razjašnjenja krivičnih dela za zločine nasilja protiv lica iz svih zajednica uglavnom je ekvivalentna.
- Slučajevi nepropisnog ponašanja sudija, tužilaca, advokata, policije i zaposlenih u kazneno-popravnom sistemu rutinski se istražuju i kažnjavaju na odgovarajući način.
- Postoje profesionalni kodeksi ponašanja za sudije, tužioce, advokate i druge pripadnike policije i kazneno-popravnog sistema, uključujući predstavnika svih zajednica u Advokatskoj komori.
- Činovi odmazde protiv pojedinaca uključenih u disciplinske postupke su retki a takvi pojedinci su na adekvatan način zaštićeni.
- Sve zajednice su potpuno i pravično zastupljene među sudijama, tužiocima i u Kosovskoj policijskoj službi (KPS) i Kosovskom zaštitnom korpusu (KCS).
- Institucije funkcionišu kako bi obučile i obrazovale policiju, sudije, advokate i upravnike u kazneno-popravnom sistemu.
- Efikasan i nepristrasan sistem pravosuđa u sektoru građanskog prava dostupan je za članove svih zajednica na Kosovu.
- Broj nezavršenih parnica na sudovima postepeno se smanjuje.
- Presude u građanskim parnicama se izvršavaju, sudski izvršitelji rade, a novčane kazne koje izrekne sud rutinski se naplaćuju.
- Zakoni u oblasti građanskog prava se preispituju i razvijaju kako bi obezbedili veću saglasnost sa evropskim standardima.
- Brzo se razvijaju i efikasno upotrebljavaju alternative u odnosu na parnicu za rešavanje građanskih sporova.
- Postoji efikasna akcija na eliminaciji nasilja nad ženama i decom, trgovine ljudima i drugih oblika eksploatacije ljudi, uključujući preventivno obrazovanje i obezbeđenje pravnih i socijalnih usluga žrtvama.

Niko nije iznad zakona

- Svi zločini, naročito nasilje koje promoviše međuetničku mržnju i strah temeljito se istražuju i rešavaju, a izvršiocima se izvode pred lice pravde i kažnjavaju
- Pojava organizovanog kriminala, trgovine ljudima, kriminala ukorenjenog u ekstremizmu, terorizam, i privredni kriminal žustro se istražuje a lokalne sudije i tužioci efikasno krivično gone i sude izvršiocima. Procenat nerešenih krivičnih predmeta ukorenjenih u ekstremizmu ili terorizmu stalno opada.
- Izvršiocima napada na sudije, tužioce, KPS policajce i svedoke pošteno se sudi pred lokalnim sudovima koji im izriču primerene kazne.
- Mehanizmi regionalne i međunarodne saradnje funkcionišu za policiju i sudske vlasti, uključujući prebacivanje osumnjičenih i osuđenih lica i uzajamnu pravnu pomoć između jurisdikcija.
- Postoji puna saradnja sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (ICTY), uključujući hapšenje lica protiv kojih je podignuta optužnica i obezbeđivanje svedoka i informacija.
- Oni ratni zločini koje ne sudi ICTY pošteno se sude na Kosovu.

Privredni i finansijski kriminal

- Postoje efikasni pravni, finansijski i administrativni mehanizmi usklađeni sa EU standardima za rešavanje privrednog kriminala kako u javnom tako i u privatnom sektoru, uključujući zaplenu nezakonito stečene imovine.
- Postoji jasno razumevanje kod ogromne većine zaposlenih u javnom sektoru o zahtevima etičkog ponašanja, naročito u pogledu sukoba interesa.
- Stvoreni su adekvatni istražni mehanizmi koji efikasno funkcionišu.
- Propisi u vezi pranja novca efikasno su sprovedeni i postoji prijavljivanje sumnjivih finansijskih transakcija.

III. Sloboda kretanja

Svi ljudi na Kosovu mogu da putuju, rade i žive u bezbednosti i bez opasnosti ili straha od napada, uznemiravanja ili zastrašivanja, bez obzira na njihovo etničko poreklo. Oni mogu da slobodno koriste svoj jezik bilo gde na Kosovu uključujući javna mesta i da uživaju neometani pristup zaposlenju, pijaci, javnim i socijalnim službama i komunalnim službama.

Sloboda kretanja

- Sve zajednice mogu slobodno da vrše prava na socijalno, kulturno i versko izražavanje, uključujući prisustvo na obredima i pristup mestima od važnosti.
- Vojna i policijska pratnja više nisu potrebne; pripadnici svih etničkih zajednica imaju pristup bezbednom i javnom prevozu.
- Javni službenici iz reda manjina mogu da rade u većinskim oblastima bez teškoća.

- Broj krivičnih dela koji se posebno odnosi na kretanje manjina (tj. incidenti sa kamenovanjem) značajno su smanjeni i neredovni.
- Politički lideri, bez spoljnih pritisaka, osuđuju i preduzimaju akciju protiv činova nasilja nad etničkim zajednicama i njihovim pripadnicima.

Slobodna upotreba jezika

- Sednice Skupštine i njenih odbora vode se na službenim jezicima.
- Zvanična opštinska i ministarska dokumenta blagovremeno su prevedena na sve službene jezike.
- Lična dokumenta izdaju se na maternjem jeziku primaoca.
- Službeni znaci u opštinskim i ministarskim zgradama i izvan napisani su na svim službenim jezicima.
- Imena ulica, gradova, gradića, sela, puteva i javnih mesta napisana su na albanskom, srpskom i bilo kojem drugom jeziku zajednice koja živi u datom mestu u značajnom prisustvu.
- Opštine i ministarstva obezbeđuju adekvatne usluge prevođenja i tumačenja teksta za sve zajednice, uključujući prevođenje svih zvaničnih dokumenata i tumačenje za sve zvanične sastanke na službenim jezicima.

IV. Održiv povratak i prava zajednica i njihovih članova

Članovi svih zajednica moraju da budu u stanju da u potpunosti učestvuju u ekonomskom, političkom i društvenom životu Kosova i ne smeju da se suočavaju sa pretnjama po njihovu bezbednost i blagostanje zasnovanim na njihovoj etničkoj pripadnosti. Sve izbeglice i raseljena lica koja žele da se vrate na Kosovo moraju da budu u prilici da to urade u bezbednosti i dostojanstvu.

Prava

- Zakoni Kosova obezbeđuju pun spektar zaštite ljudskih prava i prava zajednica i njihovih članova, dosledno evropskim standardima.
- Postoji sveobuhvatna i efikasna struktura u okviru PISG za praćenje usaglašenosti sa ljudskim pravima i pravima zajednica i za reagovanje na kršenja.
- Postojeći mehanizmi u opštinama odgovorni za zaštitu ljudskih prava i prava zajednica (Opštinska kancelarija za zajednice, odbori opštinske skupštine i Odbor za posredovanje) imaju odgovarajuće resurse i osoblje i efikasno funkcionišu.
- Kosovo učestvuje u procesu sprovođenja Okvirne konvencije Saveta Evrope o zaštiti nacionalnih manjina i u potpunosti sprovodi preporuke koje proističu iz tog procesa.
- Postoji pravična podela opštinskih i ministarskih resursa svim zajednicama.
- Obrazovni nastavni plan i program podstiče toleranciju i poštovanje doprinosa svih zajednica istoriji Kosova.

Povratak

- Povećava se broj opština u kojima dolazi do održivog povratka, uključujući povećani povratak u urbane sredine, ukupni povratak se ubrzava, a nivo neispunjenih zahteva ljudi da se vrate značajno je smanjen.
- Povratnici na Kosovo mogu da učestvuju u privredi i tržištu radnih mesta bez diskriminacije i ograničenja na osnovu slobode kretanja. Zdravstvena zaštita, socijalne službe, obrazovanje i javne komunalne službe dostupne su povratnicima u stepenu jednakom kao i za ostalo stanovništvo.
- Povratnici se ne suočavaju sa većim rizikom od nasilja od stanovništva u celini, a policija i pravosuđa reaguju blagovremeno i bez diskriminacije na zločine, bez obzira na etničko poreklo žrtve.
- Opštine i ministarstva sposobni su da preuzmu odgovornost za povratak u svim opštinama na način dosledan evropskim standardima.
Finansiranje je izdvojeno iz KCB radi podrške za projekte povratka i manje zajednice.
- Vidljiva podrška procesu povratka od strane lidera zajednice i javne informacije i naponi na obrazovanju koje podržavaju PIS stvaraju klimu tolerancije i podrške pravu na povratak.
- Podrška koju daju PIS za povratak, uključujući finansijsku pomoć, podjednako se deli zajednicama.

V. Privreda

Zakonski okvir za održivu, konkurentnu tržišnu privredu postoji i sproveden je u delo. Minimalni suštinski uslovi su pravna i institucionalna osnova koja deluje bez diskriminacije prema bilo kom pojedincu ili kompaniji; regulatorni sistem koji pogoduje poslovanju i sposoban je da vladini službenici i privatni sektor budu odgovorni za svoj rad; poreski režim koji daje potporu suštinskim funkcijama vlade i infrastruktura koja obezbeđuje osnovne usluge i potpomaže investicije. Cilj je da Kosovo krene ka postizanju evropskih standarda.

- Osnovni ekonomski zakoni postoje i sprovode se
- Nadležne vladine institucije i službe funkcionišu
- Budžetski proces funkcioniše i ispunjava sve zakonske uslove.
- Ekonomska statistika je dostupna i redovno se objavljuje, uključujući GDP, inflaciju, trgovinu i nezaposlenost.
- Privatizacija i likvidacija preduzeća u društvenoj svojini su dobro napredovali; opštinske vlasti i nadležne vladine strukture podržavaju pouzdan i bez problema prenos imovinskih prava.
- Prestrukturiranje javnih preduzeća, na osnovu nezavisne revizije, napreduje i ima punu podršku PISG.
Nadzor nad komercijalnim bankama, osiguranjem i penzionom shemom je pouzdano i efikasno.
- Na celom Kosovu izdavanje računa približava se 100% usluga koje pružaju KEK, PTK i vodovodne komunalne službe, a naplata računa približava se u najmanju ruku nivou kao kod suseda.
- Ubiranje poreza u potpunosti finansira budžet, i povećava udeo javnih investicija

- Pokazatelji usaglašenosti poreza značajno se popravljaju.
- Ubiranje prihoda je bez političkih uticaja.

VI. Imovinska prava

Pravično izvršenje imovinskih prava od suštinske je važnosti za podsticanje povratka i ravnopravan tretman prema svim etničkim zajednicama. To zahteva postojanje efikasnih zakona, efikasnih mehanizama za rešavanje imovinskih sporova; da zakoniti vlasnici stambene imovine, komercijalne i poljoprivrednog zemljišta mogu da preuzmu efektivnu državinu svoje imovine i postojanje preciznog sistema za prenos, opterećenje i registraciju imovine kao i za sprečavanje prodaje imovine pod prinudom.

- Imovinska prava
- Postojanje zakona doslednih evropskim standardima.
- Izbacivanje bespravnih korisnika sa imovine i povraćaj imovine zakonitim vlasnicima.
Opštinski sudovi rešavaju imovinske predmete bez diskriminacije prema manjinskim zajednicama i to brzinom koja je uporediva sa evropskim pravosudnim sistemima.
- Policija sprovodi izvršenje odluka rutinski i bez diskriminacije.
- Direkcija za stambeno imovinska pitanja i Komisija za stambeno-imovinske zahteve efikasno su rešile svoje zaostale predmete.
- Postoji efikasan sistem za pravne lekove u predmetima komercijalne i poljoprivredne imovine.
Ustanovljen je registar imovinskih prava koji je u funkciji, a opštinski katastarski premeri su završeni.
- Opštinske vlasti okončavaju nezakonite ili neopravdane slučajeve izgradnje na javnom zemljištu na kojima već dugo postoje neformalne naseobine manjinskih zajednica ili drugih ugroženih grupa.
- Neformalne naseobine ugroženih manjinskih grupa legalizovane su i uređene.

Očuvanje kulturnog nasleđa

- Kulturno nasleđe Kosova je poštovano kao zajednička baština svih etničkih, verskih i jezičkih zajednica na Kosovu.
- Sve zajednice imaju pravo na očuvanje, obnavljanje i zaštitu mesta važnih za njihovo kulturno, istorijsko i versko nasleđe uz pomoć nadležnih vlasti (PIS), u skladu sa evropskim standardima.
- Ne sme da postoji ni diskriminacija ni povoljniji tretman imovine kulturnog nasleđa ni za jednu posebnu zajednicu.

VII. Dijalog

Postoji konstruktivan i trajan dijalog između PISG i njihovih sagovornika iz Beograda u vezi sa praktičnim pitanjima. Razvijena je saradnja Kosova u regionu. Dijalog Beograd-Priština

Postoje redovni sastanci svih radnih grupa (prvobitno ih ima četiri: za nestala lica, za povratak, za energetiku i za transport i komunikacije) a sve radne grupe su multietničke.

- Sastanci se održavaju u atmosferi konstruktivne saradnje, poštovanja pravila postupka i korišćenja raspoloživog međunarodnog stručnog znanja.
- Radne grupe ostvarile su napredak u rešavanju praktičnih pitanja od obostranog interesa.

Regionalno

- Postoje radna utanačenja za obezbeđenje unapređene saradnje u oblastima: slobode kretanja (uključujući granični prelaz), trgovine i privrede, policije i pravosuđa, javne administracije i regionalne parlamentarne razmene. Postoji učešće u bilateralnim i multilateralnim aranžmanima za dobrobit stabilnosti u regionu.

VIII. Kosovski zaštitni korpus

Kosovski zaštitni korpus (KPC) temeljno se pridržava svog mandata, onako kako je naveden u Ustavnom okviru, kao "civilna organizacija za vanredne situacije, koja na Kosovu vrši zadatke brzog reagovanja u katastrofama u cilju javne bezbednosti u vanrednim situacijama i humanitarne pomoći." KPC radi na javan, odgovoran, disciplinovan i profesionalan način i predstavlja celokupno stanovništvo Kosova. KPC je sposoban za izvršenje discipline i njegovo finansiranje je u potpunosti javno.

- KPC obavlja svoje funkcije saglasno mandatu uz puno poštovanje vladavine zakona
- Sve zajednice na Kosovu u potpunosti su i pravično zastupljene u KPC bez diskriminacije.
- Finansiranje je javno i podleže nezavisnoj reviziji.
- Broj objekata KPC je smanjen za najmanje trećinu; veličina kontingenta smanjena je na 3,052 aktivnih pripadnika i 2,000 rezervnih pripadnika.
- Sva loša ponašanja podležu kažnjavanju, prema rigoroznom Disciplinskom pravilniku i Sistemu preispitivanja rada. KPC je uključen u sveobuhvatnu kampanju regrutovanja u etničkim manjinskim zajednicama.
- KPC je posvetio srazmerni deo aktivnosti na rekonstrukciji etničkim manjinskim zajednicama
- Zakon o uslovima služenja za aktivne i rezervne pripadnike usvojen je i sprovodi se.

ODELJAK ZA MAPE